

ALFONS VILA I MORENO

Naixque en Canals (1941); pero ha vixcut "sempre" en L'Alcudia de Crespins i es formà intel·lectualment en Xativa, abans de passar a estudiar Magisteri en Valencia. Actualment es Cronista Oficial de Cerda i Novele, i col·labora en diverses publicacions dels pobles de la rodalia, a més d'haver escrit l'història de L'Alcudia de Crespins, Canals i Novele. Fou nomenat "Famos de La Costera" (Lletres), en la primera convocatòria d'este guardo, pel Rotary Club (1997).

En Valencia estudià Magisteri (1958-61) i després d'aprovar oposicions (1963) i d'una curta estada en la província de Terol, compaginà la docència en nous estudis: Pedagogia Terapèutica (1965), Llicenciatura en Filosofia i Lletres (Història, 1969; Pedagogia, 1972) i Doctorat en Història (1983). Encara intentà fer estudis de Filologia i, finalment de Psicologia que abandonaria en 5int curs per a dedicar-se més intensament a l'investigació històrica.

Te una llarga fulla de servicis en el camp docent que va des de l'àrea de l'ensenyança primària a la docència universitària: mestre en Monforte de Moyuela (Terol) i en Queso; director dels centres d'educació especial "Àngel de la Guarda" de Rocafort i "Marques de Dos Aigües" de Massanassa. Catedràtic d'Història en els instituts de Molina de Aragón (Guadalajara), Villena, Tavernes de la Valldigna i Alaquàs. Psicopegagoc (concurs de mèrits en 1989) en Manises i Valencia. Professor de practiques de l'Universitat de Valencia (Pedagogia Terapèutica) i professor dels cursos CAP de la mateixa Universitat.

Ha ocupat càrrecs en institucions com ANDE (minusvàlids), ANCABA (Associació de Catedràtics), Cronistes Oficials del Regne i en la Real Academia de Cultura Valenciana, de la qual es Acadèmic de Número.

Entre els premis aconseguits destaquen els de "Vila de Canals", "Caliste III" i "Francesc Bru" de Canals, el "Jaume I" d'Alberich, el "González Lizondo" i el "Jaume Roig" en Valencia i l'Accessit al premi Ajuntament de Valencia en els Jocs Florals de 1995.

Ha participat en diversos congressos, simposis i assemblees com a ponent en temes d'educació especial, toponímia i història local. Te publicats un centenar d'articles en revistes valencianes i quinze llibres, tots ells relatius a temes d'història i cultura valenciana. El tema de la llengua vernacula començà a estudiar-lo en motiu de la tesi doctoral, resumida en el llibre: "La lengua valenciana en la administración parroquial", després l'ha tractat en El valencià, llengua menyspreada i en Normes d'Ortografia Valenciana. Actualment treballa en l'influència catalana sobre la nostra llengua valenciana, en este sentit te publicades diverses obres com Les Normes del 32. Aportació documental (Estudi al voltant de les Bases d'Ortografia valenciana de 1932).



F. Vila i Moreno

Este treball obtingue el premi
Exma. Diputacio de Castello, en
la CXV edicio dels Jocs Florals
de la ciutat i Regne de Valencia.
Lo Rat Penat, 1998.

CASTELLO, TERRA DE ROMERIES

© ALFONS VILA I MORENO

Edita: Lo Rat Penat, 1999.

Declarada de Utilitat Publica

C/Aparisi i Guijarro, 10

46003 Valencia.

<http://www.loratpenat.org>

e-mail:secretaria@loratpenat.org.

En la colaboracio de l'Excelentissim Ajuntament de Valencia.

Cap de la Seccio: CONSUELO RUBIO I MARTÍNEZ

Assessorament tecnic i llingüistic: MARIVI FERRANDIS I OLMOS

JULI MORENO I MORENO

Portada: Composicio de Francisco Vila Francés

Ilustracions: Ana Cebrián Giner

Fotografiess: Archiu Emili Beüt i Alfons Vila.

I.S.B.N.: 84-89069-49-2

Deposit Llegal: V- 2527-1999

Imprimix: Gráficas Ronda, S. L.

Mestre Valls, 10
46022 VALENCIA

ALFONS VILA I MORENO

C T

Agraïments:

Agraïxe a l'amic i mestre Paco Roca el sentiment i la bel·leja que ha conseguit traslladar al prolec del treball. A Ana M^a Cebrián Giner, la pulcritud en la confecció dels dibuixos introductoris als diversos capítuls. A Josep Moscardó i Ampar Beüt haver-me cedit la major part de les fotografies que apareixen en el llibre i als meus fills Alfonso i Paco la col·laboració prestada en la part fotogràfica -el primer- i en la preparació de la portada el segon.

I per damunt de tot un agraïment i recòrt especial per als dos grans valencians que prepararen, en el seu escriure de cada dia, lo que en la practica, ha segut la base estructural d'esta investigació i m'adinsaren en la tematica Gonzalo Puerto i Emili Beüt.



PROLEC

Dances, foc, goigs i ermites en Castello, terra de romeries

Ve a ser un entranyable plaer redactar uns paragrafs per tal de presentar l'obra del professor Vila Moreno en tant en quant nos ha permès recordar les meues visites a molts racons de la nostra terra, que ell documenta i explica. Perque foren llargs els anys de "perdre'ns" per sendes i camins –que en un altre moment recorregueren unes altres gents nostres, que han llaurat el nostre passat–, per tal de visitar ermites i santuaris, situats en llocs apartats, solitaris, immersos en un reverent silenci, trencat, antany, pel caminar d'una recua o pel transit d'algun ganado. Allí, la soletat, el paisatge silencios i la lluminositat transcendixen en una serenitat d'esperit, d'anima i encara de semblant: aquella soletat estimula el pensament i l'aboca a la naturalea, que envolta a l'home.

Hui es, tot això, un remens de quietut, que desigem quan deixem arrere el nostre habitual entorn, per a adinsar-nos en aquells racons, els pocs que encara nos queden, de silenci i de pau. I contemplar una capella o una ermita, la majoria de vegades abandonada o en estat ruïnós, que nos du a recordar aquells versos d'Enric Durán i Tortajada:

¡Qué bien me siento aquí, cabe la ermita
de humilde raza y muros encalados!
¡Qué dulces los instantes pasados
bajo el amparo de su cruz bendita!
¡Qué bien se siente aquí, donde la cita
con Dios, en estos predios bien amados
deja los pensamientos sosegados
y, en calma dulce, el alma contrita!
Verde, afuera, de campo, azul de cielo;
murmura su plegaria el riachuelo
y el campanil que invita dice: reza...
Adentro todo es simple, humilde, austero:
solo el exangüe Cristo en el crucero,
y en esta sencillez, ¡cuánta grandeza!

I fem vot d'humilitat i nos acollim en un profund sentit de penitència, en uns ambits a on, solitaria, pren vida la tradició..., tradició que es historia, sublimada, feta principis de vida, que servixen per a sempre i que actuen en cada nou dia, en experiència renovada.

El professor Vila Moreno s'adinsa en les nostres montanyes que signifiquen lluminositat, transparència i aire pur. Es en este lloc a on el sol calfa mes perque al cel el te mes prop i el fret, aixina tambe, es mes cru, propiciant una raça sobria, curtida i forta, aveada a l'inclemència i a la cruea: tot aço moleja el caracter de les seues gents, donant-los repos i quietut, en les formes i en el pensament. Allí, les nostres gents, eixa tradició l'ente-

nen i l'assumixen en la serenitat tranquil·la que li dona el viure en un paisatge que te mes cel que terra, conformant costums, hàbits i principis.

¡Quantes vegades hem llegit al nostre Sarthou i conversat en el meu malograt amic Gonzalo Puerto! Ells arribaren a conèixer i a amar profundament la nostra terra, explicar-ne les seues tradicions, comprendre a les nostres gents. Rememore, ara, el carinyo que Gonzalo posava quan nos comentava a Eduardo Codina i a mi els seus apunts sobre Danzas y canciones o sus Romerías y peregrinaciones: ya ningu mes com ell feu podra traslladar-nos l'amor, la profunditat i els matisos que havia pogut arreplegar de les nostres terres i dels seus homens.

Perque s'adinsà en eix home, de socarro somriure –fins fa ben poc de calço curt, nugat mocador i calça cenyida–, que s'identifica tant en el seu entorn que aplega a arrugar-se com la terra que llaura i el seu color es, tambe, el de la terra: viu immers en el paisatge, en contacte intim en lo que l'envolta mes sense aïllar-se. Es la serenitat, l'essencia, l'equilibri, l'elegancia rustica, que ara van admirant els que ansien tornar a la casa i a la vida rural, encara quan solament siga per a uns dies perque encara nos recorden usos i costums que contrapesen el modern discorrer per la vida i mantenen el valor social de rememorar unes tradicions, que l'estudi que comentem nos oferix.

Ermites, pelegrinacions, goigs, danses, mit i rito del foc... son símbols del passat de les nostres comarques que, gojosament, estime, i tornen a recuperar-se.

Es evident que els festivals del foc que encara conservem, es fonen, en l'antiguetat en mits i ritos diversos, la projeccio pagana dels quals s'inscriu plenament en la posterior cristianisacio de les festes, entre les que s'entremesclen ya, intimament, elements pagans i profans: la nostra tradicional festa de Sant Antoni del porquet recentment se la recorda per tot arreu, cada vegada en major profusio i purea.

La tala d'un pi te reminiscencies de l'antic cult a l'esperit arboreu: es ritual colocar-lo en la plaça major i desbrancar-lo, incorporar-li un penacho –capolla–, com a element vivificador, que aporta a la comunitat el seu poder benefic, o siga, fertilitat de la dona, multiplicacio del ganado, collita, etc. I aci acceptem la superposicio / continuïtat del fet astronomic –solstici d'hivern (22 de decembre)– en l'invocacio al sant mes proxim.

Els goigs de les nostres terres son composicions poetiques, generalment de huit silabes, repartides en estrofes que acaben en la resposta, que es repetix per igual en cada estrofa. Son versos d'aire senzill, pla, ingenu, impregnats d'un fort gust popular, oportuns per a ser cantats per tots; sempre religiosos, sent la fe el seu principi i la seua base espiritual. I els canta el poble en determinats moments religiosos, el qual participa plenament en un acte llituguc, en expressio de lliure colaboracio, viva, espontanea, efusiva en quant que s'unixen el ric i el pobre, l'home i la dona, el jove i el vell, per a conformar un himne de glorificacio a Deu, a la Verge, al Sant..., verdadera oracio, en popular demostracio d'amor.

Els goigs han aplegat a nosatres en la llengua senzilla del poble, que els comprén i els resa, impresos des d'en paper de fil fins al modest suport senzill d'unas fulles soltes, ilustrades en rustics gravats.

L'autor del goig –possiblement un poeta local– busca la senzilla expressio de la fe, sense major preocupacio, rao per la qual reflexa detalls locals, a vegades pintorescs, subtils, tendres i amables, coneguts per tots que els transmetran a la següent generacio. No

voreu en ells ni una paraula fosca, confosa, fora de lloc: tot en el goig es clar, diafan.

La dansa, ademes d'expressar els valors ritmics d'una musica, volgue interpretar les seues melodies, les seues harmonies i, inclus, la força i el colorit dels seus timbres. En la dansa no n'hi ha segones figures, totes han de ser d'igual importancia puix de l'ordenacio dels seus moviments, intelligent disposicio i absoluta harmonia depen l'efecte plastic general.

I cada epoca reflexà en les seues danses la vida dels seus temps, ya fora la seua religiositat o el seu belicisme, de manera que els balls guerrers son supervivencia de la nostra civilisacio iberica. Les danses son balls destinats per a un festeig public, composts per comparses, mes o menys abillades i lluides, que eixecuten ritmiques evolucions. El professor Vila nos recorda moltes de les nostres danses, destacant nosatres les dels dansants del Forcall, la dansa guerrera de la Todolella, les processionals del Maestrat, la de Sorita o la de l'Ermitana de Peniscola. Perque els pobles cristians anaven a conservar el ball com a costum religiosa popular, en ocasio de les seues festivitats i les danses eixiren dels temples per a associar-se ad aquelles manifestacions processionals.

I hem deixat, finalment, **les romeries** per a tancar el nostre comentari sobre el tema de l'estudi del Dr. Vila Moreno, encara que ben poc podriem afegir a tota l'informacio que nos dona sobre les que es conserven, a hores d'ara, en les comarques castel·loneses perque, en exhaustiu recorregut, nos porta per totes les nostres terres a on es prodiguen danses plenes de color i es mantenen fervoroses romeries, que nos transmeteren, celosament, generacions passades. Per a nosatres es una delicia rememorar el nostre passat a través de l'informacio que l'estudi que comentem nos oferix.

Francisco A. Roca Traver



Johnson 77

CONSIDERACIONES

Les pelegrinacions, com ritual de cult, afonen les seues arraïls en la prehistòria i alcancen a la major part de les religions animistes i monoteïstes en llarga tradició que actualment encara perduren en força. Les ablucions en el riu Ganges, la visita a la pedra negra -kaaba- de la Meca o la veneració dels llocs sagrats de Jerusalem, Roma o Compostela són exemples prou i llargament imitats pels fidels de molt distintes religions.

En les terres valencianes degueren abundar els santuaris iberics -recipendiàries d'ofrenes- en els llocs alts, a la vista de les troballes fetes, i no foren infreqüents les visites a les tombes dels santons musulmans. Pot ser que alguns d'estos llocs "sagrats" foren cristianitzats després de la reconquesta i es manguen reutilitzats fins al dia de hui, encara que este no pareix un cas numèros perquè va ser la devoció cristiana i l'anhel de buscar la protecció divina en els clams i les necessitats de la vida quotidiana de les comunitats medievals, aixina com el desig d'honorar un sant o una imatge d'especial devoció o trobada en circumstàncies maravolloses -i quasi sempre de la Mare de Deu- lo que, generalment, va donar origen, a nivell local o comarcal, a estos rituals de cult, reblits de sentit penitencial, reservats a uns "representants" de la comunitat i centrats en llocs "propiciis" a la gràcia divina que coneguem com pelegrinacions.

Tambe les romeries busquen l'apropament a l'eflúvi divina -per mig d'un sant per lo general-; pero atenent en este cas i de forma mes precisa a les necessitats individuals i plurilocals. I no es un contrasentit si considerem que les romeries solen ser mes numeroses per lo que respecta a l'assistència; perquè en este cas el sentiment comunitari -que pot ser tambe existia en un principi- ja s'ha perdut i la crida es basicament individual; pero oberta a tot el poble fidel. Es la proximitat del lloc i el sentiment ludic afegit lo que propicia la presència de grans gentades en els santuaris objecte de la crida en jornades marcades per la tradició i, en moltes ocasions, retocades pel trafec de la vida actual que les trasllada a les fins de setmana.

Encara cabria afegir unes altres manifestacions devocionals que comporten l'itinerari al lloc "sagrat" com són els "porrats" i els "trasllats"; pero en els que el component penitencial, gratulatori o merament pregatiu, queden practicament desdibuixats. Realment "porrats" o "firetes" en trobem en la major part de les celebracions que anem a estudiar¹; pero en uns llocs queda com a secundari mentres que en uns altres ha passat a ser l'objectiu de la festa i es la pregària o mera visita al sant un acte secundari. En el cas del trasllat contemplem l'unio de dos llocs sagrats. Per una part es fa l'itinerari a un santuari, per una altra es produïx un apropiament de l'objecte -imatge-sagrat que es rete, per a rebre el cult devocional, mes prop de la comunitat i durant un temps fixat per la tradició: un dia, una setmana, una novena, etc.

Però si la distinció entre pelegrinació, romeria, porrat i trasllat en terres cristianes hui es evident, no podem oblidar que en un principi totes estes formes de cult tingueren uns orígens, finalitats i, pot ser tambe, practiques rituals comunes o per lo manco paregudes, de les que a penes queden recialles, com el fet tan corrent de transmutar-

¹ Fins en la visita dels pelegrins de Les Useres a St. Joan de Penyagolosa que es, tal vegada, la mes severa de les pelegrinacions, hem trobat, en els ultims anys llocs de venda a les portes mateixa del santuari.

se la processo -urbana- en romeria -campestre- en arribar a les eixides dels pobles, tornant a refer-se la processo en tornar els romers o els cants d'imprecació que, variant la tonalitat, solen tindre la lletra en comú, o el mateix fet de portar ciri encès en itineraris urbans i a plena llum del sol.

En tots els casos es buscava impetrar/recaptar el remei diví per mig de la Mare de Deu o d'un sant determinat quan es feia necessària la pluja, perquè la sequera estava marcint les collites, o eren les plagues les que les arruïnaven, quan les guerres, les enfermetats o unes altres calamitats estaven delmant la comunitat... I davant del "castic diví" els fidels no sols practicaven dijuns i penitències sino que, per mig dels seus representants s'esforçaven en tindre propici de nou a Deu, buscant en l'àmbit geogràfic més immediat un mediador efectiu per atendre els seus clams i propiciar la resolució de les angúnies i patiments.

Els antics rituals hui a penes es conserven en les consuetes de Les Useres i Cati o en els pelegrinages a la Balma, la Cova Santa o la Magdalena; però si rebusquem les seues calcigades les trobarem en tots els que A. Monferrer denomina "romiages penitencials" i en gran nombre de romeries de les terres altes de Castello a on estes commemoracions son encara rituals plens de vida.

L'eficàcia mediàcia, en ocasions sol·licitada per mig de variades i diverses deprecacions (cas de Sogorp en 1726), es contrastada quan la comunitat ha segut escoltada, de tal manera que no tan sols queda reforçada la confiança en el cas de que en un futur es repetisca la necessitat, sino que fa estendre la fama fins les comunitats properes, augmentant l'àrea d'influència dels efectes benefactors fins a límits prou amples, podent arribar fins a la constitució d'un entramat devocional que compregua, de fet, tot el territori cristià, encara que, una vegada més i des d'un altre punt de vista devem diferenciar l'actitud devocional privada de la col·lectiva, que es la que aci intentem estudiar. Perquè es el lloc sagrat i tan sols de forma indirecta el ritual suplicatori o d'acció de gràcies, el motiu del nostre estudi i centrem la nostra investigació -com a motiu aglutinador més que en el sentit merament descriptiu- en els "temples rurals", dels que Sarthou senyalava que es "donde la fe cristiana de nuestros antepasados cimentó lo que hoy son venerados Santuarios".²

D'esta manera vegem que els llocs de pelegrinació s'estenen, en relació a la Comunitat Valenciana des de la Balma de Sorita fins a l'ermita de Montserrat d'Oriola i des de la Cova Santa d'Altuera fins la Santa Faç de la ciutat d'Alacant o des de la Verge del Remei d'Utiel a la Magdalena de Castello de la Plana i son les circumstàncies mig ambientals i el devindre històric de cada col·lectivitat el que ha modelat, extinguit o fet créixer i, en el seu cas, fet perdurar cada ritual d'intercessió, actualment consolidat en unes estructures amplament diversificades per quant comprenen des del festiu "porrat" fins els severos romiages penitencials

De totes maneres en este treball només nos detindrem en l'estudi de les romeries i pelegrinacions que tenen, geogràficament, el seu àmbit centrat en la província de Castello, les quals terres foren les primeres reconquistades del poder musulmà i foren repoblades des dels primers moments exclusivament per cristians vells. Per

una altra banda la durezza del clima, especialment en les comarques més septentrionals, que son les més riques en tradicions, i lo aspre del sol propiciaren l'establiment d'un habitat dispers i en nuclis de població de curt veïnage.

Aixina mateix l'estreta vinculació de les seues gents en la terra per mig de l'agricultura i la ganaderia, que va propiciar la creació d'una burgesia comercial junt a una capa baixa de camperols anguniats per la manca d'aigua, va conformar un model social en el que lo sobrenatural era element destacat i la tradició comunitària un vincle d'especial identificació.

Estes característiques fan que, quan el canvi de la classe de vida propiciat per l'industrialització, ha trencat l'estreta vinculació home-terra, s'ha mantengut la pervivència del ritual, encara que ja desposseït d'eixe sentit impetratori; però ara carregat d'implicacions tradicionals plenament sentides i fonament arrelades.

El "Calendari festiu" editat per la Diputació de Castello en 1980 recull un ampli palmito d'estes celebracions rituals; però si fem cas del proverbi que tanca la presentació del mateix: "Conocer es empezar a amar" i es llancem a la doble aventura de visitar els llocs "sagrats" en dies de celebració i nos encabotem en la busca de bibliografia relativa al tema (especialment històries locals i descripcions d'imatges i santuaris), el nostre repertori s'unfla per demés i nos apareixen texts antics i mig desconeguts com el d'En Josep Sanjuan Puig (1887) sobre la pelegrinació des de Cati a Castellfort, cròniques minucioses i encara intimistes de les festes locals com les de E. Bellés i E. Beüt, descripcions tan completes i fondes com les modernes de l'erudit Alvar Monferrer sobre els pelegrins del seu poble: Les Useres i, darrerament els de Cati i explicacions antropològiques com les de A. Ariño i Fernández Núñez, que nos descobriren un món màgic, encara que cada vegada més conegut que, a les portes del segle XXI i superades en creixens les circumstàncies que els donaren vida mostren -per l'única i arrelada força de la tradició- encara l'estreta relació que en temps oblidats sagellaren els homes castellanencs en el Deu justicier, irascible; però, per damunt de tot, paternal, que regia els seus pobres destins.

Gonzalo Puerto va ser un castellanenc de Lluçena, d'on va ser també alcalde, profundament enamorat de la seua terra, que va recórrer, alla pels anys setanta, minuciosament els pobles de gran part de la província en busca de les arrels folclòriques de les comarques altes de Castello, aixina com els seus ritos, costums i vivències ancestrals. Mostres d'estes inquietuts aparegueren en la premsa regional ("Mediterráneo" i "Levante") i en publicacions com "Penyagolosa" i el bolletí de la "Castellonenca"; però hem trobat algunes pàgines inèdites que donen a coneixer un aspecte quasi desconegut del seu quefer periodístic

Un altre enamorat d'estes manifestacions tradicionals i sempre ilusionat propagador de les mateixes va ser Emili Beüt, justament proclamat en Castello "Valencià de l'any" pels temps (1992) en que em feia coneixer la més solemniàl de les pelegrinacions actuals: la que du als "pelegrins" de Les Useres fins al santuari de Sant Joan de Penyagolosa.

³ També es cert que en diverses ocasions s'han perdut totalment els antics rituals, especialment quan l'immigració de la joventut ha deixat delmada la població. De la mateixa manera comprovem com algunes romeries tornen a celebrar-se després de deixar de fer-se dècades en arere.

Els dos, units per forts llaços d'amistat, donaren notícies i planificaren l'arreglada -sense exit darrerament- per a enllestir un bon grapat de treballs en un camp -el del costumisme i el folclor- que estava i encara permaneceix en bolquerets.

Part d'aquells articles, els apunts, moltes de les impressions arreglades i algunes fotografies i dibuixos salvats d'aquell intent no quallat, han arribat a les meues mans i per això les pàgines que segueixen pretenen ser una continuació de lo que estos dos "homenots" començaren; però també una farcida aportació de notícies, arreglades personalment -habitualment de la premsa regional i de revistes locals i provincials-, que en un futur, que espere proper, atraguen a nous investigadors i faciliten la seua tasca patriòtica.

Contem, es natural, en uns altres molt diversos antecedents, encara que quasi tots ells són parcials i, en moltes ocasions, monogràfics, en els que recolzar tan ampla investigació com ho són la *Historia, Geografía y Estadística de la Provincia de Castellón* de Mundina, les descripcions del ja nomenat Carles Sarthou per a les primeres dècades del segle, els estudis marians dels anys cinquanta -entre els que hem escollit el preparat pel mestre En Manuel Sánchez Navarrete-, la variada informació arreglada en la premsa, la revista "Penyagolosa" i el "Boletín de la Castellonense", els treballs etnològics i de difusió d'Antoni Ariño i d'Alvar Monferrer i el *Inventari d'Ermites, Ermitatges i Santuaris de l'Alt i Baix Maestrat* de F. Xavier Corts i G. Aguilera en el recolzament de les institucions oficials ja en els nostres dies. Però manquem d'un estudi global, sintètic, actualitzat i de consistència documental de l'amplíssim calendari socio-religiós de les romeries i pelegrinacions castellonenses i bé podria ser est el moment adequat tant per la revifalla que els actes estan tenint en els últims anys com per les variacions que els quefers actuals estan imponent i modificant (de vegades de forma polemica) al calendari piados tradicional.

Per lo que fa a la presentació hem cregut més convenient, per a una més llugera consulta, col·locar per ordre alfabètic els pobles a on es troben els santuaris, ermites i demés llocs de devoció i pelegrinació.



DESCRIPCIONS



ALBOCASSER

Cinc son els llocs de destí de romeries que trobem en el poble d'Albocasser i un d'ells: l'ermitori de St. Pau -a uns dos quilometros, junt a la carretera a la Pobla Tornesa- posseix una llarga tradició plena de resonàncies lúdiques i comercials ademes de les propiament religioses.

-Ermita de Sant Pau.

La primera notícia històrica referent a la tradició

que donà origen a l'ermitori pareix ser que es troba en l'obra de Vallés sobre les "Fundacions" de l'orde de la Cartoixa de 1663. També el prevere N'Agosti Sales va fer la narració d'estos fets miraculosos. En 1902 l'erudit M. Ferrandis Irlés va insistir en el tema al fer una humil història de la vila⁴. També parlà del mateix C. Sarthou al repassar el centenar de santuaris locals manco coneguts i E. Beüt aporta un complet resum en el article publicat en "Las Provincias".

Conta la llegenda que en el segle XVI (en 1590, encara que Sarthou dona la data de 1562) St. Pau, en forma de pelegrí, es va apareixer a uns pastors coixos i baldats que estaven pasturant les ovelles pels voltants d'a on hui està l'ermita i que en aquells temps era un lloc pantanós i d'aigües terboles. El sant, buidant en les terres molles la seua carabassa de pelegrí, va convidar als pastors a que es banyaren en les aigües fangoses. Els qui seguiren el consell quedaren pronte curats i coixos i baldats seguiren els qui no feren cas. També les aigües, arrebregades pronte en un pou, quedaren purificades i cristalines des d'aquell moment.

Conegut tan gran prodigi, el lloc va ser motiu d'especial atracció des del primer instant i pronte sorgí allí una ermita a la que Felip IV, estant en les Corts de Monso (1629) concedí importants privilegis econòmics i Urba VIII indulgències per als que confessaren i combregaren el dia de Sant Pere. Conserva frescs del pintor Vicent



Albocasser, vista general.

⁴ M. Ferrandis e Irlés: *Origen histórico de la Villa de Albocácer y de su ermitorio de San Pablo*, Castello, 1902. L'article d'Emili Beüt ixque el 30-VII-1965.



Ermita de Sant Pau.

Guilló (1690), havent-se perdut en 1936 el valios retaule (de principis del XVII) i les relíquies del sant que havia regalat en 1702 D. Gaspar Fuster, encara que en 1950 se'n dugueren unes noves des de Roma. Junt a l'ermitori -hui en proces de rehabilitacio- es construí pronte un hostage, nomenat la "Casa Santa" per a donar acollida als pelegrins.

La romeria va donar lloc a una fira que s'instala (en el camp ple d'arbres ombriols que s'esten per davant del santuari) cada any en els dies 29 i 30 de juny, la qual adquireix una gran importancia en el segle passat, encara que hui ha decaigut prou.

En els nostres dies els veïns d'Albocasser acodixen en romeria a l'ermitori el tercer dia de Pasqua de Resurreccio i també (portant al sant en processó -trasllat- des del poble) el diumenge de Pasqua de Pentecostes.

També acodixen una vegada a l'any en romeria els veïns de Benassal (el 29 de juny) i els de Torre Embassadora. Tradicionalment estos ultims anaven el dimecres anterior a la festa de Pentecostes; pero des de fa pocs anys la romeria s'ha ajornat -per a que pugui anar més gent- al dissabte següent, es dir la vespra de la Pasqua. Precisament en l'any 1998 la premsa es va fer reso de la practica coincidencia de les dos pelegrinacions i del lleig que s'havia fet als romers de la Torre al endur-se el rector d'Albocasser el sant quan encara s'estava resant el rosari i abans de que li cantaren els gojos.

- Ermita de Nostra Senyora de l'Esperança.

En terrenys montanyencs i a poc més de quilometre i mig del poble (partida de "Les Canals") queda esta antiga ermita, construïda a expenses de Bernat Fort encara



Esglesia de Sant Joan.

en el segle XIV (sabem que va ser reconstruïda en 1420) i en la que es conserva un retaule del XV.

La romeria es celebra cada 18 de desembre, dia lliturgicament dedicat a esta denominacio mariana. Pugen especialment les dones prenyades.

- Ermita de Sant Miquel.

Està a uns sis quilometres del poble en l'antic camí a Cati i degue construir-se en el segle XVI. Saquejada en 1936, ha perdut qualsevol cosa d'interès en el seu interior.

La romeria es celebra el diumenge més proxima a cada 8 de maig, festa de l'aparicio de Sant Miquel, encara que de forma intermitent.

- Ermita de Sant Pere Martir.

Es una edificacio del segle XV a les afores del poble que manté els portics laterals. L'interior tampoc conté res d'interès per haver segut saquejat en 1936.

La pelegrinacio es fa de forma intermitent cada 29 d'abril. Antigament i després de la lliturgia es beneïen rames de romer que es col·locaven en els camps en forma de creu.

- Ermita de Sant Joan.

Antigament quedava extramurs de la poblacio esta antiga i menuda esglesia que, es diu, va ser construïda en els primers moments de la Reconquesta (1239) i això dona a entendre l'arquitectura gòtica, pareguda a la d'uns altres temples d'aquells moments. En ella es conserva el tríptic gòtic de Domenech Valls (any 1373) dedicat als Sants Joans, l'imatge del mateix estil del Batiste i un antic sepulcre tallat en pedra calça que es suponen del fundador del poble En Joan de Brusca.

La romeria es fa el 24 de juny, festa de Sant Joan.

L'ALCORA

Castelló, terra de romeries



En este poble de tan gran renom ceramic trobem la que pareix ser unica romeria en la que nomes participen els chiquets; pero tambe es fan les visites rituals a les atres dos ermites que hi ha en el poble.

- Festa del Rollo.

La romeria naix en el segle XVII i com a resposta per la proteccio donada per St. Cristofol als clams dels infants que pujaren al cim del monticul que du el nom del Sant -a on hi havia una antiga fortalea arap i hui l'ermitori dedicat ad este Sant- pregant per a que s'acabara la sequera que estava arruïnant les collites. Al baixar, ya plovent, una veïna va fer uns rollos que donà als chiquets. Esta es la penyora que encara hui reben els infants que puguen a l'ermita el dilluns de Pasqua.

La festa es manté encara en enorme força i s'ha intentat adaptar als temps moderns introduint jocs en l'espai "sagrat" i pujant tambe les chiquetes, circumstancia esta que es rebujada des d'instancies oficials per anar en contra de la tradicio que ha reservat el privilegi exclusivament en els varons menuts.

Sarthou fa una punchant descripcio de les celebracions de principi de sigle en les que els menuts eren els protagonistes absoluts de la funcio religiosa: "Algunos días antes de la función, el ayuntamiento invita á varias mozas del pueblo á confeccionar tres mil rollos de pan... El segundo día de Pascua se celebra una misa en el ermitorio de San Cristóbal, á la cual, sólo pueden asistir los infantes ó niños menores de siete años; y muchas familias de los pueblos comarcanos acuden dejando sus niños al pié de la montaña para que suban solos por aquellas cuestas empinadas, ayudándose los unos á los otros. Durante la misa que es á puerta cerrada, unos niños juegan, otros

lloran, unos comen y otros cantan y nadie presta atención á la religiosa ceremonia. Terminada ésta, salen en confuso tropel los niños que son buscados por sus madres en animada escena..."

Hui les coses han canviat i els actes estan mes controlats, d'ahi el contrast de la narracio que nos ha deixat G. Puerto: "A las 8 ha salido la procesión de la iglesia Parroquial y siguiendo nuestros pasos llegó hasta aquí. Es rome-



L'Alcora, vista general.



L'Alcora, vista des dels safareigs.

ría de infantes. Se celebra una misa y a su término los romeros se comen la "mona". A las 12 se organiza el regreso y bajan todos cantando las tradicionales plegarias de romerías."

"Las autoridades e invitados salen hasta la explanada del Calvario para recibir a los niños y trasladarse al templo parroquial donde se les hace entrega del tradicional «rollo»".

Una narracio mes moderna -de 1996 concretament- nos descriu el ritual actual: "La fiesta comienza con una romería a la ermita de San Cristóbal de todos los niños que participarán en el acto, acompañados por sus padres y por una gran multitud de personas llegadas de toda la comarca, para contemplar tan curiosa y secular tradición"

"Una vez en la ermita es el turno del almuerzo, que los jóvenes, y no tan jóvenes, convierten anualmente en todo un acontecimiento festivo propio de las fechas en que estamos, con ambiente pascuero, "cacherulos" y toda clase de juegos".

"Después de la romería, y del almuerzo, la imagen de San Cristóbal es sacada de su ermita y llevada en procesión hasta la iglesia parroquial del municipio. Allí tiene lugar la parte central del festejo. Los niños menores de 12 años⁵ penetran en el templo por una puerta distinta a la que utiliza la multitud. Una vez dentro se les hace entrega, por parte del párroco, de un sabroso rollo y a continuación se celebra la misa"⁶

Puerto fa la descripcio d'una processo del Santissim Crist del Calvari, seguida d'una "dobla" en que es puja festivolament a Sant Cristofol sense donar dates i que

⁵ Antigament quedava reduida la festa als menors de 12 anys. Actualment pareix ser que s'ha estes inclus fins als 14.

⁶ De la cronica de F.J. Silvestre apareguda en "Las Provincias" de 9-04-1996.

personalmente no he pogut documentar. No parla en canvi de la “doble”, que es la romeria que fan els majors al dia següent, recordant que ells també pujaren després per a donar gràcies per la pluja.

- Ermita de Sant Vicent.

El segon diumenge després de Pasqua es celebra una romeria en honor de Sant Vicent, traslladant-se els fidels fins a l'ermita de dit Sant en un paratge prop del poble. La celebració ix del poble en processó i es fa missa en sermo en valencià; però també hi ha “porrat” i l'ambient es lúdic. La gent menja, canta, balla i fa festa.⁷

- Ermita de Sant Salvador.

Situada a uns dos quilòmetres del poble -carretera de Lluçena- i damunt d'un montícul, s'obri cada any el 6 d'agost -festivitat del Salvador- per a rebre una multitud de devots que matinegen per a fer la romeria.



Els seus veïns fan romeria fins a l'ermita del Santíssim Crist de la Salut cada 29 d'abril.



Església, dedicada a Sant Miquel.



Alcudia de Veo, vista general.

⁷ Una de les còpies del moment diu: “San Vicent el morenet/ no te cames i està dret/ a les velles fa caracs/ i a les joves l’ullet”

ALMASSORA



Junt al riu Millars, a l'atra part de l'antiga "Via Augusta" -hui carretera nacional- i llindant en el terme de Vilarreal està l'ermita i parage de Santa Quiteria⁸ a on els almassorencs acodixen cada 21 de maig, de bon mati, en processó seguida de missa. Despres els romers porten al lloc fins al poble l' imatge de la Santa, que es tenguda per advocada contra la rabia. Allí era depositada en l'església del convent (abans de la guerra en la del desaparegut Calvari) per a rebre l'homenage del poble, sent traslladada processionalment, a boqueta nit, fins a l'església parroquial a on hi permaneix fins al dumenge despres del Corpus.

Darrerament la festa sol traslladar-se al dumenge mes proxim i s'ha variat el ritual, adaptant-lo als temps moderns: "En la romería los vecinos van ataviados con los típicos pañuelos y cintas en conmemoración del día. A lo largo de toda la jornada

se desarrollan distintas actividades en las inmediaciones de la ermita... Los romeros podrán disfrutar del tradicional "churro i copeta", de una paella gigante y de la actuación del grupo de teatro de animación..."

"El regreso de la romería está previsto para las seis de la tarde, y transcurrirá entre Santa Quiteria y la iglesia del Santísimo Cristo"⁹

Dins de les celebracions festives està la coneguda tradició de les "calderes": arros en pollastre, tomaca i verdures, cuinat en 22 (hui en son prou mes) caçoles de fanc, perquè ya no son els indigents els qui acodixen a menjar sino les distintes colles de veïns.



Ermita de Santa Quiteria.

⁸ L'any 1990 s'iniciaren les obres per a sanejar, reformar i millorar l'ermita, presupostades en 140 milions i a carrec de l'ajuntament. A banda de les reparacions propies de l'edifici s'han fet un bar i un alberc.

⁹ De la cronica de Raül Pascual en "Las Provincias" de 19-05-96.

ALTURA



Prop de Sogorp, en el terme d'Altura i a uns 12 Kms. d'este poble està la "Cova Santa", un dels santuaris de mes ample radi d'atraccio, puix que la devocio a esta "Mare de Deu" s'esten per una ampla comarca, que penetra en la provincia de Valencia i es lloc de desti de varies romeries.

Son molts els autors que han estudiat l'orige i desenvolupament de tan popular devocio. El primer estudi que coneixem es de 1655 i fet pel jesuïta Josef de la Justicia; *Historia de Nuestra Sra. de la Cueva Santa* als que seguixen *La Perla de Vall de Cristo* del P. Combes, any 1728, el *Compendio de la Historia de la Cueva Santa* de Simón (1869) i les noticies que dona la revista "Ntra. Sra. de la Cueva Santa" (1887-88), encara que els mes coneguts son els treballs del canonge de Sogorp Pedro Morro (Lérida, 1906) i el que tenim a ma, redactat per un dels carmelites que cuiden el santuari des de 1922.¹⁰ Llogicament tambe tracten d'esta devocio els autors que estem



Santuari de la Cova Santa.



Capella de la Cova Santa.

seguint en este treball, especialment Sarthou, que a la seua vegada seguix al canonge Morro i el qui durant molt anys fon croniste de Sogorp: Jaime Faus.

El P. La Justicia ens parla de la cova del "Latonero" (llidoner) a principis del segle XVI quan l'imatge que, segons la tradicio, va fer Fra Bonifaci Ferrer, va començar a rebre l'aureola de miraculosa: "Tiene la Cueva de longitud cien palmos; sesenta y cinco de ancho, no en igual dimensión, porque por una parte es más, por otras menos, según los huecos y salidas que hacen los peñascos... Era menester mucha cautela para no perderse en las varias profundidades que minan este monte; y que esconden sus senos curiosidades raras, lo indican las que notaron muchos. Cortaba los pasos una laguna a los que se empeñaban en su entrada, y escuchaban a buen trecho un arroyo que con violenta y ruidosa corriente se precipitaba..."

Molt pronte degue haver una capella en l'interior de la Cova¹¹, seguida d'uns atres altars devocionals. Actualment està tancada en moltes de les cavitats, s'ha obert una atra entrada i s'han fet diverses i grandioses construccions, que han convertit l'espai en un verdader santuari, les quals s'estenen pels llocs proxims tant per a rebre als pelegrins com per a donar l'hostage als frares que estigueren o estan cuidant i atenent el mateix.

L'imatge original era, segons el mateix autor: "Una tabla de yeso basto, cuadrada; tendrá el grueso casi de dos dedos, y un palmo de altura. Fundióse en un molde de madera y con poco relieve; representa a la Virgen en traje de viuda, con sobretoca. Descúbrese el rostro, cuello y la mitad del pecho, donde remata. Corona la cabeza un orden desigual de rayos que la cercan..."

¹¹ La cavitat es producte del fenomen geologic karstic, que per mig de la disolucio i transport dels elements calcareus forma buits i protuberancies (estalacmites).

¹⁰ *Resumen Histórico de la Imagen y Santuario de Nuestra Señora de la Cueva Santa por un padre de la comunidad de Carmelitas encargada del Santuario.* Sogorp, 1946.



Mare de Deu de la Cova Santa.

La tradició atribueix l'autoria a Fra Bonifaci Ferrer, germà de Sant Vicent, qui degué regalar-la a uns pastors que, passat el temps, la deixaren en l'intrincada cova a on la va descobrir de forma miraculosa un altre senzill pastor a principis del segle XVI. Destruïda en 1936 ha seguit reemplaçada per una altra molt pareguda i possiblement eixida del mateix mole, que va ser donada en 1939 pel matrimoni constituït per D. Francisco Díaz de Brito i D^a Julia Sebastián.

La festa principal es fa el dia que l'església celebra la Nativitat de la Mare de Deu: el 8 de setembre, si be comença la vespra¹² i en eixa ocasió acodixen fins al santuari, a peu, gentades de diversos pobles de la contornada. Es fa missa, processó per les rodalies i per la vesprada un rosari solemne abans de tornar-se'n a casa en autobús. També pugen en

romeria des d'Altura cada darrer d'abril

Les romeries són hui encara nombroses i tenen el seu origen, en prou ocasions, en rituals d'acció de gràcies fets per cada poble després de successos extraordinaris o fets miraculosos¹³ o, simplement, en les nombroses pelegrinacions col·lectives realitzades en moments històrics. Anem a recordar-ne algunes:

La vila d'Alcublas (província de València però molt propera en l'espai) s'acosta des d'immemorial cada primer dissabte d'abril. El segon correspon als veïns de Teresa que pugen a fer missa en sermo.

L'últim dissabte de juny pugen (des de fa uns vinticinc anys) els devots de Casinos (província de València). També l'últim dissabte però d'agost són els veïns del poble de Viver els que pugen i en ells molts dels que estiuegen en aquell lloc.

Xerica fa la romeria el primer dissabte de setembre i molts devots s'alvancen al dia anterior.

¹² Huit dies abans comença la novena en la parroquia d'Altura i la vespra es fa l'últim dia en el Santuari. Recordem que el 8 de setembre es celebra la festa de la major part de les "Mare de Deus" dels nostres pobles, especialment de les "trobades" a lo llarg del temps.

¹³ Segons J. Faus "la primera necesidad en que a ella se acude... es la necesidad de agua para los campos". El primer trasllat que es va fer a Sogorp per este motiu va ser en 1622. Segurament en esta gracia es troba l'origen de la coneguda cançoneta que comença: "Que llueva, que llueva/ la Virgen de la Cueva..."

Els de Sogorp professen una profunda devoció ad esta Mare de Deu i pugen en romeria el primer dissabte d'octubre, presidits per les autoritats eclesiàstiques. S'arriba ja a boqueta nit en ciris encesos -es la processó de les torches- i cantant el rosari. Allí passen la nit fent tandes davant del Santíssim i a la matinada fan la primera missa. Després es fa la solemne i en acabant de dinar se'n tornen a la ciutat.

Ademés d'estes visites regulars i d'algunes que s'han fet o es fan per motius especials, solen acudir durant el mes d'octubre alguns pobles de l'horta de València.

ARES DEL MAESTRAT

Castelló, terra de romeries



Els rituals de les pelegrinacions devien ser –com hem indicat en un principi- molt pareguts en tots els llocs: El cant del “O vere Deus”, les lletanies dels sants, els responsos pels difunts al passar per llocs determinats, el descans en el camí, etc. són característiques comunes que han anat perdent-se paulatinament i en un grau molt variable. Aci en Ares encara trobem, diluïts, estos rituals quan arriba la primavera i es fan romeries a l'ermita de Santa Elena i a la Mare de Deu de la Font de Castellfort (el 24 d'abril).

-Ermita de Sta. Elena.

A uns set quilòmetres del poble i en un monticull a on també es troben diverses cases de masovers¹⁴ s'alça l'ermita de Santa Elena, en la que l'imatge d'esta emperatriu ocupa l'altar major, flanquejada per les de St. Joan, St. Josep, St. Ramon i l'Immaculada.

Als dos costats de l'ermita llocs coberts per a les cavalleries i els firers –puix que hi ha “porrat”-, aixina com una habitació en cuina per als membres de l'ajuntament.

La romeria es fa cada tres de maig, o el dumenge següent, des de 1742 i es una pregaria demanant la pluja, que ix del poble després de fer la benedicció del terme¹⁵ i cantant la lletania dels sants, diversos precis i responsos pels difunts a la vista de les diferents ermites per a on es passa, resant, darrerament el sant rosari abans d'arribar al destí.

En l'ermita, després de mitja hora de descans, es diu la missa i acabada esta la



Esglesia Parroquial d'Ares del Maestre.



Vista general d'Ares del Maestrat.

comitiva s'acosta a una creu de fusta que presidix el monticull i es beneix novament el terme.

La tornada a la parroquia sol fer-se en la mateixa solemnitat; però al passar per la capelleta de Santa Elena (a uns tres quilòmetres del poble) es para per a fer un “mosset” pagat per l'ajuntament. A la vista del poble comencen a voltejar les campanes, no parant fins que s'entra en l'església, a on es canten els gojos de la Santa.

¹⁴ Es tracta del caseriu antigament nomenat “Solanelles” i hui “Sta. Elena”

¹⁵ No deu ser casualitat que es faça el dia de la Sta. Creu en que es fa habitualment la benedicció dels termes. Cal recordar que fon Sta. Elena, mare de l'emperador Constantí, qui va trobar, soterrada, la creu a on va morir Jesucrist.

ARTANA

Castell, Serra de l'Espadà



En la serra Espadà, a mitat de camí entre Eslida i Artana, a uns dos quilometres de cada u dels municipis, prop de la carretera de Soneja a Nules i en una vall intensament cultivada i convertida en lloc d'estiuatge, es troba l'ermita de Santa Cristina. Als seus peus naix una cabalosa font que rega part del terme.

L'edifici, totalment emblanquinat, es espayos puix que comprén, a més de l'ermita propiament dita, d'estil doric, la casa de l'ermità, que té un espai reservat per a les autoritats locals i, en la planta alta, diverses habitacions per a llogar en l'estiu (per l'ajuntament que es l'amo). Davant s'estén una ampla plaça, rodejada de ciprers a on es fa la fira i repetides festes populars a lo llarg de l'any.

La festa de Santa Cristina es celebra el 24 de juliol i el parage té gran animació eixe dia; però la romeria es fa el 25 i desconeixem la seua antigüetat donat que la més antiga documentació es ja de 1842 quan es va establir la costum d'elegir clavaris i majorals, joves que s'encarreguen de preparar la festa i buscar els bous que constitueixen el principal espectacle, sense que falten les "despertaes" ben sorolloses i la música pels carrers.

Ací han desaparegut la major part dels rituals de pelegrinació i la romeria, que



Ermita de Santa Cristina.

s'inicia la vespra, es centra en les processons, la missa solemne i la benedicció de la font, que, realment deixen la part central als aspectes ludics i comercials (la fira).

La processó, en l'imatge de la Santa, ix de la parroquia i abans d'entrar en l'ermita dona unes voltes per les rodalies. Per la vesprada la comitiva torna de nou al poble processionalment.

Les festes continuen al dia següent baix l'advocació de Sant Josep, el tercer dia es recorda als difunts del poble i el quart es torna a l'ermita a fer la clàssica "Merenà" en un llogic ambient de diversió.



Artana.

ATZENETA DEL MAESTRAT



Dins del poble i en el mateix carrer de l'església està l'ermita de Sant Roc, del segle XVIII; en les afores, junt al calvari, la dedicada a la Mare de Deu del Loreto i un poc mes distant, junt al cementeri, la de Sant Gregori. El santuari de Sant Joan del Castell, que guarda un primoros retaule, queda ya a una hora de distancia i, encara mes llunt, a uns 8 kms., en el Mas de la Vila, està el de Sant Josep. Ad estos dos ultims es fan romeries; pero les notes que d'elles hem pogut arreplegar son de les decades passades.

El dilluns de Pasqua es el dia senyalat per anar a l'ermita de Sant Josep (segons apunta Codina Armengot) i al següent el poble acodix fins l'ermitori de Sant Joan. Esta romeria es coneguda com la del "Castell d'estiu" i de la mateixa hem recuperat una cronica de l'erudit local i bon valencianiste Eliseu Bellés, de 1966, de la que fem una selec-

cio: "Salió la procesión penitencial llevando el señor vicario la pequeña imagen del Santo Precursor, en tanto el señor cura era portador de las Santas Reliquias con las cuales regresó, una vez efectuada la despedida en la calle... Presidieron esta romería las dignas autoridades locales..."

"En el Castell hubo misa cantada i panegírico a cargo del señor vicario, don Eduardo Sales. Poco después, bendición de "les fogacetes", y por la tarde, santo rosario... a la hora del yantar fueron muchos los que acamparon buscando la sombra de



Ermita de Sant Roc.



Altar de l'ermita del Castell.

los escasos árboles del montículo. Por la tarde, entre el volteo de campanas y el canto del "Oh vere Deus", se hacia el encuentro en la calle de Ntra. Sra. de Loreto, cantándose seguidamente un responso en la plaza de la fuente; regresando al templo. Poco después se distribuyeron los panecillos, dando así digno remate a la romería..."¹⁶

BECHI

Castello, terra de romeria

Bechi es un dels molts pobles que celebren la festa de Sant Antoni -protector dels animals de corral- fent foguera i recorregut de les cavalleries pels carrers del poble la vespra del sant, es dir el 16 de giner. Tambe li fan festa religiosa solemne el dia 17 i entre els actes a celebrar es la romeria a l'ermita ad ell dedicada el mes brillant.

Conta la tradicio que Sant Antoni es va apareixer -¿en el segle XVI?- a uns llenyaters de Borriana que s'havien refugiat en una cova per les inclemencies del temps. Avisats els del poble anaren alli i trobaren una imatge del Sant que dugueren processionalment a l'esglesia de Bechi; pero -com en unes atres llegendes- el sant se'n tornà al lloc de l'aparicio i sobre el mateix es construi l'actual ermita d'una sola nau i estil toscà, adossada a la qual s'alçà la casa de l'ermità.

La romeria va precedida d'una processio fins a l'eixida del poble, a on comença el camí que conduix al turo de Sant Antoni. Aci es canten els precis de ritual i se torna el Sant a l'esglesia formant-se tot seguit la romeria. Una volta en l'ermita es celebra la santa missa, es menja en la replaça que hi ha davant i es fan jocs tipics de l'ocasio abans de tornar a l'entrada del poble. En les primeres cases està de nou esperant el clero en creu alçada i l'imatge del Sant, reorganisant-se la processio fins al temple.



Bechi.



BENAFIGOS

Este poblet menut i bastit en lo alt d'una serra com si fora un niu d'aguila te per patrona a la Mare de Deu de l'Ortisella, venerada en una ermita situada a uns dos quilometros del poble.

La tradicio sobre la troballa de l'imatge es pareguda a la que hem arreplegat en molts atres llocs. Corria l'any 1556 quan la rella d'un llaurador de la masia Escrig va entrepeçar en una cosa que no la deixava seguir i a l'intentar traure l'impediment trobà enterrada la dita imatge que, despres de ser colocada en l'esglesia del poble s'entornà al lloc de la troballa. Fet que s'interpretà com la voluntat de ser venerada en el punt a on va ser trobada.

La construccio de l'ermita es del segle XVI i ya en 1651 es va ampliar com queda escrit en una de les pedres de la mateixa, mentres que la sacristia es va fer en 1853 de les almoines arreplegades dels fidels que sempre han acodit ad esta imatge per a socors de les seues necessitats, especialment en el cas de les sequeres que posen en greus dificultats la salvacio de les collites.

D'algunes de les rogatives fetes en el segle passat es trobava abundant testimoni en un manuscrit cremat en 1936; pero del que Gonzalo Puerto va poder traure un resum, que copiem en la seua primera relacio: "En el año 1803, una sequía general amenazaba todos los campos y la miseria a todas las familias; en esta triste situación el Sr. Vicario perpétuo Don Agustín Giner y los Srs. del Ayuntamiento, determinaron que, con la debida solemnidad, se trajera a la Iglesia parroquial la soberana Imagen de la Santísima Virgen de la Ortisella cuya traslación con asistencia de todo el pueblo, se verificó el día 6 de junio. A los ocho días de estancia la Soberana Imagen en la Iglesia parroquial, ya habian conseguido la lluvia que deseaban los hijos de Benafigos. El día 28 de Junio del mismo año, con toda solemnidad y pompa posible, y con asistencia de todo el pueblo, la Sacratísima Imagen fue restituida a su Ermitorio".



Vista general de Benafigos.

Se verificó el día 6 de junio. A los ocho días de estancia la Soberana Imagen en la Iglesia parroquial, ya habian conseguido la lluvia que deseaban los hijos de Benafigos. El día 28 de Junio del mismo año, con toda solemnidad y pompa posible, y con asistencia de todo el pueblo, la Sacratísima Imagen fue restituida a su Ermitorio".

Son tres les ocasions en que cada any els veïns de



Ermita del Castell.

Benafigos visiten a la seua benvolguda patrona: El primer dumenge de maig, el segon dia de Pentecostes (romeria de rogatives i en la que dona a tots els concorrents una "fogaceta", costejada pel municipi) i el dia 8 de setembre que es la festa principal. Este dia es fa missa solemne i despres es repartix a tots els assistents el tipic "panoli" beneit que sufraga el clavari de la Confraria. Tambe es fa una curta processó pels voltants de l'ermitori a on brollen tres fonts.

Fins al santuari han acodit tambe romeries d'uns altres pobles –com Culla- encara que en circumstancies especials.



BENASSAL

En Benassal hi ha varies ermites dedicades a San Cristofol, la Mare de Deu del Pilar, la Mare de Deu del Carme, Sant Libori, la Purissima Concepcio, la Verge de Loreto, la Magdalena i Sant Roc; pero nomes es celebren romeries locals a la primera i a l'ultima. En canvi acodixen ad altres llocs sagrats de fora del terme com Sant Bertomeu de Culla, Sant Joan de Vistabella (Penyagolosa), les ermites de la Mare de Deu de la Font de Castellfort, la del Llosar de Vilafranca, la Balma de Sorita i, especialment, a l'ermitori veí de Sant Pau d'Albocasser.

- Ermita de Sant Cristofol.

El dilluns de Pasqua de Pentecostes devia tindre una solemnitat especial en l'antic calendari lliturgic perque hem trobat moltes poblacions (i no sols del Regne de Valencia) en les que es una data molt propicia per a celebrar romeries. Es est el cas de Benassal; els seus moradors, que puguen a l'ermita de Sant Cristofol i a la qual romeria, sense ser massa famosa acodix prou gent del pobles de la contrada.

Carles Salvador, mestre del poble durant molts anys, nos ha descrit les tradicions i festes d'este municipi, famos per les seues aigües i pel balneari de Fuente en Segures; pero en este cas anem a seguir a G. Puerto, qui nos dona una complida i poetica descripcio dels fets rituals:-de la que reproduim un llarc fragment- que possiblement va presenciar alla pels anys cinquanta¹⁷ i que tenen com a prolec la preparacio de les "primes" o coques de fulloldre preparades per les chicones del poble el



Esglesia de Benassal.

¹⁷ Aixina per lo manco ho dona a entendre, encara que la cronica es practicamente un plagi de la publicada en 1952 per Carles Salvador en *Les festes de Benassal*, Barcelona, 1952; pp. 65-71; pero la preferim per ser, logicament, manco coneguda.

dijous anterior¹⁸:

“Una luz suave y creciente se proyectó en el horizonte; los picos de las montañas brotaron de las tinieblas y de pronto el sol (...) sacudió su cabellera mojada de perlas de rocío. El sacristán con fuerte tañer de campanas, anunció que era hora de subir la procesión a la Ermita, y a la puerta de la Iglesia acudían los devotos, los músicos, los mayores y las autoridades. Cuando estuvieron todos reunidos salió el Clero de la parroquia y se formó la procesión.”

“Abre marcha el dulzainero y tamboril y los pendones: rojo, verde, blanco según el Santo y la Cofradía. El grupo de pendonistas hace filigranas ondeándolos al viento, ora subiéndolos, ora bajándolos o haciendo malabarismos con los palos que una vez se apoyan en las rodillas, otros en la faja y algunas en el pecho o cabeza, rivalizando todos en realizar mejores plasticidades (...) Sigue luego la recua. Los mulos enjaezados con aparejadas multicolores, llevan repletos los serones de “primes”. El último animal lleva una enorme esquila, ya en desuso, en recuerdo de aquellos buenos tiempos de trajinar por los caminos ... Luego la cruz parroquial, el clero, las autoridades civiles, la banda de música y el pueblo. Desde el campanario las voces metálicas de las campanas acompañan a la procesión. Camino adelante las blusas de los hombres y las faldas de las mujeres ponen una nota negra entre el verde de los bancales y el ocre de la tierra bajo el cielo azul. Un descanso en Fuente En Segures. Carretera arriba los clérigos han pedido a Dios en latín y con música de letanía, la gracia de la lluvia si a los bancales sembrados les falta la sazón. El señor Cura lleva en la mano el relicario de plata que, en llegando a la Fuente, lo deja sobre una piedra. Se sientan las autoridades y almuerzan mientras la gente sube, desquiciada la primera formación por caminos y atajos. El viento matinal impregnado de olores de resina, efluvios de manzanilla y esencias de rosas silvestres, embalsaman el ambiente”

“Los pendonistas, las mulas que llevan a lomos las “primes” y los prohombres forman un grupo compacto, pues el correr y beber en abundancias mientras se descansa, aclara, fija y une los pareceres. Poco después se reanuda la marcha y al instante se llega al Ermitorio, entre mesas de turrón y puestos de frutas y refrescos”

En l'ermita es celebra la missa solemne i, acabada esta, es canten els gojos, que en este poble van en valencià¹⁹. Despres ve el dinar que es típic d'este dia: el “tombet” per a primer plat, les pilotes de carn despres i per als postres pasticcets i torrons.

Es completa la jornada en els balls tradicionals i el repartiment de les “primes” abans de tornar a casa quan comença a fer-se de nit.

-Ermita de Sant Roc.

El sant pelegrí, un dels patrons de la vila, rep en la seua ermita -del segle XV i hui en proces de restauració de la teulada- la visita en alegre processó/romeria dels

¹⁸ Quan les “primes” ya estaven en el forn les chiques solien passejar pel poble buscant als chics i en les boljaques plenes de farina. En acostar-se algun d'ells l'enfarinaven; pero aquells tambe solien anar provists d'esta materia vegetal i tot s'acabava en rises i chances.

¹⁹ La musica sabem que es del director de banda, natural del poble, Perfecto Artola, mentres que la lletra s'atribuix a un poeta local antic del que es desconeix el nom.

jovens del poble cada 16 d'agost, vespra de les festes patronals.²⁰ La pujada es pareguda a la descrita per a Sant Cristòfol i l'acte religiós es centra, igualment, en la missa i en el cant dels gojos; pero l'animació està en la menuda plaça de l'entorn on hi ha porrat de torrons, fruites, pastes i licors i que s'ompli de balls i de cants. Segons C. Salvador “Alguns romers es queden a l'ermita per fer el dinar. Altres han marxat, després de la missa, a la font. La menjada sol ser una torrada de carn. Sobre les brases d'una foguera han posat unes graelles, i al seu damunt les xulles, que fan aquella olor característica de la carn quan fumeja sobre la brasilada. Sobre amples llesques de pa es talla la carn a pentols, amb faques, navages o ganivets. La bóta de vi va de mà en mà i deixa caure al gargamell, passant la cova de la boca, aquell rajolí frescal a força de ser prim.”

“La processó baixa (...) cap a migdia, i a l'entrada del poble, en passar pel fossar vell, s'atura, descansen els pendonistes, i els homes es descobrixen la testa. El senyor rector resa un respons cara als patis que foren l'antic fossar...”

“I com acaba la festa de sant Roc? Com altres festes religioses (...) A la nit hi ha ball pla al Pati d'En Palanques, amb llumeners”.

Hui la festa queda molt mes paganisada i hem tingut l'ocasió de comprovar personalment com els joves demanen orquestes en molta llum artificial i soroll i bous per a tancar la nit quan el sol ya s'ha fet l'amo del poble.

²⁰ En Benassal es diu que “anar a San Cristòfol en processó el dia de la festa és cosa d'homes, i que anar a Sant Roc és cosa de xics” (C. Salvador, op. cit. pag. 85).

BENICARLO



Els benicarlandos celebren el dia 9 de maig (hui ho fan el segon dissabte del mes) la tradicional romeria a l'antiga ermita de Sant Gregori, situada a dos quilometros i mig del poble i de la que es desconeix l'orige²¹. Els romers reben a la porta de l'església parroquial de Sant Bertomeu, d'on ix la comitiva, la tradicional paperina de romer. Despres dels actes religiosos es fan paelles als voltants de l'ermita.



Església de Sant Bertomeu, Benicarlo.

BENLLOCH



Benlloch.

A dos quilometros a l'est del poble, prop de la carretera de Saragossa, s'alça l'espayosa ermita dels Sants de la Pedra, la construcció de la qual va autorisar el bisbe de Tortosa, Otil de Moncada, en 1445 i que te en l'altar principal, tancada en una urna de cristal, l'imatge de la Mare de Deu que rep l'advocació de l'Adjutori.

Sobre el seu orige hi ha diverses hipotesis: Espinall diu que es venera des de 1365. La llegenda parla de la seua donació per un rei portugués despres de pernoctar en el lloc i al celebrar-se, en 1998, el V Centenari de la seua arribada en barco a Torrelblanca s'ha escrit sobre l'orige portugués del vaixell que la portava.

L'imatge original, de fusta i en una altura d'uns 65 cms, fon cremada en 1936 i ara es venera una -processional- de tamany mes gran.

BORRIOL

Castelló, terra de romeries

La devocio a Sant Vicent Ferrer està, com es ben sabut, amplament estesa per tot arreu del Regne i te, en prou ocasions, com a fites recordatòries els llocs per a on va passar en el seu constant predicar el temor a Deu. En Borriol el sant dominic va predicar en l'any 1410 i encara es conserva, adossada en l'ermita, la pedra que li va servir de trona.

La dita ermita -reconstruïda en els anys quaranta- es troba a menys d'un quilòmetre del poble, junt a la carretera de Castello a Saragossa i tocant a la mateixa hi ha un terreny pla en pinada i un pou, on es fa una fireta el dia llitúrgic de la festa al Sant, es dir el dilluns després del dumenge següent a Pasqua.

El poble li dedica les festes majors al Sant; però es en eixe dilluns quan es fa la romeria en solemne processó -portant l'imatge del Sant- fins l'ermita, a on es celebra missa solemne per a tornar després la comitiva al poble entre el foc de les traques i la "masclatà"²².



Ermita de San Vicent.

²² Sant Babiloni fa una detallada descripció del trasllat en: *Borriol, en el umbral de la Plana*, Castelló, 1984. D'allí, o del manuscrit abans de publicar, degue copiar-la G. Puerto.



CABANES

Castelló, terra de romeries



Arc roma de Cabanes.

Les antigues comunitats rurals han utilitzat tradicionalment un calendari basat en els cicles llitúrgics i les necessitats agrícoles. Hui esta forma de datar els acontenyiments pareix desapareguda per a sempre; però encara -es una tradició mes- la trobem de quan en quan a l'analitzar el calendari festiu. No resulta, per tant, difícil trobar calculs com este per a fixar la data d'una antiga romeria: el dissabte anterior del primer dumenge del mes de maig. Est es el dia en que Cabanes fa la romeria a l'ermita de la Mare de Deu del Bonsucces; però també -salvats menuts detalls- el moment en que els "Pelegrins" de Les Useres i els de Cati estan complint el seu ritual ancestral.

L'ermita de les Santes de Cabanes²³ queda a set o huit quilòmetres del poble, en un lloc pintoresc i de difícil accés, prop del Desert de les Palmes i a l'ombra del castell de Miravet.

²³ Les "santes" son, en esta ocasió Santa Agueda i Santa Lúcia.



Cabanes. Al fondo l'església.

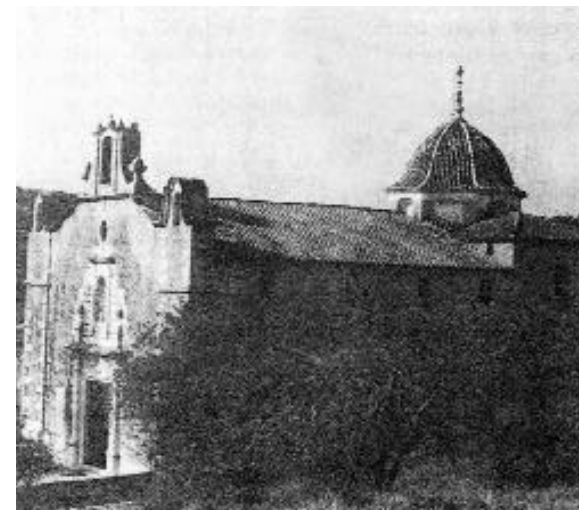
El trayecte es llarc per lo que cal eixir en romeria a primeres hores del mati per a fer el trasllat processonal de l'imatge²⁴ després d'una missa solemne. El retorn de la processó es fa al migdia; pero la Verge es depositada en l'ermita del Calvari fins que s'haja posat el sol, fent-se una entrada solemne en el poble, detall que es troba igualment en unes altres localitats.



CALIG

El dia 6 de setembre i precedida d'un novenari, celebra el poble de Calig la romeria a l'ermita de Sant Josep, construïda per la devocio comunal en 1763 i situada dalt del Coll de les Forques, a poc mes d'un quilometre de la població i en la que es venerada la Mare de Deu del "Socós" (Socors), motiu d'esta pelegrinació.

La romeria te les característiques que ya hem vengut mostrant en casos anteriors i ha perdut part de la prestancia que tenia antigament. L'eixida es fa de bon mati des de la parroquia i va presidida pel clero. En arribar a l'ermita es celebra la santa missa i una processó pels voltants de la mateixa. En la plana que s'esten al costat hi ha el tradicional porrat i son molts els que es queden a dinar mentres que el clero se'n torna al poble.



Ermita de la Mare de Deu dels Socors.

²⁴ L'antiga va ser destrossada en 1936 i era de fusta, d'uns 50 cms. Tenia el chiquet en el braç esquerre i el ceptre en la ma dreta.

CASTELLFORT

Castello, terra de romeria



Ermita de Sant Pere Apostol.

Dos son els punts de confluència de pelegrins que es donen en el terme de Castellfort: El santuari de Sant Pere i l'ermita de la Mare de Deu de la Font²⁵. De la coneguda pelegrinació que des de Cati conduïx a Sant Pere escriurem ara mateix al parlar d'este poble, tractant seguidament de la devoció a la Mare de Deu de la Font que compartixen, i en ocasions acaloradament, els pobles d'Ares i Castellfort.

L'ermita a on es venera la Mare de Deu de la Font queda dins d'un barranc situat a 5 kms. de la vila i te un oríge molt antic, puix es conserva un llibre en l'archiu muni-

²⁵ Encara hi havia una altra ermita, dedicada a Sta. Lluçia, (iglesia de Salvatoria) a uns quatre kms. del poble; pero ya des de fa molts anys totalment arruinada. En ella entraven antigament els pelegrins de Cati, camí de Sant Pere; pero no sabem que es fera cap romeria a la mateixa.



Ermita de la Mare de Deu de la Font.

cipal a on ya es donen els contes de les almoines i els inventaris de joyes de 1476²⁶. En un principi era molt chicoteta; pero en 1502 se li afegí una capella. Vint anys mes tart es feu una nova nau i en 1650 es bastí el presbiteri quedant, gracies a les millors fetes despres de la Guerra, com un digne santuari que, com la major part dels vists fins al moment, te una casa adjunta per als sacristans o ermitans.

L'ímage de la Mare de Deu, que es pogué salvar en el 1936, es de fanc cuit, de no mes de 30 cms d'alçaria, molt bruna i colocada damunt un tro de fusta. Du en una mà a Jesuset i en l'altra un ceptre imperial.

La romeria que fa el poble de Castellfort te lloc cada 22 de maig i es va fins al santuari en processó de pregaries. Dos dies mes tart acodixen de la mateixa manera els veïns d'Ares i allí fan una breu parada els pelegrins de Cati que fan la pelegrinació a Sant Pere els primers dissabte i dumenge de maig

²⁶ Seguim en este cas les notícies de G. Puerto que, a la seua vegada, beu en la font de C. Sarthou; pero aporta la dada del nom del llibre en qüestió que no fa el cronista de Xativa: "Libre memorial de totes cualsevol rebudes y dates fetes, per los sacristans de la beneyta Verge María de la Font del barranc, apellat per antiguetat de la devota Verge Maria en lo terme de Castellfort". Tambe aporta interessants notícies al respecte el llibre del qui fon rector del poble Mn. Lluís Folch: "Devoto novenario para implorar la protecció de la Virgen María de la Fuente".

CASTELLO

Castello, terra de romeries

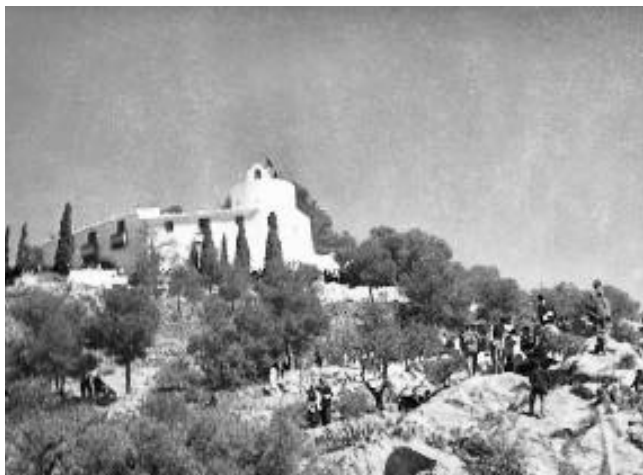


Les romeries son propies; pero no exclusives, de les menudes comunitats rurals i quan es donen en les grans ciutats pareixen tindre un especial reso historic. Son mes rituals gratitudinals i festius que petitoris i penitencials, mentres que els fets purament historics son part essencial de la romeria.

-L'ermitori de la Magdalena.

Cada tercer dumenge de Quaresma els castello-nencs tornen a les seues arraïls, al lloc a on residiren els seus antepassats en les terres altes que miren de llunt la mar i a on perdura un sever i cuidat ermitori: la Magdalena.

La romeria, documentada ya en 1375, es, ben segur, la mes multitudinaria de les que hem vist i manté alguns rituals comuns a les demes estudiades: els canticos impreca-



Ermita de la Magdalena.

toris, l'almorzar pel cami, la presencia del clero i autoritats civils²⁷, inclus aporta el basto o esclavo del pelegrin ara convertit en canya -gayata- i a la que s'atribuix un orige mitic, aparentment distint; pero en el fondo d'identica finalitat: l'ajuda en el caminar per llocs dificultosos.

Son abundants, en este cas, els programes, follets i croniques periodistiques recents que tenim a ma de tan festiva jornada²⁸; pero renunciem a fer tan espes resum com caldria i hem preferit vore el desenroll del ritual historic-religios des de la perspectiva del temps i res millor per ad això que reprendre, una vegada mes, les parau-

²⁷ A principis de sigle encara mantenia, segons Sarthou, el caracter de processo de rogatives i es podia diferenciar en major claretat la romeria en si mateixa i l'onada de gent que acodia al lloc pel seu conte.

²⁸ L'Ajuntament de Castello va fer en 1991 una doble edicio -la numerada es de 100 eixemplars- de la "consueta" de la romeria.

Una molt completa i actual cronica de la romeria es pot trobar en els fasciculs numeros 12, 13 i 14 de la serie "Festa. Historia de las fiestas de Castello", publicats per "Levante", edicio de Castello.



Romeria de la Magdalena. Arreplegant les canyes, 1961.

les de Carles Sarthou: "De ocho á nueve, llegan en comitiva el Ayuntamiento, Clero, Autoridades y devotos en procesión de rogativas, disparándose á su llegada una traca y celebrándose acto continuo una misa cantada con sermón".

"Después de la campestre comida, se improvisan animados bailoteos, y á media tarde, con el clásico rollo, se inicia el regreso de los romeros entre alegres canciones y

derroche de buen humor que el vino les inspira"

"(...) A la entrada de la Ciudad, en el Arrabal de San Felix, los que no fueron aguardan á los peregrinos, saludando con afecto á los engalanados vehiculos que entran á todo correr."

"Al anochecer regresa la comitiva oficial que en el antedicho sitio se une á las entidades, corporaciones, músicas y preparativos que la esperan en el "Forn del Plá" y se organiza la procesión de la Gayata, la cual recorre las principales calles de la poblacion..."²⁹

En 1945 la festa tingue una ampla remodelacio i les gayates, junt en el "Prego", començaren a prendre un nou esplendor. Tambe la romeria adquiri un caracter mes ludic al temps que un caracter mes aproximat a la commemoracio historica, atraent a milers de romers que porten la canya i la cinta verda que proporciona l'Ajuntament. Ya ho dia el poeta local B. Artola en els versos que compongue per al "Prego":

"Anar a la romeria
no es tan sols "anar de festa";
es deure que manifesta
orgull de genealogia"

I per això, com escriu Beüt: "toman parte en la concurrencia todos, considerandose obligados moralmente, como buenos hijos a participar en lo que en realidad es un homenaje a los antepasados. Un pueblo que tiene tan alto concepto de su rancio linaje es merecedor de la mayor admiración"³⁰.

-Ermita de Lledo.

El creiximent urba de Castello ha posat a la ciutat als peus de la seua patrona, la Mare de Deu del Lledo, la diminuta image de pedra blanca, trobada entre les arraïls

²⁹ C. Sarthou, op. cit, pp. 54-55.

³⁰ E. Beüt. "Las Provincias", 25-III-1962



Santuari de la Mare de Deu del Lledo.

d'un llidoner per Perot de Grañana mentres llaurava el seu camp.³¹ El prodigi, datat en 1366³², i basat en el "Libre del be i del mal" d'eix any, es repetix en uns atres llocs i tambe en este cas el fet miraculos de "resistencia" de l'imatge a ser instalada en la parroquia du com a conseqüència l'ereccio d'una ermita, sumament menuda en un primer moment, despres reedificada en 1572 i tornada a construir de nou entre 1724 i 1731 en estil barroc³³ per a convertir-se en un dels mes grans santuaris de tot el Regne. No va patir greus danys en 1936 i en 1983 va ser declarada basilica.

Encara que sabem que la devocio estava fortament arrelada ya en 1379, la festa no queda documentada fins al segle XVI, alcançant un especial relleu a rant de la commemoracio del V centenari de la troballa, en 1866, tenint el seu orige en la busca del favor divi en els moments de necessitats davant la sequera o pesta. En un principi la festa propia es fea el dumenge següent a l'Assuncio de la Mare de Deu i en 1703 es va acordar passar-la al primer dumenge de setembre; pero ya fa molts anys que - per l'escassa presencia dels castellonencs en eixa epoca- es va canviar al primer dumenge de maig, encara que les "romeries" mes importants han segut les que a lo llarc

³¹ Hi ha una teoria que considera que l'estatua en qüestio representa una deïtat prehistorica, tal volta de tipo oriental. Es tan menuda que es mostra com una reliquia posada dins d'una imatge major (feta en 1940). Va ser canonicament coronada el 4 de juny de 1924.

³² Es la data que hem trobat repetidament. No obstant E. Diaz Manteca ha publicat un document datat en 1357 i en el que ya s'autorisa la celebracio diaria de missa i oficis en el temple del Lledo. Sobre el tema es pot consultar la serie de "Festa" mes amunt nomenada, fasciculs 5 i 6 i el treball de A. Sánchez Adell en el n° 1 de la revista "Penyagolosa" (1955).

³³ La primera pedra de l'actual santuari es posà el 14 d'octubre de 1724 i la benediccio tingue lloc el dia 1 de setembre de 1731.

dels segles han obligat a continus trasllats de la Mare de Deu fins a la ciutat per a rebre els clams dels castellonencs en les continues necessitats³⁴. Hui la festivitats queda vinculada a la "Festa de la rosa", s'ha convertit en "triduo" i te un especial component cultural en forma de certamen lliterari i, cas excepcional, des de fa uns trenta anys han desaparegut les paradetes del porrat que es fea en la replaça del santuari.

³⁴ En l'himne s'entonen estes estrofes: "Del poble de Castello/ Sigau llum i auxiliadora/ De l'amor nostre Senyora/ Mare de Deu del Lledo"



Si mantenim la distinció entre romeries i pelegrinacions, en Cati es dona un dels escassos exemples que es conserven de pelegrinacions impetratòries-penitencials -que, practicament, en tots els casos són per a demanar la pluja³⁵ -acodint en rogativa penitencial a santuaris situats a un dia de marxa. En el cas present a Sant Pere de Castellfort.

El llarc pelegrinaje es fonamenta en greus necessitats i requereix una ordenació i adequació del temps del trayecte, així com una llogística que pugui fer front a les necessitats materials i a les possibles irregularitats de la climatologia. La força, a més, de la tradició, ha fet que inclús detalls anecdòtics hagen quedat fixats i aparegueren, allà pel segle XVIII, les “consuetes” o normes a observar i que arriben a tindre força de llei per als afectats. En este, com en uns altres casos, el manuscrit descriu en la forma tan explícita com podem veure els rituals i regles que s’han d’observar en estos dies:

“Se sale de la Iglesia a las seis menos cuarto [hora solar, hui s’ix a les huit] cantando las Letanías de los Santos hasta llegar al portal de San Vicente en donde se canta la antífona del Santo. Después se continúa la Letanía hasta llegar al Prego de Santa Ana. Allí se canta la antífona de la cruz y después la de Santa Ana. Una vez terminadas las antífonas suben todos a caballo y se organiza la procesión.”



Romeria a Sant Pere de Castellfort, 1979.



Font de l'Avella. Santuari i Balneari.

“Se sale rezando el Santo Rosario en sus tres partes que vienen a durar hasta que se llega a la baseta. Al llegar a mitad del camino Largo hay una cruz, allí se para la procesión y se reza un responso.

(...) “A las nueve menos cuarto se sale del Albelló cantando el “O vere Deus” y al llegar enfrente de la fuente se canta el Regine Celi y después un Responso (“Ne recorderis”) y se sigue cantando el “O vere Deus” hasta unos trescientos pasos de la ermita. Allí el sacerdote se quita la capa y se canta el Sante Deus o suscipe y Jesucriste hasta llegar al triadó. Allí se sube a caballo y se empieza el Santo Rosario rezando dos partes hasta llegar a Santa Lucía [iglesia de Salvatoria]. Antes se entra dentro de la Iglesia; pero ahora por estar derrumbada se hace en el camino a la misma altura. Se canta la antífona de Sta. Lucía y se reza un Padrenuestro y se canta un responso (Memento mei Deus). Se entona el “O vere Deus” hasta unos doscientos pasos de la ermita...”³⁶

Un detall ritual a tindre en compte és la distinció que es fa entre el recorregut urbà i el rural. La solemnitat de la processó sol fer-se -practicament sense excepcions- fins als llindars del poble i en este cas es manifesta d’una forma especial quan s’entra en ell ja de retorn. L’entrada en els carrers es fa a boqueta nit i la

³⁶ Modernament (1984) s’ha publicat el *Ritual consuetu de la procesión romería que hace la villa de Catí (Castellón) a la ermita de San Pedro de Castellfort* i en 1998 la traducció valenciana: *Ritual consuetu de la rogativa que celebra cada any la vila de Catí a l'ermita de Sant Pere de Castellfort...*

³⁵ Les dos pelegrinacions més conegudes són esta i la que ix de Les Useres i les dos es celebren practicament al mateix temps. Finals d’abril/primeries de maig, quan les collites tenen més necessitats d’aigua.

menuda image de Sant Pere³⁷ es deixada en la primera casa del poble mentres cadascu se'n va a la seua per a posar-se curios. Despres es fa la processó d'entrada i l'image, portada ara als muscles dels quatre pelegrins mes majors, retorna a l'església.

Part important del ritual està en les menjades i en els responsos, aspectes que historicament han estat molt vinculats, puix que bona part d'estos responen a l'acció de gracies que fan els pelegrins per aquells que els han donat almoïna. Del menjar en hi ha privats -cada u menja de lo que du en les seues alforges- i colectius que preparen els majorals a base d'arros en fesols fets en calderes.

Es creu que l'orige de la pelegrinació està en un vot municipal; pero de l'organització de tots els detalls s'encarrega una junta de clavaris que no sols busca els queviures necessaris, sino que també apareulen als cuiners i als sacristans si no hi ha voluntaris.

No hi ha un numero determinat de pelegrins (que porten capots i barretina) i darrere son molts els veïns (homens i també dones) que fan el recorregut a cavall, precedits del retor, un representant de l'ajuntament i els sacristans que duen la creu i fan de cantors. Els cants mantenen la tradició del gregoria; pero hi ha moltes variacions i "arreglos" propis, aixina com estrofes en castella i, inclus, ultimament se n'estan introduint algunes en valencià

Les dates tradicionals son el 30 de abril (anada) i el 1 de maig (tornada); pero en els ultims anys s'han canviat per adaptar-les al ritme de la vida moderna, havent-les passat als dissabtes i dumenges primers de maig.

Alvar Monferrer acaba de publicar (en la serie "Minor" del C.V.C.; 1998) un cuidat



Romeria a Sant Pere de Castellfort. Fent el dinar.



Pelegrins de Cati.

estudi sobre la pelegrinació i ademes aporta una complementaria bibliografia sobre la mateixa.

Els veïns de Cati van també el dilluns de Pasqua al santuari de la Mare de Deu de l'Avella. Fan missa i menjar de germanor.

³⁷ Te nomes uns 20 cms -per lo que es nomena popularment Sant Peret- i es talla molt antiga, salvada en el 36 en el darrer moment. En el trayecte la du el retor.

CERVERA

Castello, terra de romeria

Els veïns de Cervera han recuperat ultimament la tradició d'anar al santuari de la Mare de Deu de la Salut, situat en el terme de Traiguera i sobre el que historicament han tengut algun dret. Actualment s'acodix l'últim dumenge de maig per a celebrar una missa i, seguint la tradició, fer allí el dinar -les pastes i begudes son per conte de l'ajuntament- i els balls.

D'esta tradició i les disputes veïnals parlarem en tractar d'aquell poble.



Esglesia de Cervera.



CINCTORRES



Esglesia parroquial.

La devocio a la Verge de Gracia està molt arrelada per tota Espanya³⁸ i en la provincia de Castello coneixem capelles en Altura, Morella, Peníscola, Pina de Montalgrao, Sogorp, Traiguera, Vallibona, Vilarreal, Viver, Sorita i Cinctorres.

L'ermita a on es venera la patrona d'esta última localitat queda a poc mes d'un quilometro del poble, en un camp ple de majestuosos oms en el que no falten ni la fonteta ni el riuet.

La primitiva esglesia era d'estil renaiximent³⁹, prou senzilla. L'actual, que ocupa el mateix lloc, es moderna i prou mes gran (26 per 16 metros). Estava pintada en figures bíbliques de tema maria, estropejades al ser profanat el santuari en 1936. Te adossada la sacristia, que forma un atre edifici.

La primitiva image de la Mare de Deu era d'alabastre, media uns 30 cms. i portava en el braç esquerre al Chiquet, com mirant-se els dos. Estava sobre una peana de fusta i en

la capelleta que centrava l'únic altar. Profanada i destruïda en 1936 hui ocupa l'altar principal una nova image de marbre, reproduccio d'aquella.

La festa principal, precedida d'un novenari preparatori, tenia lloc el dumenge infra-octava de la Nativitat de la Mare de Deu. Hui es sol fer l'últim dumenge d'agost. Es celebren diverses funcions religioses en la propia parroquia, i era al dia següent,

³⁸ Segons G. Puerto es venera en 340 poblacions.

³⁹ La data provable de construccio es el 1590. L'actual es de finals del segle passat. L'acort de fer-la nova es del 20 de maig de 1867 i va ser beneïda el 14 de juny de 1875.

en processo, ressaltant el sant rosari i cantant a la Mare de Deu, quan se feya el trayecte a l'ermita, per a després de la missa cantada eixir de nou la provesso de retorn cap al poble.

Es digna també de veure la provesso que es fa per la nit en els ciris encesos i envoltats de "fanalets" de color mentre la gent li canta en gran devocció i en una senzilla polifonia a quatre veus.

També sabem que es feya una romeria el dia de l'Anunciació i una altra dita de la Caritat i documentada des de per lo manco l'any 1608- cada 3 de maig. Hui només continua fent-se esta última. L'acte principal es la missa solemne; però el ritual originari està plenament relacionat en la petició de pluges i, pot ser, la benedicció dels terrenys i de les aigües que, com es habitual, sol fer-se en esta data.

Sabem aixina mateix que, historicament, acodiren, en demanda de pluges i altres gràcies, els veïns d'uns altres pobles colindants; (queda documentat en el cas de Morella) però hui no queda cap altra romeria en periodicitat regular.



CULLA



Vista de Culla, des de l'ermita.

Les romeries al santuari de Sant Joan de Penyagolosa són especialment emotives per la fidelitat que els pelegrins guarden als rituals penitencials. Una altra característica específica és el seu caràcter col·lectiu i quasi sempre municipal, circumstància que ha permès l'establiment d'una "consueta" i una manera d'organització que ve a assegurar una persistència ortodoxa.

En el cas de Culla -com en els demés pelegrinages ad este lloc sagrat- la tradició és llargament centenària i respon a un vot col·lectiu per a obtenir el benefici de la pluja després d'una llarga sequera.

La tradició mana que cada dilluns després del Corpus ixca des de l'església un grup de pelegrins que faran a peu el viatge fins el monestri. Van encapçalats pel rector, l'alcalde, quatre bordoners/cantors, el sacrista encarregat de portar la creu, els dos joves que han de dur el peno del sant i l'aguasil que porta un canter d'aigua⁴⁰.

⁴⁰ L'aigua es per a donar a beure als pelegrins; però també pot ser tinga que veure en el privilegi que tenen de ser ells els que beneixen la font que brolla prop del santuari.



San Cristofol de Culla.

Els romers paren en l'ermita de Sant Bertomeu, abans d'entrar en Vistabella, per a celebrar la missa i fer un menjaret. Les parades estan programades en uns altres set llocs abans d'arribar a "L'Espino", a on s'esperen fins que deixen el santuari -a les quatre de la vesprada- els veïns de Chodos que tenen la romeria el mateix dia.

La nit es passa en Sant Joan; pero en este cas el ritual que duen a cap es unicament lliturgic: resen el rosari i canten completes i gojos. El dia següent comença en dos misses, una solemne quan despunta el dia i l'atra resada a les 9. A les 11 ix la romeria de retorn seguint un ritual de resos, cants i descansos que els portarà fins a l'ermita de Sant Roc, des d'a on es fa l'entrada solemne a Culla entre pregaries, gojos i oracions, de manera molt pareguda a unes altres entrades que hem vist en anterioritat.



Chert.

L'ermita de Sant Marc en el terme de Chert necessita, segons manifestava l'alcalde a mijan d'agost de 1998, "urgentment una intervencio, sobre tot en la capa pictorica".

Alli acodixen els veïns del poble cada 25 d'abril o dissabte mes proxim -comemoracio lliturgica de l'Evangeliste- en romeria que despres de perdre el seu caracter penitencial l'ha tornat a recobrar des de 1994.

CHIVA DE MORELLA



El santuari de la Cova de la Balma en Sorita es un dels llocs "sagrats" que sol apareixer en llibres i revistes actuals d'aquelles que promocionen "espais mitològics" pel recòrt dels "Endimoniats" que, antigament, fins ad eixa cova eren portats pels familiars.

Els teatrals exorcismes acabaren fa temps; pero continúa arrelada en una vasta extensio la devocio a la Mare de Deu de la Balma i son encara molts els pobles que fins alli acodixen en romeria.

Entre estos està Chiva de Morella -distant uns 12 km. de Sorita- que fa la romeria el dumenge posterior al dijous de l'Ascensio⁴¹.

L'orige de la promesa anual està en les calamitats sofrides pel poble en la decada que s'inicia en 1640, moment en que a les pertorbacions de la guerra de Catalunya (els desmans arribaren ad esta part del Regne de Valencia) s'agregà la falta d'aigua per a collites, bestiar i persones. Davant de tantes calamitats un grup de dones feu la promesa de pelegrinar fins a la Balma si Deu atenia els seus clans, i queda datada en 1647 la primera visita en rogativa penitencial.

El ritual -l'anada i la tornada es fa el mateix dia- queda dins dels que denominem penitencials: Missa en la parroquia, eixida en processó, roba de pelegrinaje (jaqueta, capa, capell i calces negres), presència d'autoritats, res del rosari pel camí, cants de lletanies i responsos, menjar de dejuni, visita als temples que se troben pel camí (en este cas el d'Hortells), nova missa i gojos en el santuari i retorn seguint el mateix ritual. Tambe es produix l'entrada al poble en mig del volteig de les campanes i en clima de fervor devocional.



Chiva de Morella, vista general.



HORTELLS

A la vora del riu Bergantes i només a 8 quilometros de Sorita està el poblet d'Hortells des del que es fan dos pelegrinacions anuals a la Balma: el 8 de maig i el 28 de setembre. Es tracta, com en tants casos pareguts, de complir el vot comunal fet en moments de pesta i aci, concretament, per no haver segut invadits per la mateixa.



Vista d'Hortells i la seua iglesia.

LLUDIENT/ LUDIENSTE

Castello, terra de romeria



Lluent.

Sarthou (pag. 15) menciona una pelegrinació a Sant Joan de Penyagolosa de caracter no periodic a principi de sigle. El poble dista 32 km. del santuari de Sant Joan de Penyagolosa, que son recorreguts a peu pels veïns del mateix en temps de sequia o pesta. Es tracta, puix, d'una pelegrinació esporádica i fortament penitencial donat que els veïns que ixen en rogativa fan la caminata a peu, en dejuni i portant un ciri encès.

Segons la dita nota, la rogativa passava pel castell de Vilamalefa i allí s'engrossava en els fidels d'este poble que s'unixen per a fer la petició del remei de les necessitats.

LLUCENA/ LUCENA DEL CID

Castello, terra de romeria



Tres son les manifestacions rituals que fan els devots de Llucena visitant els següents "locs sagrats".

-Esglesia de Sant Miquel de les Torroselles.

En el terme municipal de Llucena es troba el despoblat de Sant Miquel del que a penes queden les enrunes del castell, l'església -fora de les muralles- i una casa en la que viu una monja ermitana⁴². Es este lloc de pas i descans dels pelegrins de Les Useres i punt d'arribada de la romeria que fan els de Llucena cada segon dumenge de maig.

Donat que molts dels romers provenen de les masies i també per l'incomoditat del camí, el viatge es fa a nivell individual i en arribar el capellà es quan comença la funció religiosa en la benedicció de l'aigua i del pa que, darrerament, es repartirà. Després es fa una chicoteta processó per a beneir el terme pels quatre costats de l'església abans de celebrar la santa missa.

- Ermita de Sant Vicent.

En la capella que hi ha junt a l'ajuntament queda gravat el recòrt de la visita del dominic a la població el 2 d'octubre de 1412; però la processó es fa a l'ermita que te dedicada el Sant junt a la font que du el seu nom.

El dia de la festa llitúrgica, la presència dels fidels sol ser molt numerosa i s'organisa una processó per a traslladar l'imatge del Sant fins l'esplanada que precedix a l'ermita, lloc a on se celebra la missa de campanya. La festa ve precedida pel cant



Ermita de San Vicent.

⁴² El mege castellanenc A. Sánchez Gozalbo ha escrit diversos articles sobre Sant Miquel en el "Boletín" de la Castellonenca de Cultura.

dels gojos al Sant el dia de la vespra.

-Ermita de Sant Antoni.

A lo llarg de les terres valencianes trobem abundants rituals relacionats en la festa de St. Antoni “el del porquet”, que te lloc el 17 de giner i que tenen com a actes centrals la foguera de la vespra, la desfilada d'animals de carrega -al front de la mateixa se sol dur la senyera del sant- i el repartiment d'alguna pasta o llepolia especifica d'esta jornada.

En Llucena tambe vegem com se complix este ritual al que cal afegir la romeria o trasllat de l'imatge del Sant fins a l'ermita, que es troba en un monticul agut propet de la poblacio i al que assistix prou gent.



Ermita de Sant Antoni. Llucena.



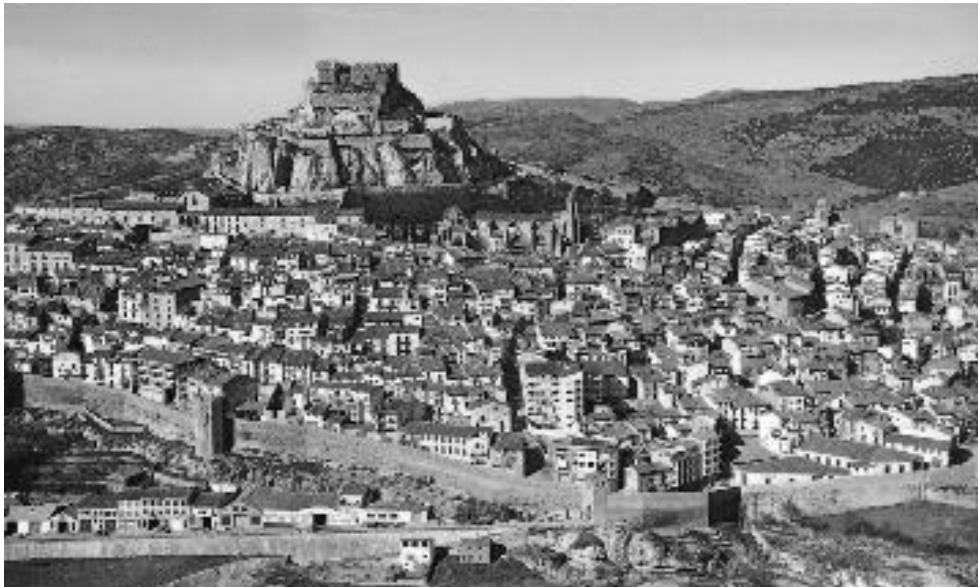
A un quilometro d'esta poblacio està l'ermita dedicada a Sta. Barbera, protectora contra les tempestes, que rep la visita de molts fidels dels pobles veïns en ocasio de les “firetes” (de roba i llepolies en este cas) que se fan en agost i en diciembre (el dia 4, que es la festa lliturgica).



Casa pairal en La Mata.

MORELLA

Castelló, terra de romeria



Morella, vista general.

La romeria dels morellans al santuari de la Verge de Vallivana se celebra cada primer dissabte de maig pero ademés cada sis anys i des de 1672 Morella viu en tal intensitat i devocio les festes del "Sexeni"⁴³ que esta periodicitat dona un caracter distintiu a la cronologia de la ciutat i convertix la romeria fins al Santuari de la Vallivana en un acte gratulatori especial, que repren el seu sentit original quan les circumstancies adverses tornen a alçar els planys dels morellans i els devots baixen els 24 km que dista el Santuari de la ciutat en busca de la proteccio de la Mare.

La tradicio situa la troballa d'esta Mare de Deu diminuta per un pastor en 1234 i en seguida fon venerada en una capella prop de la cova a on es va trobar. Entre 1428 i 1436 se va construir la primitiva esglesia junt al camí real i hui el santuari de la Vallivana es tot un complex residencial en el que destaca el temple, que te una nau de 20 metres de llarga per set d'ampla, ornada a l'altura del creuer de bones pintures dels Cruella i el ric cameri darrere de l'altar major.

⁴³ En la junta general celebrada el 14 de febrer de 1673 es volgue perpetuar la memoria dels benefets obtinguts de la Verge al desapareixer la pesta i s'acordà "fer un novenari de sis en sis anys, pel benefisi de la salut alcansada l'any passat".

Tant el 23 d'agost de cada sis anys com el primer dissabte de maig anualment centenars de morellans (des de 1955 tambe van les dones) baixen fins el Santuari en romeria presidida per autoritats i clero. Pel camí es resa el rosari; pero no queden recialles de rituals penitencials que, pot ser s'observaren incidentalment. Es pernocta en el Santuari, a on se celebra missa el dumenge pel mati abans d'iniciar el retorn.

Els morellans tambe solen anar en romeria a l'ermita de la Mare de Deu del Roser de Chiva de Morella, a 8 quilometros de distancia, i a Sant Pere de Castellfort; pero no es tracta de desplaçaments regulars i periodics



La Mare de Deu de la Vallivana en la romeria sexenal (23-08-1958).

ONDA

Castell, terra de romeria



Onda, vista des del castell.

- Ermita d'El Salvador.

L'advocació d'El Salvador -lliturgicament celebrada el 6 d'agost- era, temps arrere, prou freqüent en els nostres pobles; però hui la festa pareix perduda. No ocorre així a Onda a on la tradició de pujar en romeria a l'ermita d'El Salvador està plenament consolidada.

S'alça esta a uns 10 km. del poble i es, en l'obra mes primitiva, dels sigles XIII o XIV encara que va ser plenament renovada en 1724 i millorada successivament⁴⁴. Al costat hi ha un hostatge i el lloc es molt concorregut per estiuejants i hui està en fase de remodelació i millora.

De l'edifici i l'antiga imatge (perque l'actual es de 1939) ha escrit llargament D. Bernardo Mundina en el llibre *Reseña histórica de la milagrosa imagen del Salvador*

de Onda.

Des d'antic s'ha pujat a l'ermita la vespra de l'advocació fent allí nit. Els romers hi trobaven una fireta que modernament ha passat a ser part important de la festa. Aixina ho dona a entendre la crònica de la romeria que, firmada per José I. Morales, ha publicat "Las Provincias" i que no ha variat substancialment de lo que contava pels anys xixanta G. Puerto. S'ha recuperat, per una altra part la tradició de principis de segle "cuando los romeros subían la víspera del Salvador en carros y pernoctaban en la ermita. El día grande cocinaban unas riquísimas paellas de pato y, como postre, abrían las primeras sandías del año"⁴⁵, que s'ha convertit en el modern concurs del melo d'alger.

Ad esta ermita acodixen també els de Fanzara en la romeria que des de temps immemorial s'ha denominat dels "devots", cada primer divendres d'abril.

- Ermitori del Carme.

La festa llitúrgica d'esta advocació es el 16 de juliol, dia en que els onders van en romeria fins l'ermitori de la Verge del Carme, un temple d'estil neo-gòtic, obra de Godofredo Ros, beneït el dia 15 de juliol de 1903 a on es venera la patrona del poble.

Alli es celebren els actes llitúrgics propis del dia i la gent fruit del porrat que es posa aprofitant l'ocasió.

⁴⁴ En el frontispici llueix un modern panel ceràmic de l'artista Mundina. En els últims mesos s'està remodelant la plaça.

⁴⁵ En "Las Provincias", de 7 d'agost de 1998.

POBLA DE BENIFASSA



Els veïns d'este poblet acodien, fins els anys setanta, en romeria el primer dia de maig a la font de la Caritat commemorant la festa dels Apostols, portant fins ad est espai ludic les imagens de Sant Felip i de Sant Jaume. La festa s'ha recuperat l'any 1997.



La Pobra de Benifassa.

PORTELL DE MORELLA



Vista panoràmica de Portell de Morella.

Al coneixer les notícies relatives a humils i en ocasions perdudes pelegrinacions penitencials dels pobles del nord de Castelló, pensem en la globalitat i uniformitat que estes tindrien en sigles passats. Del cas concret d'este poblet a penes tenim notícies; pero sí les suficients per a saber que pelegrinaren anualment (per Pasqua de Pentecostes) a Sant Pere de Castellfort dotze pelegrins en habit específic, guardant silenci i distancia entre ells. Com els de Cati o Les Useres portaven el retor, feyen les parades reglades i els menjars d'abstinencia, resaven les oracions i salms de costum i repartien pa beneit als pobres.

SANT MATEU



Sant Mateu.

Conta el P. Arsenio de Santiago⁴⁶ que en 1590 hi havia una ermita dedicada a Sant Antoni a 3 quilometres de Sant Mateu i en ella feya vida contemplativa l'ermità portugués Sebastian qui, havent observat certs prodigis baix de l'altar de Sant Antoni va trobar allí una imatge de la Mare de Deu.

D'immediat es construí una capella en el mateix lloc i a lo llarg del segle XVII s'ana bastint i ornant l'actual ermitori de la Mare de Deu dels Angels, aixina com els edificis anexos i es feu l'adequació del terreny fins al cim del mont a on està situat, rematant en el campanar, que es de 1727. Bona part de les obres d'art i, inclus, l'imatge original de marbre blanc es perderen en un incendi fortuït ocorregut en 1918, refent-se a continuació per l'entusiasme dels fidels del poble⁴⁷.

⁴⁶ Breve relación del maravilloso hallazgo de la Santa Imagen, Valencia, 1695

⁴⁷ L'imatge actual fon encomanada a un escultor italià -Anacleto Brunetto- i es de marbre de Carrara. Mutilada en l'estiu de 1936, ha segut reconstruïda.

La Mare de Deu dels Angels es la patrona de la vila des del segle XVI i la tradicional romeria en el seu honor es fa el segon dissabte després de Pasqua i es una barreja de processo cívica (es porta la senyera blava del poble que s'abaixa de l'ajuntament pel balcó degut al privilegi de no inclinar-se⁴⁸) que ix de l'ajuntament i romeria presidida pel clergat local que partix des de l'església. Els dos grups s'ajunten en la plaça Major i es d'allí d'a on ix la verdadera romeria. Els romers porten actualment una canya que du nugada una cinta blava i la concurrència es molt gran, ajuntant-se gentades dels pobles veïns i en el santuari, ademés dels actes litúrgics, encapçalats per la missa solemne i tancats per l'últim dia de novena, hi ha lloc per a entonar cants i celebrar menjars típics dels que cal nomenar la "madalena de pasta i la copeta" que es poden trobar en els tenderets montats a l'efecte. Es conserven alguns rituals socials interessants.

El dia 10 de juliol els camioners pugen a l'ermita de Sant Cristofol. Es diu missa i es beneixen els banderins que després posen en els camions.

Antigament també s'anava a la de Santa Barbera cada 4 de desembre.

⁴⁸ La senyera es del temps de les Germanies. Sobre la mateixa i sobre l'història de la devoció a la Mare de Deu dels Angels es pot veure la *Reseña histórica y Memoria de las Fiestas que la villa de San Mateo ha dedicado a su excelsa patrona, la Virgen de los Angeles...* de D. Vicente Lleó y Esteller; Castello, 1884.

SOGORP

Castello, terra de romeries



Sogorp, vista des del castell.

-Ermita de la Mare de Deu de l'Esperança.

En un monticull a uns dos quilometres de Sogorp, seguint la carretera a Teruel, naix una cabalosa font que dona vida a la vega d'esta ciutat episcopal. Estes aigües queden baix la protecció de la "Virgen de la Esperanza" venerada en la part alta d'esta serralada, i es ara l'ajuntament⁴⁹ qui manté les funcions desempenyades antigament pels clavis de la Confraria d'esta advocació.

L'ermita es de primeries de sigle i ocupa la llar d'un antic convent de jeronims fundat per l'infant Enric d'Arago -senyor de la ciutat- en el sigle XV i que va posar baix el patrocini de la Verge de l'Esperança, la festa llitúrgica de la qual es celebra el 18 de desembre; pero la romeria es fa el primer dimecres de setembre, dins de les festes patronals. Te caracter de rogativa, pujant la gent a peu, a cavall o en tractors convenientment arreglats i a part de la missa solemne i el cant dels gojos, tenia com a ritual essencial la benedicció de les aigües que abastixen els termens dels municipis

⁴⁹ La Verge de l'Esperança es una de les tres patrones que te la ciutat de Sogorp.



Sogorp: Claustre de la catedral

l'limitrofs, encara que ya no l'hem trobada en la cronica de premsa de 1998: "Los peregrinos, como es costumbre, visitaron el manantial que abastece de agua a Altura, Navajas y Segorbe, donde el grupo para el Estudio y conservación de los Espacios Naturales repartió lazos amarillos para sensibilizar a la población sobre el peligro de contaminación que sufre el río"⁵⁰.

-Santuari de la Mare de Deu de la Cova Santa.

La devoció a la Mare de Deu de la Cova Santa es molt intensa en Sogorp i la ciutat va en pelegrinació fins al monestri d'Altura cada primer dissabte d'octubre⁵¹, pernctant en l'hostal i tornant el dumentge.

La romeria ix processionalment des de l'església de Sta. Maria a les 3 de la vesprada i despres del cant de la Salve. En arribar al santuari es resa el rosari en la

Creu de pedra abans de fer l'entrada oficial i a les 11 de la nit es fa sabatina precedint l'exposició del Santíssim i la vigília nocturna. El dumentge al clarejar l'alba es fa la reserva i benedicció, una missa resada i, a les 10, la solemne. Despres se'n tornen a casa. El camí es fa tradicionalment a peu; pero tambe en autobus i en vehiculs particulars.

⁵⁰ La cronica de referència va ser publicada en "Las Provincias" del dia 3-IX-1998. Mes notícies sobre el tema poden vore's en Gispert Macián, L: "Tradiciones y costumbres festivas de Segorbe"; Segorbe, 1978; pp. 79-80.

⁵¹ Antigament el dia elegit era el primer dissabte de maig. El pas al mes d'octubre es feu en 1939.

SORITA DEL MAESTRAT



Sorita: Creu coberta de la Balma

La cova-santuari de la Balma dista un tres quilometros d'este poble, proxim als llimits aragonesos i es un dels majors focos d'atraccio devocional de tot el Regne de Valencia. Son, per això, numeroses les romeries que alli arriben de tota la comarca d'Els Ports i tambe de les terres aragoneses.

L'història de la devocio, del santuari, dels extravagants exorcismes de temps passats i de les vistoses festes que des d'immemorial temps es celebren estan arreplegades en diversos tractats historics, el primer dels quals es, possiblement, el del bale de Morella D. Gaspar de la Figuera, que despres va compendiar el retor del poble mossen Jaume Mateu; pero la mes completa es la *Historia de Nuestra Señora de la Balma* del canonge D. Ramon Ejarque, publicada en 1934.

El santuari estava primitivament dedicat a Sta. Maria Magdalena i no coneixem el moment de la seua fundacio, sent

la primera referencia documental coneguda de 1380; pero possiblement en aquells moments ya es venerava alli l'imatge de la Mare de Deu, entregada, segons la piadosa tradicio, per la mateixa Verge a un pastor en la següent recomanacio: "Ve a Zorita y avisa al Cura y pueblo, diciéndoles que es mi voluntad y la de mi Hijo, que en este mismo lugar y cueva se edifique un templo. En él seré refugio de toda esta comarca, hallando los fieles en todos sus afanes abierta la puerta de mi misericordia por el instrumento devoto de ésta mi imagen, que aquí dejo para manifestación de esta verdad y en crédito de esta mi promesa".

La romeria especifica dels veïns de Sorita es fa el dia 8 de setembre, si be la festa i la mateixa pelegrinacio comença la vespra per la nit en la comitiva que s'organisa per a baixar al poble l'imatge de la Mare de Deu. G. Puerto, que tambe ha estudiat detenudament les danses que tenen lloc en esta festa, ens dona una emotiva cronica dels



Santuari de la Balma. Altar.

principals actes: "...Cerrada la noche en la iglesia parroquial se cantan completas y seguidamente se organiza una procesión formada por el clero, devotos con hachones, las danzas y las andas con los santos de más popular veneración, que sale de la iglesia y se dirige hacia las afueras del pueblo desde un lugar que se divisa la Balma, en donde brillan un sinfin de lucecillas de los diversos grupos de romeros venidos a la fiesta. Ante un templete recubierto de follaje, el clero entona el "Ave maris stella" y en el firmamento estalla un castillo de fuegos artificiales. Suenan la gaita y el tamboril y comienzan las danzas (...) De pronto la gaita lanza un agudo y prolongado toque de atención; sobre un estrado se monta el "pastor" que dirige la danza, quitase respetuosamente el sombrero ante la Virgen y haciendo una profunda reverencia recita unos versos... invitándola a que, como reina y señora, entre en la villa. Terminada la "loa" entre el entusiasmo popular y sobre ricas andas, entra Nuestra Señora en el pueblo entre el son de las campanas y el ruido de los cohetes..."

"El día 8, muy temprano, sale de la iglesia el Rosario de la Aurora y a su regreso se dice la primera Misa, en tanto se oficia otra en la Balma bajo la cruz cubierta. A las siete, sale la procesión para acompañar a la Virgen hasta el Ermitorio. Al momento de salir de la iglesia, nueva loa, recitada por un niño vestido de angelito y seguidamente se ordena la procesión. Abren marcha los cabezudos, seguidos de altos pendones cuyos ricos damascos ondean al viento. Siguen luego los "cavallets", extraña danza interpretada por jóvenes metidos en armazones imitando caballos y cuyo conjunto recuerda a los centauros mitológicos. Luego forman santos sobre sus andas a los que siguen las danzas de "les gitanetes", "les mil vergens" y "els negrets". Clero y fieles cantan alternando las estrofas del "Ave maris stella". Al llegar al puente se disloca, en

cierto modo, la procesión, siguiendo hasta la cruz cubierta en donde vuelve a ordenarse”.

(...) “Al llegar la imagen de la Virgen frente a la cruz cubierta sale inopinadamente un personaje disfrazado de diablo ... se encara con la procesión y les desafía recitando estrofas insultantes que van creciendo en arrogancia y altivez... termina Satán su recital lanzando un reto: ¿Quién se opondrá a mi poder?. Entonces aparece un niño vestido de ángel embrazando un escudo con la divisa “Quis ut Deus” y en la derecha una espada, aceptando el reto con unas palabras que al oirlas el demonio se echa a temblar. El ángel hiere mortalmente al demonio que cae abatido y, poniendo su pie sobre la cerviz vencida, exige a la furia del averno que prometa no pronunciar más injurias...”

“Prosigue la procesión y tras las andas que portan a Nuestra Señora va el diablo humillado y vencido, custodiado por el ángel. Llega la procesión al santuario y tras un breve descanso comienza la misa solemne”.



A quatre quilometres del poble i en un parage de pinars (creamt en 1997) s'alça l'ermita de Santa Ana a on acodix, cada primer dumenge de maig, una multitud de devots procedents de diversos punts de la Comunitat Valenciana.⁵²



Sucaina: Ermita de Santa Ana.

TRAIGUERA

Castell, terra de romeria



Frontera posterior del Santuari de Nostra Senyora de la Salut.

En el meu viatge a la Font de la Salut vaig adquirir el llibre *La Font de la Salut (Religiositat Popular. Historia del Reial Santuari de Traiguera)* en el que J. Ferreres i el rector del poble D. Llatje donen a conèixer l'història documentada d'este santuari mimat de reis, cardenals i bisbes, que es troba en el terme de Traiguera⁵³ i a on es venera la menuda imatge de la Verge trobada en una font per dos pastors, germans, veïns de Cervera (lo que va donar motiu per a un pleit entre les dos localitats) per la possessió de la mateixa.

La tradició que es recull es, no obstant, molt pareguda a la que hem trobat en uns altres santuaris marians: L'imatge s'aparegué en 1384 a un pastor mut estant sumergida en la font a la que aquell havia vingut a calmar la set. El pastor -Jaume Sorli- va començar a parlar en la consegüent sorpresa del seu germa i dels veïns i l'imatge, que havia segut portada al poble, desaparegué tornant al lloc de la troballa que es a on actualment està la capelleta -damunt la font-, son detalls que es repeteixen a sovint.

L'església es del segle XV encara que no va ser acabada fins l'any 1521. Té un campanar -mes be una bova- de pedra treballada i davant la frontera s'alça un claustre gòtic igualment de pedra. Al costat trobem, ademés d'un altre claustre, un ample hostal del segle XVI, habitacions per a l'ermità i el clero, quadres per a les cavalleries i unes altres dependències. La font brolla baix la capelleta que està bastida junt a l'església.

L'imatge es chicoteta (47 cms), estant, en el chiquet en la ma esquerra, buida per darrere i en anses com per a ser penjada. Està en un tro de plata d'a on no ix mes que en molt contades ocasions i davant d'ella han pregat cardenals, bisbes i nobles.

Els traiguerins acodixen en dos ocasions al santuari. La "festa gran" te lloc en la festivitat de la Mare de Deu. Antigament el dia 7 de setembre es feia la "fira dels catalans" i el dia 8 acodi-

-i segueixen acodint- centenars de romers de Traiguera, Sant Jordi, Calig, Benicarlo, Vinaros, La Jana i Cervera (els d'este poble tenen el privilegi de "posseir" el santuari un dia a l'any). L'atra ocasió es, propiament, la romeria local i es fa el primer diumenge després de Pasqua (abans es feya el primer dissabte). Esta manté -prou diluït- l'antic ritual de les processons penitencials: Des de l'església a la capella de Sant Jaume en l'eixida del poble i des de la creu coberta al santuari es va en provesso, la resta del camí es fa en romeria colectiva -també acodixen en vehiculs privats- hi assisteixen el clero i les autoritats civils (cal tindre en conte que es deu a un vot comunal davant el perill de pesta): hi ha res del rosari, lletanies, salve, menjar colectiu i també folclore i diversió en la replaça davant del santuari.

Al santuari acodixen (o acodièn) diferents romeries dels pobles de la rodalia. Els de Cervera tenen uns certs drets sobre el santuari des de les disputes per la troballa. Estos es perderen pels primers anys del huitcents i, pareix ser que inclús s'arribà a perdre la romeria, recuperada recentment⁵⁴.

Sant Jordi era l'antic "Mas dels Stellers" situat en terme de Traiguera i per tant tenien els drets propis sobre l'ermitori com els veïns del cap de municipi. En el moment de la segregació (1655) i pels enfrontaments per esta qüestió deixaren de participar en les romeries, recuperant i perdent el "dret" en unes altres ocasions al



La Mare de Deu de la Salut.

⁵³ Els mateixos autors tenen també l'estudi *Traiguera. Història documentada*; (Quadern nº 5 del Centre d'Estudis del Maestrat), 1986. Un dels capítuls va dedicat al santuari.

⁵⁴ Concretament l'any 1998 s'ha fet el 31 de maig.

llarc de l'història. Ara acodixen el 3 de maig (des de 1950 aproximadament) en una romeria lligada a la benedicció del terme i de les aigües.

Els de La Jana acodixen actualment el tercer dia de Pasqua, els de Benicarlo van per la Mare de Deu del Roser (ara el primer diumenge d'octubre), el set de maig acodixen els de Canet lo Roig (en ocasions ho passen al primer diumenge de maig) i els de Calig acodixen en motiu de la "Festa Gran".



LES USERES



Les Useres, vista general.

Dotze pelegrins i un guia, acompanyats pel representant de l'ajuntament, el rector, cantors i ajudants que porten cavalleries, ixen cada darrer divendres d'abril de Les Useres en silenciosa i penitencial visita al santuari de Sant Joan de Penyagolosa. Son 34 quilometres de distància per camins estrets i pedregosos entre montanyes i barrancs que omplien de resos, pregaries, antigues imprecacions, responso i un dens silenci dels centenars de curiosos i devots que acompanyen -degudament separats del grup- ad estos pelegrins barbuts, vestits de sayal, auxiliats del bordo i envoltats d'enormes rosaris que, en rigorosa i ordenada representació dels veïns varons, segueixen complint l'antiga promesa comunal de visitar Sant Joan, a on passen la nit en secreta conversa d'adoctrinament en el "guia".

No se sap quina fon la causa que donà origen a tan llarg i dur desplaçament. Ni tan sols si es deu a una promesa municipal com en uns altres casos o respon a una necessitat anual de demanar la pluja primaveral. En lo que si estem d'acord tots els que intentem esbrinar el món dels rituals processionals es en que "els pelegrins de Les Useres" mantenen una especial fidelitat a la detallada consuetud molt per damunt de

qualsevol altre exemple de pregaria coneguda.

Tots els antics detalls del ritual d'anada i tornada, l'explicació de cada una de les parades, la descripció dels menjars, l'estudi dels cants gregorians i dels més desconeguts aspectes i les més fonades i suggerents hipòtesis d'este "tornar" a l'Edat Mija han seguit minuciosament estudiades per Alvar Monferrer⁵⁵. També han escrit sobre la mateixa G. Puerto i E. Beüt, entre molts més estudiosos i periodistes i no cal reproduir aquí tan suggestiva crònica que, no obstant es plenament superada per l'emoció que se sent quan es contempla per primera vegada en la realitat.



Els pelegrins en Sant Joan de Penyagolosa.

⁵⁵ L'antropòleg Alvar Monferrer és natural del poble i ha donat a conèixer en nombrosos treballs tots els detalls relatius ad este pelegrinatge penitencial, p.e. *La peregrinación de les Useres a Sant Joan de Penyagolosa*, Castello, 1985 i *Els pelegrins de les Useres* (serie Minor); Valencia, 1991. La bibliografia és abundantíssima i en els últims anys la premsa provincial i la TVV solen donar un tracte informatiu molt ample a la pelegrinació. També es feu una gravació en directe, fa uns anys, de tota la part cantada.



VILAFERMOSA/ VILLAHERMOSA DEL RÍO

- Ermita de Sant Bertomeu.

L'ermita de Sant Bertomeu -a 8 quilòmetres del poble- fou despullada del seu artístic retaule gòtic -atribuït a Francesc Serra, i hui en la parroquia- i de l'antiga imatge en la passada guerra; però continua fent-se la romeria en la festa litúrgica del Sant o siga el 24 d'agost.

La romeria és de caràcter festiu i no tenim constància que en el seu origen existira un vot o promesa comunal. L'eixida de la parroquia es fa processionalment i després, com sol ser habitual, es camina en grups fins a les proximitats de l'ermita.

Per a la seua descripció més detallada reprenem la crònica de G. Puerto, no sense allaugerar-la de les acostumades exhuberàncies líriques a les que tan acostumat estava: "Tras las preces de rigor se forma la procesión. Abre marcha el guión del Santo y siguen luego dos hileras de fieles con cirios encendidos, luego la imagen del Santo y clero, los clavarios y autoridades que presiden la comitiva religiosa. Finalmente una banda de música... y las devotas mujeres. Desde la iglesia sigue por las calles de la población y hasta las afueras... en perfecta formación, gran solemnidad y devoción. Luego ya siguen en romería por encalabrinado sendero de herradura hasta llegar al Pino Cacho... en donde se hace el primer descanso del largo recorrido ... Terminó el repecho y ahora marchamos, sin grave ofensa a la verdad, por un entrellano hasta alcanzar La Cañada, donde no viene mal otro instante de reposo, y finalmente el ermitorio al que está adosada la hospedería -muy capaz-. La iglesia es corintia..."

"Al llegar a sus inmediaciones se forma nuevamente la procesión y se entra en el templo cantando los gozos..."

- Ermita de Sant Antoni.

Queda prop del poble i rep la visita en romeria dels devots el dia de la festa litúrgica del sant -17 de giner- quedant emmarcada dins dels actes festius dedicats a Sant Antoni, ben fastuosos per cert, puix es fa foguera i "correguda" de cavalls i diversos actes dels denominats "d'inversió" com "les botargues" i el dia del "Pájaro Rey" o festa dels folls (28 de desembre).



Vilafermosa.

VILAFRANCA/ VILAFRANCA DEL CID



Segons Mn. Jaime Mateu, que fon rector d'esta poblacio entre 1738 i 1745⁵⁶, eren cinc les ermites que existien dins del terme municipal; pero només a dos d'elles s'han fet romeries:

- Ermita de Sant Miquel de la Pobleta .

En la ribera valenciana del riu de les Truites (el riu traça els llimits entre les províncies de Castello i Terol), a 7 quilometros de la vila, queda la masia de la Pobla de Bellestar (La Pobleta) en l'ermita o capelleta de la qual es venera l'imatge de Sant Miquel Arcàngel⁵⁷ i a on acodixen els de Vilafranca -i també els aragonesos d'Iglesuela del Cid- dos vegades a l'any: el tercer dia de Pentecostes i el de la festa litúrgica (29 de setembre o l'últim d'enguany).

El ritual de les dos romeries es idèntic llevat de les lletanies que se canten, que són les de tots els sants en la primera i les propies de Sant Miquel en la segona.

Es camina en processó fins l'eixida de la població, després es fa la marxa en grups fins a les proximitats de l'ermitori de la Mare de Deu del Llosar a on es torna a ordenar la comitiva per a entrar en el temple i resar una salve i unes altres oracions. Allí també es pega un mosset i el majoral sol convidar a pastes i licors. Novament es refa la processó en un primer moment, desfent-se al perdre de vista l'ermita i tornant a refer-se ja en les proximitats de la masia.

La funció religiosa es compon de missa, vespres i cant dels gojos i el retorn es fa per la vesprada i repetint idèntic ritual.

No falta el tradicional "porrat" i la diversió i els cants regionals omplien la jornada que antigament també tenia connotacions de rivalitat "nacionalista" entre els joves aragonesos i els valencians.

- Ermita de la Mare de Deu del Llosar.

En una masia a uns dos quilometros del poble, en direcció a l'Iglesuela del Cid, es troba l'ermitori a on es venera la patrona del municipi: la Mare de Deu del Llosar. La primitiva ermita era menuda i per ad ella va fer un altre retaule V. Montoliu, també en 1455. L'edifici es va fer més ample en el segle XVII i la valiosa pintura es va traslladar

⁵⁶ J. Mateu: *Breve historia de la villa de Villafranca del Cid en el Reino de Valencia y del hallazgo prodigioso de N. Señora del Losar*. Valencia, 1832.

⁵⁷ Esta capelleta es menuda, d'una sola nau i conserva un interessant retaule, obra de Valenti Montoliu, de l'any 1455, que es recuperà en l'estranger després d'haver segut espoliat en 1936.



Ermita de la Mare de Deu del Llosar.

a la "Sala de la Vila" de l'ajuntament, a on ara es troba. El camari actual va ser construït entre 1758 i 1769 i beneït el 4 de setembre d'este darrer any. L'altar i el retaule actuals, de marbre, són de 1938. Com els altres santuaris importants té una casa -ací es diu "Casa de la Virgen"- per al sacrista/encarregat que servix, per la seua gran amplaria, com hostal.

Són també dos les romeries que allí arriben anualment. La primera té lloc el dilluns després de la Pasqua Florida i l'atra el dia 8 de setembre, que és el propi de les "Mare de Deu trobades", puix que l'antiquíssima imatge de marbre que rep esta advocació es va trobar a l'alçar, la rella d'un llaurador, una de les abundants lloses que omplien el contorn

(degue ser en el segle XIV; però en este cas la tradició no aporta detalls sobre la beneïda troballa). L'imatge va ser destruïda en 1936, però s'arreglaren les destrosses i l'escultor de Vilarreal Pasqual Amoros, la va poder refer.

Al quedar l'ermitori a tan curta distància del poble permet que es faça el trayecte totalment en disposició processional, presidida la comitiva per les autoritats civils i religioses, portant creu i estandart i cantant les lletanies dels sants. Arribats al temple sol haver una convidada de pastes i begudes per part del majoral i l'únic acte litúrgic que es celebra és la santa missa. Després se'n tornen al poble de la mateixa manera per a dinar, tornant la joventut, per la vesprada, a continuar la festa fent ball.

En la romeria de setembre solia buscar-se un bon predicador per a la missa i per la vesprada a més del concert de la banda de música hi havia corregudes de cavalls, machos i burrets que tenien pollastres com a premi.

VILARREAL



Carles Sarthou, a qui directa o indirectament hem seguit a sovint en este treball i al que encara tinguem la sort de coneixer, va naixer en Vilarreal i dona, tant en la *Geografía del Reino de Valencia* com en *Los Santuarios*, notícies abundants de la devocio a la patrona del poble: la Mare de Deu de Gracia i del seu santuari a les afores de la població. No pot fer, no obstant, aportar alguna història alguna sobre la troballa de l'imatge gòtica que, segons antiga i constant tradició, va ser trobada per un pastor en data desconeguda. (Diu que: "Del hallazgo de la Virgen de Gracia, sólo queda una constante tradición, que de generación en generación va perdurando transportada por las alas de la fé. Pero no hay documento alguno ni testimonio pleno que acrediten sus detalles ni su época"). Sobre el tema havien escrit Vives en 1741, el P. Inza en 1792 i Mn. Candau en 1907.



Mare de Deu de Gracia.

El fet de que ja en 1349 el municipi decidira fer una festa anual i romeria cada 3 de juliol donen a entendre l'antigüetat de la devocio i les lògiques implicacions per a trobar una altra documentació relativa a la mateixa. De totes maneres es sap que el Consell Municipal va concedir una subvenció al frare ermità en 1375 per a construir una cela, que podria ser la "Coveta" damunt de la que després es construiria la primitiva ermita, i que l'autorització del Bisbe de Tortosa donà per a celebrar la missa en 1502.

El santuari es troba a l'eixida de la vila, en el paratge de "El Termet" i es va construir entre 1507 i 1514, encara que es en el segle XVIII quan l'ermita experimenta les transformacions més importants. Segons Sarthou, l'església "es una nave corintia con coro alto i cinco altares. El principal de ellos, construido en 1663, es obra de los



Vilarreal: Ermita de la Mare de Deu de Gracia.

Ochandos de Almazora y su dorado retablo tiene algunas buenas pinturas. También hay otros cuadros en el resto del templo... Sobre el altar hay un bonito alto relieve en yeso estilo churrigueresco que ahora de reciente lo han coloreado"

"Muy cerca del templo, se descende por la escalera á un reducido oratorio construido en 1653, en cuyo fondo hay un altar, cerrando una verja la cueva donde, según tradición, fue hallada la Imagen de la Virgen de Gracia"

(...) "El Santuario está rodeado de un gran edificio con muchas dependencias y amplia hostería que, a pesar de las modernas reformas, se ve á las claras que fué en otro tiempo un convento".

En 1936 el conjunt fou profanat i greument deteriorat per a ser noblement reconstruït en els anys posteriors a iniciativa de l'ajuntament i alçat en ell un nou retaule de fusta, obra de Pere Gil. En 1986 tot el conjunt sofri una important reforma i rehabilitació i en 1992 s'inaugurà el restaurant "El Moli" com a servici complementari per als pelegrins i visitants. L'actual imatge es obra de l'escultor P. Amorós i fou acabada per Julio Pasqual Fuster⁵⁸

⁵⁸ L'informació està tret de la part darrera d'un exemplar de gojos impres en 1992.

En moltes ocasions, profusament arreplegades, per eixemple en Sarthou, Vilarreal ha rebut els favors de la Mare de Deu de Gracia, traslladada a la vila en els moments d'angunia. Per això la romeria -que se feya a principis de segle, l'últim divendres del mes d'agost, i ara el primer de setembre- es el trasllat processional de l'imatge des del santuari a la vila a on rep l'homenaje i la gratitud dels fidels, molt paregut en el fondo, que no en la forma, a la descripció que fera Sarthou ya fa noranta anys: "El último viernes de Agosto y al atardecer, se vá congregando el vecindario por la calle de la ermita. Clero, Autoridades, ordenes monásticas, Congregaciones, Sociedades, invitados y devotos, todos acuden por distintos caminos hacia las afueras del norte de la ciudad. Las campanas de la torre y la llegada de numerosos peregrinos anuncian que se acerca la venerada Imagen que se espera. De repente, entre alegre clamoreo, suenan los acordes de la Marcha Real; blancas palomas cruzan el espacio; entona el clero la Salve, y al asomar sobre el puente, bajo arco de flores y en doradas andas la Imagen de la Virgen, miles de villarealenses, el pueblo entero, cae de rodillas al grito de ¡¡ Viva la Mare de Deu de Grasia!! (...)"

"Procesionalmente, entra en la Arciprestal bajo palio la Virgen á los acordes del órgano y de las músicas, el latir de las campanas, estampidos de la traca y aclamaciones del pueblo..."



Villares, vista general.

Este poblet està entre Forcall i Palanques, molt prop de la Balma de Sorita a on tradicionalment i des d'almenys el segle XVII acodixen els seus veïns en pelegrinació anual ad aquella cova.

La pelegrinació es fa el dia de Sant Vicent i els devots ixen processionalment des de l'església fins al santuari a on celebren missa solemne, tornant seguidament a casa en gran devocio.

VINAROS



La primitiva i pobra ermita de Sant Antoni en la serra del Puig i a uns 4 km. de la població, va canviar, en temps no concretats, d'advocació i per lo manco des del segle XV ja es venerava en ella a Sant Sebastia, patró de la vila. Hui també manté la devoció a la Mare de Deu de la Misericòrdia

El temple actual, grandios i ric es del segle XVIII i va ser beneït el 23 de setembre de 1734 en

brillants actes religiosos. Actualment s'està en el procés de restauració integral i especialment s'està treballant en la neteja de les pintures de l'altar i la paret, que són del morellà Oliet (1826) per a després mamprendre les de la cúpula i restaurar-les.

Les pelegrinacions que es fan a l'ermitori tenen lloc el dia de la festivitat litúrgica del patró -20 de gener-, pujant a honorar el "Morenet" (com es conegut popularment) i el diumenge infraoctava de l'Assunció en que es celebra la festivitat de la Mare de Deu de la Misericòrdia.

En les dos ocasions la romeria es numerosa; però l'itinerari es fa a títol individual i en tota classe de vehicles. En el descanset que es fa a l'anada es repartixen pastissos i mistela i al mig dia, després de la missa major, es dona l'arros per a fer les paelles. Tan sols es fa una processó que ix a les 6 del matí el dia 20 de gener, des de l'arciprestal, per a portar -i retornar a la vesprada- la reliquia d'un dit de Sant Sebastia que arribà en barco precisament el dia del sant de 1610. Segons la tradició pareix ser que el capità havia superat una forta tempesta i havia fet la promesa d'entregar la reliquia en el primer port que trobara, encara que també hi ha una versió que sosté que fou el conde de Benavente, que retornava de Roma en el mateix barco, qui feu donació de la dita reliquia.

En l'ermita es fan solemnes funcions religioses com la missa, els cants dels gojos i



Vinaros: Ermita de Sant Sebastia.

ofrenes de ciris. Després ve la festa pagana en la que no falten els balls regionals, la torrada de llonganices, "cremaetes", paella i "purets".

La provessa solemne en el Sant del dia de Sant Sebastia es fa per la vesprada en el poble i es forma quan es romers arriben, en la reliquia, a la capelleta de Sant Cristòfol.

Modernament es fa una "romeria" especial, promoguda pels andalusos que viuen en el municipi. L'itinerari es des del "lloc social" fins a l'ermita de Sant Sebastia i porten a la Mare de Deu del "Rocío". Es fa un dels últims diumenges del mes de maig.



Image de Sant Sebastia.

VISTABELLA



L'església de Vistabella -construïda entre 1604 i 1624 i acabada de restaurar- te una de les portades més monumentals del Regne; però és el santuari de Sant Joan de Penyagolosa que està dins del seu terme, a uns huit km. del poble és el monument més famós. Al mateix acodixen diverses romeries i no es d'estranyar que també els seus veïns acodixquen en tres ocasions fins al mateix en romeria: el segon dia de Pasqua, en la festa llitúrgica -24 de juny- i el 29 d'agost, que és la més numerosa i va acompanyada d'una fireta en l'esplanada de la frontera, on s'alça un dels oms més majestuosos que m'he trobat; però que desgraciadament està sec. En eixa data es celebra la festa de "Sant Joan Degollat" i acodixen també els masovers i gent de Chodos, Culla, Atzeneta i Castell de Villamalefa.



St. Joan de Penyagolosa, talla del s. XII



Vistabella: Sant Joan de Penyagolosa.



GOJOS

En practicamente totes les romeries es solen cantar els gojos a la titular de l'ermitori/santuari visitat. Son estos, composicions poetiques semipopulars cantades pel poble en lloança de Jesucrist, la Mare de Deu o d'algun sant.

Encara que la seua existencia està datada en anterioritat, es en el sigle XVII quan es produix una forta expansio per les terres valencianes. Açò fa que molts s'escriguen ya en castella, tornant a fer-se'n alguns en valencià als començaments d'este sigle degut a la ploma de retors i ilustrats locals.

La presentacio d'estos texts sol fer-se en fulles soltes, adornades de xilografies tipiques, alusives a la devocio del cas i, freqüentment, orlats. A lo llarc del temps s'han fet diverses edicions, fruit de l'abundant distribucio que solia fer-se als fidels. Cada nova edicio mantenia, llogicament, el text i variava el gravat o tan sols la data; per lo que podem trobar vertaderes "coleccions" en el cas dels santuaris mes concorreguts com poden ser els de la Balma o Sant Joan de Penyagolosa.

Hui, no obstant, resulta verdaderament dificil trobar un eixemplar impres en les visites als santuaris, si acas es pot trobar alguna fotocopia. D'ahi que en 1978 Mn. Santiago Casanova, en la colaboracio economica de la Diputacio de Castello editara la *Col.leccio de vint-i-set goigs marians de la Comarca de Morella* que ens retorna a l'antic estil del goig tradicional.

Personalment hem pogut completar encara una digna coleccio de peces relativament modernes (quasi tots els impresos son d'este sigle) que nos donen a conèixer esta riquesa popular. Vicent Pau Serra fa un estudi de 229 texts i en ells n'apareixen alguns en valencià. Tambe va treballar en este camp fent una llarga arplega G. Puerto, que en presenta uns trenta en l'incomplet manuscrit que tenim al nostre abast; pero estos (com bona part dels que hem conseguit personalment) ya son versions castellanen i per això no tenim cap interes de reproduir-les dins del text del present treball.

Fem, no obstant, l'excepcio dels dos unics que arplega en la nostra llengua: els que es canten en l'ermitori de Sant Pau d'Albocasser i els de Sant Cristofol de Benassal. Estos ultims son molt interessants i coneguts per la seua especial formulacio estrofica, havent segut estudiats recentment per Monferrer i Barreda⁵⁹.

En els dos casos presentem una copia de les primeres estrofes i en un cas i en l'atre fem la transcripcio lliteral, inclus sabent que hi ha erros deguts a la ploma de Puerto. Senzillament hem volgut ser respectuos en l'autor de l'arplega donat que circulen versions completes dels mateixos i que, per tant es prou relativa l'importancia que tenen estes curtes transcripcions.

I per la mateixa rao de que son nomes una mostra, que mereixen un estudi

⁵⁹ R. Monferrer i P.E. Barreda: "Els goigs al gloriós Sant Cristófol, patró de Benassal". En "Boletín de la S.Castellonense de Cultura"; Castello, abril-junio, 1985.

a part⁶⁰, tampoc hem fet l'esforç de copiar-los en tota la seua extensio. Es tracta, ya ho hem dit, d'una menuda mostra i no cal posar-ho tot... Deixem-ho per a una atra ocasio.

Nomes per a completar el treball i donar una mostra d'esta riquesa semi-perduda tambe adjuntem fotocopia d'alguns eixemplars impresos pertanyents a les coleccions d'Emili Beüt i de la nostra particular.

⁶⁰ No son abundants els estudis que hi ha sobre els gojos o goigs –com tambe solen nomenar-se-. De totes maneres no podem deixar de mencionar els diversos que ha fet Vicent-Pau Serra i Fortuño en el "butlletí" del Centre d'Estudis de la Plana ("Goigs valencians a la comarca de la Plana", "Els goigs a la Mare de Déu de L'Avellà ..." i "La formulació estròfica dels goigs valencians...") ni els estudis basics per a tal mampresa que s'han fet historicament: el treball de F. Almarche: *Goigs valencians*; Valencia, 1917, el volum IV de M. Riquer i A. Comas: *Història de la Literatura Catalana*, Barcelona, 1964 i en un pla mes d'ensaig el folletet de R. Blasco: *Goigs Valencians. Segles XIV al XX*, Valencia, 1974.


Sant Pau d'Albocasser

Segons a veu alta se canta,
Sent Pau benaventurat,
sou per vostra virtud tanta,
en los cels glorificat

Foreu cavaller insigne,
y en riqueses preminent
lo gran Deu que us vaya digne,
elegis per son servent:
Y vos molt obedient
cumplireu sa voluntad:
sou per vostra virtud tanta
en los cels glorificat.

Mol mes que el sol resplendent
vos aparegué el Senyor
y de encono tan vehement
apartaros ab gran rigor
restareu del resplandor
un sant molt perficionat:
sou per vostra virtud tanta
en los cels glorificat.

Foreu gran predicador
per voluntad Divinal
predicant ab gran fervor
per lo mon universal:
foreu, per ser obra tal,
cruelment martirizat:
sou per vostra virtud tanta
en los cels glorificat



Vostre temple dedicar
en aquest terme volguereu,
y en est prat se sol contar,
que als pastors apareguereu:
com a Romero vinguereu,
per venir disimulant:
sou per vostra virtud tanta
en los cels glorificat...



Sant Cristofol de Benassal

Sou columna molt segura
I espill de gran resplendor:
Cristófol, sol d'hermosura,
Que al coll portau el Senyor.
Per sertan gran desitjareu
Servir al més gran del món:
Ab un rei s'entrareu,
Mes de servir-lo deixareu
Per lo Rei de quants reis són.
Gran era vostra estatura,
Pero el Rei era major...
Temptat foreu del dimoni
Portant-vos per el desert;
Mes foreu un Sant Geroni,
Un Sant Pau i un Sant Antoni,
En seguir el camí cert,
Rompent lassos d'estretura
Del nostre enemic traïdor...
Aquella aspra penitència
Del dijuni se trocá
Passant l'aigua amb diligència
A tothom amb gran paciència
Manant-ho un sant ermitá;
I el riu, aigua a la cintura
Passó al diví Peixcador...
Foreu Atlant que portáreu
El Senyor de tot el món;
Quan al coll se'l carregáreu,
Pel gran pes endevináreu
Que era el Rei de quants ho són...

GOZOS DE LA GLORIOSA SANTA BARBARA
 VENERADA EN EL TÉRMINO
 DE LA
 VILLA DE ARES DEL MAESTRE



A los hijos de Ares aprended
 cuando el peligro es mayor
 SOCORREDNOS TU FAVOR
 BARBARA EN LA TEMPESTAD.

En Nicea cuando nacistes
 de Diosoro gentil,
 nos con tu ingenio así
 no a su engano te rendistes;
 pues los errores vencistes
 con tanta facilidad.
 SOCORREDNOS

Discurso maravilloso
 viendo tu rara hermosura,
 de una torre en la clausura
 mandó ponerte celoso;
 si allí tu afecto dichoso
 contempló la Trinidad.
 SOCORREDNOS

Meditando en la Pasión
 un mármol allí encontraste,
 y en él una cruz formaste
 grabada con perfección;
 si aún los sensibles con
 a tu obsequio suavidad.
 SOCORREDNOS

De tu injusto padre cruel
 la rebelde contumacia,
 vio a favor de la gracia
 distante de ti lo infiel;
 pues con no limitarte a él
 triunfas en la eternidad.
 SOCORREDNOS

Matarlo quiso irritado
 mas de un pedazo el acerbo,
 a tu paso estuvo abierto
 y al de tu padre cerrado;
 pues los cielos han mostrado
 contigo tanta piedad.
 SOCORREDNOS

Ora pro nobis Santa Barbara,
 ut digni efficiamur promissionibus Christi.

OREMUS

Deus qui inter cetera potentiarum tuarum miracula etiam in sexu fragili victoriam martyris contulisti: concede propitius; ut qui beatae Barbarae Virginis et martyris tuam natalitia colimus per eam ad te exempla gratiamur. Per Christum Dominum nostrum. Amen.



Sangriento después de haberte
 atormentado inhumano,
 tu entregó después a Marciano
 para que te diera muerte;
 ya que en tan feliz muerte
 triunfaste en la crueldad.
 SOCORREDNOS

Viendo su rabia señude
 que mas el rigor te alienta,
 por las calles para afrente
 te manda sacar desnuda;
 mas si un ángel en tu ayuda
 socorrió tu honestidad.
 SOCORREDNOS

Al ver a tu constante suerte
 su crueldad enfurecida,
 el mismo que te dio la vida
 Bárbara te dio la muerte;
 de un rayo el estrago fuerte
 vengó el cielo su impiedad.
 SOCORREDNOS

Contra reyes y centellas
 eres abogado nuestra,
 y en furiosos bombardeos
 acudimos a tu diestra;
 por ser tanta bondad
 te invocamos con fervor.
 SOCORREDNOS

De tu ruego a los aceros
 angélica voz declara,
 que espere quien te invocara
 no morir sin sacramentos;
 si tan extraños portentos
 afianza esta verdad.
 SOCORREDNOS

A los hijos de Ares aprended
 cuando el peligro es mayor
 SOCORREDNOS TU FAVOR
 BARBARA EN LA TEMPESTAD.



GOZOS EN ALABANZA
 DEL
 GLORIOSO APÓSTOL SAN BARTOLOMÉ
 EXCELSO PATRÓN DE ARES DEL MAESTRE
 Su fiesta el día 24 de agosto.



Pues de Ares sois blason,
 que Satán ve con espanto:
 Bartolomé, varón santo,
 miradnos con compasión.

Hijo de un pescador
 y nacido en Galilea,
 allí seguís la tarea
 de vuestro progenitor.
 Mas de Cristo, el amor,
 llena vuestro corazón.
 Bartolomé...

Así cuando os ha llamado,
 y que le sigáis os dijo,
 vos dejando el prolijo
 trabajo, quedáis atado.
 A su sacro apostolado,
 os entregáis con pasión.
 Bartolomé...

Desde entonces escuchasteis
 con alán la alta doctrina,
 y de Cristo la divina
 virtud, siempre imitasteis.
 Sus hechos presenciasteis
 con hondísima emoción.
 Bartolomé...

Fuisteis apóstol fuerte
 y por esto destacáis;
 luego más tarde lloráis,
 de Jesús, la cruel muerte.
 Mas, en gozo se convierte,
 cuando su resurrección.
 Bartolomé...

Y. Ora pro nobis Sancte Bartolomeus.
 R. Ut digni efficiamur promissionibus Christi.



Las tierras orientales,
 predicando recorrísteis;
 y con frecuencia vencísteis
 los errores abismos.
 Vuestros hechos fueron tales,
 que causan admiración.
 Bartolomé...

Omnipotens sempiterna Deus, qui hujus diem venerandam, santamque laetitiam, in Reali Apostoli tui Bartolomeaei festiuitate tribuisti: da Ecclesiae tuae quaesumus, et amare quod credidit, et predicare quod docuit. Per Dominum nostrum. Amen.



Hasta Armenia vos pasáis,
 pastor del cristianismo,
 y del satánico abismo
 la hija del rey salváis.
 Así para Dios gozáis
 a su padre Palemón.
 Bartolomé...

Astings irritado,
 a un tronco os manda atar,
 y más tarde, desollar,
 con odio despiadado.
 Por fin sois decapitado,
 sin ninguna compasión.
 Bartolomé...

Vuestras reliquias sagradas
 a Roma después llegaron,
 donde un templo os dedicaron,
 siendo con fe veneradas.
 Muchas gracias son logradas
 por vuestra mediación.
 Bartolomé...

Ares con amor confía
 en Vos muy humildemente,
 ya que sois de nuestra gente
 y de antiguo, luz y guía.
 Por tal cause, noche y día,
 sube a Vos nuestra oración.
 Bartolomé...

Pues de Ares sois blason,
 que Satán ve con espanto:
 Bartolomé, varón santo,
 miradnos con compasión.

GOZOS DE LA GLORIOSA SANTA ELENA
VENERADA EN EL TÉRMINO
DE LA
VILLA DE ARES DEL MAESTRE



Pues por favor especial
por Patrona os veneramos:
Vuestra asistencia imploramos
en esta vida mortal.

Si á Dios vuestra devoción
dedicó tantos altares,
hoy éste os consagra Ares
con suma veneración;
pues en él os veneramos
con afecto tan cordial:
Vuestra...

Con indecible humildad
buscáis con celestial luz,
de Jesucristo la Cruz,
que halló vuestra Majestad;
pues por Vos todos logramos
Alhaja tan celestial:
Vuestra...

Este tesoro encerrado
entre dos Cruces hallaste,
y á un difunto la aplicaste,
que se vió resucitado;
para que todos creásemos,
que era del Rey celestial:
Vuestra...

Por divina providencia
solo Vos mereció hallar
Madero tan singular,
que el infierno reverencia;
y pues tanto bien logramos
con hallazgo tan Real:
Vuestra...



Ilustrados con tal luz,
seguros caminaremos,
y al demonio venceremos
con esta celestial Cruz;
pues por Vos en ella hallamos
defensa tan sin igual:
Vuestra...

Con la Cruz condecorada
todo el mundo os reverencia;
pues Dios por su gran clemencia
por Vos quiso fuese hallada;
y pues con ella postramos
todo el poder infernal:
Vuestra...

En todas tribulaciones
sois el Iris singular,
que nos sois remediar
en todas las aflicciones;
pues de Vos siempre logramos
un afecto maternal:
Vuestra...

Pues los hijos de Ares son
los que cultos os dedican,
y humildes os sacrifican
alma, vida y corazón;
pues propicia os hallamos
siempre con afecto igual:
Vuestra...

Gratos á tanto favor
siempre serviros se ofrecen,
pues por Vos siempre merecen
ser oídos del Señor,
y gozosos publicanos
vuestro favor muy cabal:
Vuestra...

Pues por favor especial
por Patrona os veneramos:
Vuestra asistencia imploramos
en esta vida mortal.

Y. Ora pro nobis Sancta Elena.
R. Ut dimittantur nobis peccata nostra.

OREMUS

Domine Jesu Christe, qui locum ubi Crux tuae latebat, Beatae Helenae revelasti, ut per eam Ecclesiam tuam hoc pretioso thesauro ditares; ejus nobis intercessione concede, ut vitalem ligni propectio aeternae vitae praemia consequamur. Qui vivis et regnas cum Deo Patre, in unitate Spiritus Sancti Deus. Per omnia saecula saeculorum. Amen.

GOZOS A NTRA. SRA. DE LA FUENTE
DE
CASTELLFORT



Ya que nuestra fuente fria
os guardó en su seno claro:
Guardadnos con vuestro amparo,
mística fuente María.

En aquella infeliz hora,
corriendo ya el siglo octavo,
este Pueblo fue ocupado
de la torpe hueste mora:
Se nos escondió esta Aurora,
para lucir algunos días.

Cinco vecinos piadosos
os sacan una mañana,
de la nación africana
fugitivos, y melrosos:
En estos yerros umbrosos
su piedad os escondía.

Os taparon con un rudo
peñasco, y en tanta pena,
a la potencia agarena
opuso Dios tanto escudo,
Vuestra imagen templar pudo
más de cerca su ovidia.

Con devoto y tierno lloro
en este valle os pusieron,
y a Vizcaya se partieron,
desde nunca ha entrado el Moro:
Este ignorado tesoro
seis siglos, que Dios cubría,

Dejó el Cielo manifiesto
con un milagro profundo,
querer ya mostrar al mundo
este celestial repuesto:
Una fuente enseñó el puesto,
cincos estrellas fueron guía.

Este caso prodigioso,
que al mundo es razón asombre,
ganó a nuestro Valle nombre:
del Baraco luminoso:
Dios hallazgo tan precioso
a Pedro Amadeo fia.

A este regal vizcaino
manda, que deje su sierra,
y que busque en esta tierra
este Joyel peregrino.
Una vez en vano vino,
y a Vizcaya se volvía.

Volvió por la vez segunda,
y el Cielo entonces le enseña
vuestra Imagen en la peña,
que esta rica Fuente inunda:
Luego allí un prodigio funda
la Eterna Sabiduría.

Traia la mano hinchada
de una lupia un joven bello,
y del reciente desuello
de un venado ensangrentada:
Lavela sin ver mas nada
dónde la lupia tenia.

Tal cura ya no dudaba,
que maravillosa fuera,
al ver, que la lupia entera
encima el cristal nadaba:
Gabriel Fúster se nombraba,
en quien tal favor se hacia.

Este milagro patente,
que contra pur tradición,
hizo vuestra protección
sobre lupias excelente:
Pero en cualquier accidente
mostráis vuestra abogacía.

Al que os vió en estos oteros
pur soberana influencia,
uno dió la disidencia
de aquellos cinco primeros:
A los siglos venideros
Dios el premio difería.

Pues que a fuente tan amena
vuestra Imagen cupo en suerte:
De nuestro castillo fuerte
sed homenaje y almena.

Y. Ruega por nosotros, Santa Madre de Dios. R. Para que seamos dignos de las promesas de Jesucristo. OREMUS: Te pedimos Señor, que nos otorges tus siervas, poseamos siempre de salud de alma y cuerpo; y por la intercesión de Santa María, la Virgen; libranos de las tristezas de este mundo y concédenos las alegrías del Cielo. Por Jesucristo, Señor nuestro. Amén.

Text i sillografia copiats d'una Ciutga impressa a -- Moralla: Imprenta de F. J. Soto, 1870 --.
Amb licència eclesiàstica. Any 1978.

GOIGS DE LA SACRATÍSSIMA
VERGE MARIA DE LA MISERICORDIA
DE LA FONT DE L'AVELLÀ, en lo terme de Cati, Regne de València.



Per ser Font de viva veua
que la nostra set sacià:
Vos lloam a boca plena
en la Font de l'Avellà.

De les eternes montanyes
volgué lo Roll devallar,
per haver-se d'encarnar
en vostres verges entranyes.
Tan dolça, fresca i amena
l'ali Parantim vos trobà,
que us lloam amb veu plena
en la Font de l'Avellà.

Font perfecta i sagellada
sens màcula criminal
restà la Nit de Nadal,
donant l'Aigua immaculada.
Fou la nit clara i serena
l'Aigua que de Vos brollà,
per ço us lloam amb veu plena
en la Font de l'Avellà.

Per matar la set nociva
de la infel gentilitat,
vostre Fill han adorar
tres Reis amb set de fe viva.
I pulx per Vos s'ens ordena
l'augment del gremi cristià,
vos lloam amb boca plena
en la Font de l'Avellà.

Y. Permeteu, Verge sagrada, que canti les vostres lloances. R. Enfuris-me contra els enemics vostres. PREGUEM O Déu de misericordia incommensurable, i de bondat infinita, donem gràcies a la vostra pietatíssima majestat pels beneficis atorgats, pregant sempre a la vostra clemència que així com concediu als qui us preguen allò que us demanen, sense abandonar-los, els prepareu a rebre els futurs premis. Per Jesucrist, Senyor nostre. Amén.

Text antic i anònim, copiat d'uns GOIGS impresos a - Jany. Lorenzo Garcia. Albuñol - sense data. Probablement les dues darreres estrofes han estat aplegades a uns goigs primitius. La imatge reproduïda un antic gravat al coure. Amb llicència eclesiàstica. Any 1978.

Lo Roll de l'aigua de vida
volen tapar los Jueus
amb mort i turments molt greus
per tot fort, i dir sens miula.
Mes la pedra, eul, i arena
resuscitant penetrà,
perquè us lloam amb veu plena
en la Font de l'Avellà.

L'Aigua dolça de clemència
brollà fora de rocals,
fins a pujar dalt als Cels
amb preguia força i potència.
Havent romput la cadena
que los Pares Sants lligà,
i açí us lloam amb veu plena
en la Font de l'Avellà.

Llevant tota l'amargura
de Vos, Font clara triumfant,
envià l'Espirit Sant
que les aigües de Fe apura
dels Deixebles, que la pena
enterbolí, i traïstorna,
per ço us lloam amb veu plena
en la Font de l'Avellà.

Havent nostra set ja morta,
i curat los erims i mals,
a los Regnes Celestials
vos traslladà qui us conforta.
Dones guardau que no ens ofensa
Satanàs infel tirà,
i açí us lloam amb veu plena
en la Font de l'Avellà.

A una cegueta molt vella
vista clara li donen,
llavant-se, com li ha dieu,
en aquesta aigua tan fresca.
Ermita el poble feu bella
amb sempre vos honrarà.
Per ço us lloam amb veu plena
en la Font de l'Avellà.

Misericordiosa Mare,
devot Cati us ha segur,
i alcança pluja i salut
pà que en vostra amor s'empare.
Gràcia, i goig en tota pens,
sempre en Vos hi trobarà.
Per ço us lloam amb veu plena
en la Font de l'Avellà.

Doncs feu Verge sense esmena,
que vejam l'alt goig d'allí
los que us lloam amb veu plena
en la Font de l'Avellà.

GOZOS DE NTRA. SRA. LA VIRGEN DE GRACIA

Venerada en el término de la Villa de Cincorres.



Madre de Dios Redentor,
hermosísima azucena:
Sois de gracia toda llena,
vida y luz del pecador.

Himnos canta, grey cristiana,
a nuestra Madre, María,
nuestra gloria, nuestra guía
y Patrona soberana.
¡Oh Madre del Redentor,
encantadora azucena!
Sois...

Cuando una larga sequía
nuestros campos agostaba,
si Cincorres lo imploraba
por vuestro melio llovía,
cosechando el labrador
los frutos de su faena.
Sois...

De Dios Padre Vos sois Hija,
del Santo Espíritu Espusa,
Madre del Hijo celoso,
seréis siempre nuestra guía
para ver al Redentor
tras esta vida terrena.
Sois...

Vos sois flor linda y hermosa
de extraordinaria belleza;
y es tanta vuestra pureza,
que, cual el marilo y la rosa,
esparce su grato olor
por esta campiña amena.
Sois...

Y. Dios te salve, María, llena de gracia. R. El Señor es contigo.

OREMOS

Oh Dios, que por la segunda virginidad de Santa María otorgaste la gracia de la redención al género humano; concédenos el gozar eternamente en el Cielo de la feliz compañía de aquella que, en la tierra, aclamamos Madre de la gracia.
Por Jesucristo, Señor nuestro. Amén.

Text dels Goigs publicats a la NOVENA, editada per - un sacerdot cincorran - (Manual Casanova, O. D.) i editada per: Editorial catòlica toledana. Toledo, 1946. Dibuix per R. Vives i Sabat de la nova imatge sense els vestits posteriors, segons fotografia de Mn. Santiago Casanova. Amb llicència eclesiàstica. Any 1978.

Esta Villa cincorrana,
que os erigió nuevo templo,
dando de amor ejemplo
y de piedad mariana,
acude a Vos con fervor
y de confianza plena.
Sois...

Universal Mediana
la Iglesia a Vos proclama
y como a tal os aclama
la Humanidad entera.
¡Acudid al salvador,
fuente de siempre amena!
Sois...

De gracia sois rica fuente,
pues la poseéis sin tasa,
y la que de Vos rebasa
satura a toda la gente.
¡Oh salvable licor
que limpia de culpa y pena!
Sois...

A Vos queremos pedir
la gracia de bien pensar,
la gracia de bien hablar,
la gracia de bien morir
y la suprema y mejor
de gozar la vida eterna.
Sois...

Pues así tanto del Señor
que cuanto queréis ordena:
Sois de gracia toda llena,
vida y luz del pecador.

GOZOS A NUESTRA SEÑORA DE GRACIA

Venerada en el término de la Villa de Cincorres



Madre del gran Redentor,
hermosísima azucena:
*Sois, de gracia toda llena,
vida y luz del pecador.*

Do Dios Padre tú eres hija,
del Santo Espíritu Esposa,
Madre del Hijo celoso,
serás siempre nuestra gula,
para ver al Redentor
sin pasar angustia y pena:
Sois etc.

Madre de luz y clemencia,
os aclamamos, Señora,
pues que sois merecedora
de tan sublime excelencia;
amparadnos por favor
y sed nuestra medianera:
Sois etc.

Eres tan linda y hermosa,
que ninguna te adelanta;
eres tan hermosa planta
como el cinamomo, y rosa,

que aparecéis tan grato olor,
en vuestra capilla amena:
Sois etc.

Es la villa de Cincorres,
por Vos muy favorecida;
y por tanto, agradecida
os consagra estos honores;
no permita vuestro amor
en el pueblo amarga pena:
Sois etc.

El Arcángel San Gabriel
os anunció la embajada,
que la Trinidad sagrada
dispuso contra Luzbel;
el *fiat* dais sin temor,
sabiendo que Dios lo ordena:
Sois etc.

Doncella, Virgen y Madre,
después del parto quedáis;
a Jesucristo criáis
según voluntad del Padre;
Servisteis al Creador,

con humildad más bella:
Sois etc.

Vuestras delicias, Señora,
son habitar con los hombres;
permítame Dios que nos honres,
hasta lograr la corona
en el Cielo con primor,
sueños de aquesta cadena:
Sois etc.

Mientras nuestra amada patria
de rebelión daba ejemplo,
os erigió nuevo templo,
esta villa cincorresana
implorando tu favor,
contra impiedades y guerra:
Sois etc.

TORNADA

Pues sois tanto del Señor,
que cuanto queréis ordena:
*Sois de gracia, toda llena,
vida y luz del pecador.*

Y. Dios te salva, María, llena de gracia. R. El Señor es contigo.

OREMOS

Derrama, Señor, tu gracia en nuestras almas, para que, quienes por el anuncio del Ángel conocimos la Encarnación de tu Hijo, por su pasión y su cruz, seamos llevados a la gloria de la Resurrección. Por el mismo Jesucristo, Señor nuestro. Amén.

Text antic i anònim, copiat d'uns Goigs impresos a les darreries del s. XIX a: -- MORELLA: Imp. de M. Palau -- Hem reproduïm literalment el text, malgrat que l'havíem retocat lleugerament a l'època en -- té --, el -- Vós -- i el -- tú -- que es barregen fús en una mateixa estrofa, perquè actualment es canten, i en acotament a un consell sol·loïtat. Dibuix per R. Vives i Sabatés interpretant un antic i clàssic gravat de Nostra Senyora de Gràcia de Cincorres. Amb llicència eclesiàstica. Any 1978.

LOORES A LA DEL ROSER

MARE DE DEU DE CIIVA



Voïtres goigs amb gran plaer
cantarem, Virge Maria,
puix la vostra Senyoria
és la Virge del Roser.

Tu gracia a Dios enamora
y florece en Ti el Rosal;
lo concebiste, Señora,
en tu seno virginal;
al Arcángel díste fe,
que el Padre eterno quería
que lucas Madre, oh María,
del Santísimo Rosé.

Vas de Judá a las montañas
a saludar a Isabel;
y llevas en tus entrañas
al divino Emmanuel;
no ha nacido, y Juan prevé,
y da saltos de alegría;
Madre te aclaman María,
del Santísimo Rosé.

El Hijo de Dios bendito,
que tomó carne mortal,
nació como estaba escrito
en Belén, y en un portal.
¡Oh Virgen Madre y José!
celebráis con alegría
el nacimiento aquel día
del Santísimo Rosé.

Al Templo subes gozosa,
a presentar a Jesús;
de Jacob la estrella hermosa
y de las naciones Luz.
Simeón claro lo ve,
que a Israel gloria daría
y que salvador sería,
el Santísimo Rosé.

Al Hijo de tus amores,
que es Jesús, supremo Bien,
disputando entre Doctores
le hallas en Jerusalén.
Hallazgo gozoso fue;
el Niño Dios descubrió
que era la Sabiluria
del Santísimo Rosé.

Bajo un olivo postrado
con angustia sin igual
oraba tu Hijo amado
a su Padre celestial.
El Huerto Getsemané
vió que mortal agonía
sudor de sangre corría
del Santísimo Rosé.

A una columna es atado
tu Hijo con crueldad,
y es con furor azotado,
sin clemencia y sin piedad.
Terrible martirio fue

y horrible carnicería;
sangre a torrentes vertió
el Santísimo Rosé.

Es de espinas coronado
tu hijo por irrisión;
cetro de caña le han dado
al Rey de la Creación.
Escarnecido se ve
por aquella turba impia,
y que la muerte podía
del Santísimo Rosé.

¡Qué turbación, Virgen pura!
al encontrar a Jesús
en la calle de Amargura
y cargado con la Cruz.
Muy grande tu angustia fue,
yaunque el dolor te oprimis,
vas siguiendo en compañía
del Santísimo Rosé.

Salve, de Múrtires Reina,
tu Jesús muere de amor,
y a la Redención copiosa
coopera tu dolor.
Aquel Viernes Santo fue,
y en su última agonía,
que Madre nuestra te hacia
el Santísimo Rosé.

Cinco rosas ha mostrado
tu Hijo al resucitar;
en pies manos y costado,
cuando gozo te fue a dar.
Liberado en Pascua fue
lo que el limbo retenía,
pues florecía aquel día
el Santísimo Rosé.

Y. Ruega por nosotros, Santa Madre de Dios.

R. Para que seamos dignos de las promesas de Jesucristo.

OREMOS

Oh Dios, cuyo Unigénito nos granjeó con su vida, con su muerte y resurrección el premio de la salvación eterna; os suplicamos nos concedáis que, meditando estos misterios en el santísimo Rosario de la bienaventurada Virgen María, imitemos sus enseñanzas y alcancemos las promesas que contienen. Por el mismo Jesucristo, Señor nuestro. Amén.

Text copiat d'uns Goigs moderns, impresos a: BARCELONA: Imp. Comas. Via Layetana 107. Senec Jata. Es conserven a la Parèquia de Ciiva. Dibuix per R. Vives i Sabatés de la imatge venerada actualment. Amb llicència eclesiàstica. Any 1978.

GOZOS A NUESTRA SEÑORA DE CONSOLACION

VENERADA EN LA VILLA DE FORCALL, REINO DE VALENCIA.



Lactus in aerumnis, quem consolare, Maria:
Qui cocini, laudes suscipe, meque, tuas. J. C.

Joiós en les penes, el qui tu consoles, Maria:
Les lloances que et canti, acéptales, t amb
elles a mi. J. C.

Madre de Consolación
en el Forcall venerada:
Consoladnos invocada
en la mayor aflicción.

Del gran Dios en las alturas
habitais, Madre dichosa.
Primogénita venturosa
ante todas criaturas:
siendo tan privilegiada,
para nuestra protección.
Consoladnos...

Vos sois la graciosa Esfior,
que aplaca al divino Asuero,
cuando quiere justiciero
castigarnos su poder:
librándonos de su espada
vuestra santa intercesión.
Consoladnos...

Y. Ruega por nosotros, santa Madre de Dios. R. Para que seamos dignos de las promesas de Jesucristo. OREMOS: Oh Dios, que, constituidos bajo el singular patrocinio de la bienaventurada siempre Virgen María, quisiste enriquecernos con perpétuos beneficios; concede a los que te imploran, que quienes nos alegramos en la tierra con su veneración disfrutemos en el Cielo de su visita. Por Jesucristo, Señor nuestro. Amén.

Virginis et Matris pulcherrima fertur Imago, Heus aci la pulcherrima Imatge de la Verge i Mare,
oppidulum Forcall quam colit usque pie. que el llogarret de Forcall venera fidel i devot.

Text transcrit d'un exemplar dels Goigs publicats a Tortosa i per Josep Cid Inspeccor, y Librero. Año 1783, amb motiu de l'establiment de l'Ermita i segons elixé fotogràfic amablement facilitat per En Josep Esxarch i Fexano. Xilografia feta del mateix imprès, con també els versos lliures, tan elegants. Amb llicència eclesiàstica. Any del Senyor, 1977.

Quien pone en Vos la esperanza
en todas sus aflicciones,
sin penosas dilaciones,
los socorros afianza:
vuestra piedad celebrada
acredita esta opinión.
Consoladnos...

Vuestra imagen da salud
en cualquier enfermedad,
al que a Vos por humildad
acude con prontitud:
quedando bien despatchada
su humilde deprecation.
Consoladnos...

En la mayor aflicción,
que, Virgen pura, es la muerte,
asistidnos de tal suerte,
que se dilate el corazón:
no siendo entonces frustrada
nuestra fe, y tu protección.
Consoladnos...

El año mil setecientos
ochenta y tres, esta Villa
ensanchó vuestra Capilla,
oficina de portentos:
donde sois obsequiada
de la tierna devoción.
Consoladnos...

Pues de la Consolación
Virgen sois intitulada:
Protegednos invocada
en la mayor aflicción.

GOZOS A LA SERENISIMA REINA DE LOS ANGELES NUESTRA SEÑORA DEL SARGAR

venerada en la Villa de Herbés, Reino de Valencia.



Por ser estrella del mar
que a los pecadores guía:
En Vos nuestro amor confía,
Sacra Virgen del Sargar.

Con Dios tenéis tanta mano,
que por Vos el sumo Dios
nos concede lo que a Vos
pide el corazón humano.
Y pues que lo deja ufano
vuestro amor tan singular:
En Vos...

Con los mortales piadosa
os enseñais, cuando el Cielo
sus inñijos niega al suelo
con sequedad espantosa.
Y pues con Dios poderoso
sus iras sabéis templar:
En Vos...

Cuando Dios está enojado
y detiene sus corrientes,
Vos fertilizáis las fuentes,
el valle, el río y el prado.
Por haber en Vos hallado
favor tan particular:
En Vos...

De las nubes los cerrojos
abris, ¡oh Llave del Cielo!
cuando los panes con duelo
son sin segarse, rañeros.
Pues que en trigos los abrojos
por Vos vemos transformar:
En Vos...

Cual perla en concha escondida
os halló dentro una peña
un Pastor, que luego enseña
el valor de nuestra vida.
Pues que se ve defendida
de todo dolor, y azar:
En Vos...

Era Pabellón hermoso
una Sarga a tan gran Sol,
que cubría su arrebol
al Lucero más lustroso.
Pues que allí al Pastor dichoso
luz le coronó sin par:
En Vos...

Dió noticia a la Villa
el Pastor, de haber hallado
un Tesoro tan sagrado,
que es del Cielo maravilla.
Pues tal hallazgo acaudilla
a quien os acierta a amar.
En Vos...

El pueblo con devoción
os venera en una Ermita,
porque ve que en ella habita
el centro de su aflicción.
Y el consuelo en la aflicción
si os llama le soléis dar.
En Vos...

¡Oh pueblo, feliz, dichoso!
¡Oh Herbés, Villa afortunada,
dó está la Virgen Sagrada,
por tu alivio y tu reposo!
Acuda a Ti el mundo ansioso,
para su amparo invocar.
En Vos...

Pues sois Estrella del mar
que a los pecadores guía:
En Vos nuestro amor confía
Sacra Virgen del Sargar.

Y. Ruega por nosotros, Santa Madre de Dios
R. Para que seamos dignos de las promesas de nuestro Señor Jesucristo.

O R E M O S

Suplicámoste, Señor, concéda a tus siervos el don de la gracia celestial; a fin de que a aquellos, para quienes el parto de la santísima Virgen fue el origen de la eterna salud, la noticia solemne de su Nacimiento les dé un aumento de paz. Por Jesucristo, Señor nuestro. Amén.

Text transcrit d'uns Goigs editats en el S. XVIII, sense peu d'impressió. Dibuix per R. Vives i Salasé, de la imatge actual de Nra. Sa. del Sargar, segons fotogràfic facilitada amablement per M. Joan Pallarès i Adell, sacerdot herbésenc, i Reitor de la Parròquia de la Santíssima Trinitat de Castelló de la Plana. Amb llicència eclesiàstica. Any 1978.

GOZOS A NUESTRA SEÑORA DE VALLIVANA

Patrona de la Ciudad de Morella.



Morella a tus plantas reza,
Vallivana, con fe pura;
Que aunque es de barro tu hermosa
obra es de Dios tu belleza.

Florece el valle de Ivana
y de tu esplendor se llena,
al ver allí, ¡oh Naxarena!,
tu trono de Soberana,
donde sus glorias hermana
con tu auxilio tu realza.

Tu imagen, fuente divina
del barranco en la ladera,
si al sediento refrigera,
del enfermo es medicina.
Eres pródiga piscina
de salud y de nobleza.

Al pie del monte sagrado,
que a rezar y amar convida,
con rico fruto de vida
eres el huerto cerrado...
y ese fruto regalado

Tú nos brindas con largueza.
Un castillo y un altar
Morella logró tener:
el altar para crear
y el peñón para luchar...
Tú eres, Virgen tutelar,
muro, altar y fortaleza.

Don Jaime el Conquistador
fue el redentor de Morella;
pero aun más le debe ella
de Vallivana al pastor...
El morellano esplendor
en Ti, ¡oh Vallivana!, empieza.

Y. Ruega por nosotros, Santa Madre de Dios. B. Para que seamos dignos de las promesas de Jesucristo, Señor nuestro. O R E M O S: Oh Dios, que, a cuantos nos acogemos bajo el patrocinio singular de Santa María, la Virgen, nos quisiste colmar de perpetuos beneficios; concede a quienes te implícamos que, como nos alegramos de su veneración en la tierra, gocemos de su vista en el Cielo. Por Jesucristo, Señor nuestro. Amén.

Text del M. R. P. Calasanz Rabasa, Sñ. P. Dibuix per Ricard Vives i Sabat, de la imatge amb els veïns potissos. Amb llicència eclesiàstica. Any 1977.



En el campo apareciste
como reina de las flores;
tus complacencias y amores
con los pastores tuviste...
Madre y Pastora del triste,
desderraste la tristeza.

Morella que en su camino
te encontró para su bien,
de Vallivana hizo edén
y de tu amor su destino...
Como presente divino
eres su mejor riqueza.

Dios te amaba y te creó
como el amor de Dios cruz...
Morella en Ti se recrea
como en lo que más amó.
Y al pie de tu trono halló
el germen de su grandeza.



El alma noble y sencilla
del morellano que te ama,
en tu presencia se inflama
como antorcha en tu capilla;
y con la fe con que brilla
ilumina tu pureza.

Te cuentan los morellanos
sus más íntimas historias;
sus penas, gozos y glorias
depositan en tus manos;
y truncan con tus arcanos
por tesoros su pobreza.

Tú haces del ducho solaz
y de la pena alegría,
y riegos de la sequía,
y de los combates paz;
que al ver tu cénica faz
a ver el cielo se empieza.

Tú, en las glorias y venturas,
del gran pueblo morellano,
lo llevaste de la mano,
a la luz de las alturas...
Con tu auxilio nos procuras
valor en toda proeza.

Tu protección resplandece
como la sombra de un genio,
y al volver cada sexenio
por Ti, Morella enloquece...
Su corazón se estremece
cuando te canta o te reza.

Morella a tus plantas reza,
Vallivana, con fe pura;
Que aunque es de barro tu hermosa
obra es de Dios tu belleza.

GOIGS EN HONOR DE NOSTRA SENYORA DE VALLIVANA PATRONA DE MORELLA



Pos sou la glòria i l'honor
de la terra morellana:
Mireu-nos amb ulls d'amor,
Maria de Vallivana.

Vós sou la santa olivera,
símbol de la nostra pau,
sou la flor de primavera
i de tardor el fruit suau.
Dels qui lloiten amb l'error
sou celestial capitana:
Mireu-nos...

Sou l'alegria del sie,
del qui està triat, confiança,
sou la riquesa del riu
i del pobret l'esperança.
Del temple del nostre cor
Vós sou zelosa ermitana:
Mireu-nos...

Des que s'alça el masover
hasta que pregant se pita,
sempre en Vós fada té
de sos bancals la collita.
I Vós l'aigua i la verdor,
doneu a la terra plana:
Mireu-nos...

Des del mar el qui navega
a Vós mira sens parar,
i sou per tot el qui prega
estel puríssim i clar.
De les ones la heavor
calmeu amb mà sobirana:
Mireu-nos...



Quem una horrorosa pesta
dels ma tota la ciutat,
qui en bona salut ac resta
va a vostres peus confiat.
Ten tanta pena i dolor,
sou bàlsam que tot ho sana:
Mireu-nos...

Davant el cel i la terra
per aió el vot varem fer
de pujar-vos a la terra
i honrar-vos amb cor sincer.
I accepteu com rica flor,
la gratitud morellana:
Mireu-nos...

I quan arriba el sant dia
ressonant per tot arreu
l'hermós esclat d'alegria:
-Ja ve la Mare de Déu!
Com en riquíssim llaç d'or,
vostre amor ens aplemna:
Mireu-nos...

Sigueu, oh Reina del Cell
el consol del qui us invoca,
vostre nom sia la mel
que endolceixi nostra boca.
Dels morellans en el cor
conserveu la fe cristiana.
Mireu-nos...

Pos sou la glòria i l'honor
de la terra morellana:
Mireu-nos amb ulls d'amor,
Maria de Vallivana.

Y. Prosequi per nosaltres, Santa Mare de Déu. B. Perquè siguem dignes de les promeses de Jesucristo. P R E G U E M Doneu-nos, Senyor Déu, a nosaltres els vostres servents perçèua salut de cos i ànima, i per la intercessió gloriosa de Santa Maria, sempre Verge, siguem deslliurats de la tristesa present i disfrutem de l'eterna alegria. Per Crist Senyor nostre. Amen.

Text astic i andòria recollit per Almarde, Amalca i Blasco. Hem modernitzat l'ortografia. Dibuix per Ricard Vives i Sabat, de la imatge sense els veïns potissos. Amb llicència eclesiàstica. Any 1977.

GOZOS A NUESTRA SEÑORA DE LA FUENTE

Aparecida y venerada en la Real Villa de Portell.



Princesa, Reina del Cielo,
y de toda perfección:
*Dadnos favor y consuelo,
Fuente de consolación.*

Vuestro simulacro hermoso
tantos siglos oculto,
se descubrió más glorioso
al impulso del arroyo,
De un Labrador el desvelo
halló tan precioso don.
Dadnos...

Tesoro tan anhelado
se colocó en la Capilla,
labrada en el campo llano,
que allí está maravilla;
y de una tullida el celo
logró allí su petición.
Dadnos...

Una cristalina fuente,
que de vuestra cuenta corre,
dice que en todo accidente
vuestra gran piedad socorre.
Del quebrado al desconsuelo
acudís sin dilación.
Dadnos...



Los gitanos atrevidos
que vuestra cilla robaron,
se dieron por convencidos
cuando al arroyo llegaron;
e imploran con grande anhelo,
de su delito el perdón.
Dadnos...

Presentaron reverentes
ante vuestro acatamiento
sus vestidos más decentes
con profundo rendimiento;
y así quedan sin caselo
bajo vuestra protección.
Dadnos...

La Capilla a Templo pasa,
dándole la arquitectura
una longitud no escasa,
con proporcionada anchura.
Mostró allí Portell su celo
y ferviente devoción.
Dadnos...



Siete años fue venerado
en vuestra casa, Señora,
el Pan de Angeles sagrado,
a quien solo fiel adora,
hacia que dispuso el Cielo,
ví-vamos su traslación.
Dadnos...

Vuestra piedad y virtud
se extiende a los forasteros,
que ansiosos de su salud,
vienen con presteza a veros;
así logra su desvelo
el fin de su petición.
Dadnos...

Cierto devoto afligido
de una lucha impertinente,
con aceite vuestro ungido,
quedó sano de repente;
fue maravilla del cielo,
que obró vuestra intercesión.
Dadnos...

Pues de la salud perdida
sois Vos la restauradora:
Del alma que está cautiva,
sed también libertadora.

Y. Permitidme que os alabe, oh Virgen sagrada. R. Dadme fortaleza contra vuestros enemigos.

O R E M O S

Oh Dios misericordioso, concede auxilio a nuestra fragilidad; para que quienes celebramos la memoria de la Santa Madre de Dios, nos levantemos, con el auxilio de su intercesión, de nuestras iniquidades. Por Jesucristo, Señor nuestro. Amén.

Texte amb l'autònim, còpia d'una Gotsa de principi del s. XIX, sense peu d'impressió. Dibuix per Ricard Vives i Sabaté de Ntra. Sra. de la Font, de Portell, segons fotografia de Mn. S. Casanova. Amb litografia celestina. Any 1978.

GOZOS EN HONOR DE NUESTRA SEÑORA DE GRACIA



Pues vuestra gracia y candor
Celebra el mundo, Señora,
*Sednos siempre protectores
Madre de Gracia y amor.*

La gracia os ha prevenido
tan pura perfecta y bella
que la más radiante estrella
figuraros no ha podido
que Dios os ha concedido
de su gloria el es- tendar.
Sednos siempre, etc.

La Gracia al ser concebida
os preservó del pecado
por que del Verbo humanado
eras Madre ya elegida,
y pues tan favorecida
os formó ya el Criador
Sednos siempre, etc.

La Gracia así os preparó
al gran misterio anunciado
por un Angel que, enviado
desde el cielo, os proclamaba
Virgen a quien Dios envía
y Madre del Salvador.
Sednos siempre, etc.

La Gracia que perfecciona
los días de vuestra vida
de los cielos bendecida
empetró os obró, y el Angel
himnos entona



EXCELSA PATRONA DE LA CIUDAD DE VILA-REAL



á la gloria del Señor.
Sednos siempre, etc.

La Gracia pues que hasta el cielo
Señora, os ha sublimado,
á nosotros nos ha dado
de gracia eterno consuelo
regalando á nuestro suelo
vuestra Imagen por favor
Sednos siempre, etc.

La Gracia dejó afirmada
vuestra gloria sin mancilla
del Mijar en la orilla
donde fuisteis Madre amada
con regocijo ennobrada,
por un sencillo pastor.
Sednos siempre, etc.

La Gracia entonces probaron
nuestros padres fervorosos
por que hábiles y obsequiosos
como á su Madre os buscaron
y á nosotros nos legaron
de vuestro culto el honor.
Sednos siempre, etc.

La Gracia que así os coloca
cual signo de confianza
de salud le da esperanza
al enfermo que os invoca
y al que vuestro manto toca
con fe pura y con fervor.
Sednos siempre, etc.

La Gracia al agua naciente
junto á vuestra santa ermita
tal virtud le facilita
que al beberla reverente
encuentra todo paciente
alivio en su dolor.
Sednos siempre, etc.

La Gracia á Villarreal
por vos tanto le concedió,
que ante vuestro nombre cede
toda plaga y todo mal
sois consuelo universal
del justo y del pecador.
Sednos siempre, etc.

La Gracia, pues perfecciona
nuestro celo y elevación
y de ser vuestra mansión
Villarreal fiel blasone
á sus hijos no abandone
vuestro auxilio bienhechor.
Sednos siempre, etc.

TORNADA

Si el Angel admirador
de vuestra gracia os adora,
*Sednos siempre protectores
Madre de gracia amor.*

V. Permiteteu, Verge Sagrada, que omni vobis honores

R. Enfortiu-me contra els enemics vostres.

ORACIÓ: OH Déu, Vós en feu la gràcia de venerar la benaventurada Verge Maria amb el dolç nom de Mare de Gràcia. Concedi-nos aquest do: que tots els qui ens empareu davant el seu mantell, no ens veguem desamparats del vostre amor. Per nostre Senyor Jesucrist. Amén.

GOZOS
A
NUESTRA SEÑORA DEL LOSAR
Venerada en el término de VILLAFRANCA DEL CID



Pues por favor singular
no os niega cosa el Señor:
*Amparad al pecador,
Virgen Santa del Losar.*

Vuestro soberano hallazgo
se sabe por tradición,
y cumplida esta razón
de vuestra mejilla un rasgo;
y dispuso el Redentor
que aquí os vengán a adorar.
Amparad...

Bajo la tierra, Señora,
este tesoro se vió,
y un labrador descubrió
al Sol, la Luna y la Aurora.
¡Oh dichosos labrador,
que tal bien llegaste a hallar!
Amparad...

Como sepultada estaba
vuestra Imagen prodigiosa,
pues que debajo una losa
tal tesoro se ocultaba;
salió a luz, y su esplendor
hoy brilla en aqueste altar.
Amparad...

Cuando por nuestros pecados
el cielo cerrado está,
por Vos se abren, y quitan ya
todos los campos regados;
que para nuestro favor
sois la fuente y sois el mar.
Amparad...

Encuentra en vuestra clemencia
vuestro devoto, Señora,
el remedio, si os implora,
cuando está en cualquier dolencia;
que el Médico superior,
nos dió a Vos para curar.
Amparad...

Cuando en tempestad deshecha
todo el término se mira,
del que os aclama, su ira
nunca ofende su cosecha;
que en Vos, quien os tiene amor,
del bien encuentra el solar.
Amparad...

Sin Vos todo el bien se estanca
y se encuentra todo el mal;
con Vos la suerte fatal
nunca teme Villafranca,
porque del mayor rigor
siempre nos soléis librar.
Amparad...

Pues por favor singular
no os niega nada el Señor:
*Amparad al pecador,
Virgen santa del Losar.*

*Y. Ruega por nosotros, Santa Madre de Dios.
R. Para que seamos dignos de las promesas de Jesucristo.*

OREMOS

Misericordioso y omnipotente Dios, que quisiste apareciere en este lugar esta Imagen de la Madre de tu Hijo y que, por admirables prodigios fuese venerable; concédenos, te suplicamos, que por su intercesión, seamos liberados de la enfermedad y de todo mal. Por Jesucristo, Señor nuestro. Amén.

Texte antic i arcaic, transcrit d'uns Goigs de principi del s. XIX, i sense peu d'impremta. Hem arranjat els dos darrers versos de la penúltima estrofa que, en totes les edicions que posem, patixen d'una evident transposició de les dues últimes línies. Errada d'impremta que, com és usual en els Goigs, es perpetua inexplicablement. Amb llicència eclesiàstica. Any 1978.

GOZOS
A
LA VIRGEN DEL BUEN SUCESO
Venerada en su ermita de « Les eres » de la Villa de Villorres.



De Vos, Virgen se asegura,
por caso evidente y cierto:
*Que sois en el mundo, puerto
del Buen Suceso y ventura.*

Cuando el mar en un instante
llega su braveza al cielo,
Vos, Virgen, sois el consuelo
para el triste navegante;
y esto al fin nos asegura
tener el descanso cierto:
Que...

No puede el viento huracán
torcer la navegación
del puerto de salvación
para los hijos de Adán;
Vos quitais la desventura
en el hombre vivo, y muerto:
Que...

Sois, por Gracia, la primera
que desterró nuestro mal,
pues la flota celestial

aportó en esta Ribera;
y viendo tanta hermosura
se puede ver descubierto:
Que...

Es suerte muy conocida
ser Vos nuestro bien entero,
y el Norte más verdadero
en el mar de nuestra vida;
y es cierto que en tal anchura,
por tenerlo siempre abierto:
Que...

En Vos, Virgen aportó
el tesoro más subido,
pues a Dios habeis parido,
que en Vos, Virgen, se encarnó;
siendo en la suprema Altura
de Dios secretaria, es cierto:
Que...

Llevando el premio y la palma,
en trono muy alto os veis,
pues la humanidad tenéis
donde Dios os tiene el alma;

y como cosa segura,
estando con Dios, es cierto:
Que...

El que serviros procura,
y llama en este desierto,
por Vos halla el Cielo abierto,
después de esta desventura;
de que subirá a la Altura
puede estar seguro, y cierto:
Que...

Si VILLORES con pobreza,
tan humilde casa os dió
siempre a ella añadió
su amor con gran largueza;
Ella sabe, Virgen pura,
su Patrón sois más experto:
Que...

De Vos, Virgen, se asegura,
por caso evidente y cierto:
*Que sois en el mundo puerto
del Buen Suceso y ventura.*

Y. Ruega por nosotros, santa Madre de Dios. R. Para que seamos dignos de las promesas de Jesucristo. OREMOS: Te pedimos, Señor, que nosotros tus siervos gocemos siempre de salud de alma y cuerpo; y por la intercesión de Santa María, la Virgen, libranos de las tristezas de este mundo y concédenos las alegrías del Cielo. Por Jesucristo, Señor nuestro. Amén.

Texte anònim copiat d'uns Goigs impresos al s. XVIII, sense lloc ni peu d'impremta. D'aquest text es coneixen uns Goigs - del Real Convento de Predicadores - que En Joa. Bra. Barile era stampat a València a principi del s. XVII. Aquest text es cantava a Villorres segons ens ha testimoniàt el matrimoni Manuel Aguilà - Adoració Bonet, de - Cà Manólla -. Dibuix per Ricard Vives i Sabatè, de la imatge venerada a Villorres i segons fotografia de Mn. Santiago Casanova. Amb llicència eclesiàstica. Any 1977.



Gozos al Glorioso San Sebastián Mártir

Patrón de la Villa de VILLAVIEJA

Prodigioso titular,
Sebastián Mártir Sagrado,
*Sednos con Dios abogado,
en la tierra y por el mar.*

Milán os dió noble cuna
y su bastón Diocleciano,
de Capitán Veterano
diste envidia a la fortuna,
pues del orbe venerado
sois por héroe militar.
Sednos con Dios abogado, etc.

A Marcos y Marcelino
presos, vuestra fe animaba,
cuando por ella trataba
castigarles el tirano,
cuya palma han alcanzado
viéndose martirizar.
Sednos con Dios abogado, etc.

Vuestra Ley ya descubierta
con alagüeno rigor,
reprueba el Emperador
más vos le cerráis la puerta,
y de cólera indignado
os mandó aserrar.
Sednos con Dios abogado, etc.

V. Ora pro nobis, Beate Sebastiane.

Quiso celoso el tirano
que a sus dioses adorárais,
y que vuestra fe olvidárais
del Dios divino y humano,
pero con fervor cristiano
le supiste despreciar.
Sednos con Dios abogado, etc.

Con celoso y santo alán
a las flechas dais el pecho,
y os dejaron de este hecho
un puro San Sebastián,
en ese árbol atado
queréis a Cristo imitar.
Sednos con Dios abogado, etc.

Cuando la Italia se vió
en mortal peste abrasar,
erigiéndose un altar
en vuestro nombre cesó,
mostrando en esto el Señor
sois excelente en curar.
Sednos con Dios abogado, etc.

Abogado y defensor
de España os aclamamos,
y del contagio esperamos
ser libres por vuestro amor,
logremos vuestro favor
loh protector titular.
Sednos con Dios abogado, etc.

R. Ut digni efficiamur promissionibus Christi.

OREMUS

Presta quesumus Omnipotens Deus, ut intercedente Beato Sebastiano Martyre tuo et acutis adversitatibus liberarum
in corpore et a gravia cogitationibus mundemur in mente. Per Christum Dominum nostrum. R. Amen.

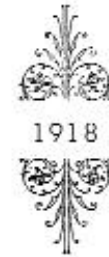
Cruel guerra os destruyó
vuestra ermita, linda, hermosa
mas la piedad oficiosa
muy pronto os la renovó,
de este modo consiguió
volveros a vestir.
Sednos con Dios abogado, etc.

Vuestra reliquia asegura
a Villavieja su amparo
y por un prodigio raro,
disteis norte a su ventura,
vuestro dijs señalado
lo quiso el cielo ferar.
Sednos con Dios abogado, etc.

Año de mil ochocientos
sesenta y tres según cuenta,
quedó esta villa contenta
con vuestra reliquia atentos,
consigna, pues, los portentos
de patrón tan singular.
Sednos con Dios abogado, etc.

TORNADA

Prodigioso titular,
Sebastián Mártir Sagrado,
*Sednos con Dios abogado,
en la tierra y por el mar.*



GOZOS A SAN JUAN DE PEÑAGOLOSA

TÉRMINO DE VISTABELLA

Luzero del año hermoso,
Claro anunciados del día:
Del alma sois norte y guía,
San Juan de Peñagolosa.

Natural le es al Cardero
La montaña y el collado,
Y cuanto más remontado,
Más le descubre el lucero:
Mira en la sierra frías
El Conde de María:
Y vos, lucero del día,
San Juan de Peñagolosa.

No hay por qué temer, Tontista,
La sierra de nieve coma,
Pues tiene el Cardero luna,
Con que el frío se resista:
De ella es la corte gloriosa
Se hacen ropos de alegría:
Vestid de ella en tierra fría,
San Juan de Peñagolosa.

No os den truenos turbación:
Paso tan buen Agnus Itebis,
Ni a tigres ni oses temáis,
Que ese Cardero os lea:
Aunque es sierra peligrosa,
Con tan buena compañía:
Ni será tierra ni frío,
San Juan de Peñagolosa.

Jesucristo es el conde:
Vos, Bautista, su halido:
El Dios, vos por el temido:
El sol y vos su lucero:
Vos el olor, El la rosa:
Vos la aurora, y El el día:
El ciego amor vos lo guía,
San Juan de Peñagolosa.

V. Fuit homo missus a Deo.

Gran Bautista, vos y Dios
Tanto os queréis y os honráis,
Que si vos le bautizáis,
El os pone nombre a vos:
Nombre de gracia copiosa,
Con que os limpís y os veáis:
Porque sois alba del día,
San Juan de Peñagolosa.

El título y el blasón
De grande en el cielo os dan,
Y ese conde, Juan,
Muestra que sois del tabán:
Dios por su boca preciosa
En vuestro abono decia:
Que mayor que vos no habla,
San Juan de Peñagolosa.

No seale estar desahucio
El que os grande ante su altara:
Vos dais por Dios la cabeza
Por no estar ante El cubierto:
Y pues la pena ambiciosa
Cafara bueros querís:
Se la disteis a Herodia,
San Juan de Peñagolosa.

Si el tiempo en traenos y horror
Preguna de Dios Justicia,
Sin mirar nuestros malicias
En vos se encuentra el favor:
Esta protección gloriosa
En milagros cada día:
La admirá vuestra alegría,
San Juan de Peñagolosa.

El oficio y silla honrosa,
Que Isabel perdido habla:
Tenéis, lucero del día,
San Juan de Peñagolosa.

R. Cui nomen est, Joanes.

OREMUS

Sancti Joannis Baptistae Praecursoris et Martyris tui quesumus Domine, veneranda festivitàs
salutaris auxiliū nobis praestet effectum. Qui vivis et regnas in saecula saeculorum. R. Amen.



GOZOS A SANTA MARIA MAGDALENA

Pues vuestras lágrimas son
lo que a Dios tanto enamora,
*Alcanzados, fiel señora,
verdadera contrición.*

Vuestros ojos, Magdalena
cautivando corazones,
fueron dulces eslabones
del pecado y su cadena;
pero ya en mejor prisión
los delicia el llanto ahora.
Alcanzados, etc.

Pecadora en la ciudad,
llorando reconocida,
buscáis en lluvia de vida
arca de serenidad;
siendo en vuestra conversión
del sol de la gracia aurora.
Alcanzados, etc.

A Cristo tres reyes sabios
dieron mirra, incienso y oro,
y vos por mejor tesoro
cabellos, ojos y labios;
amorosa adoración
que vuestra ofrenda mejora,
Alcanzados, etc.

Cuando a aquellos pies engrados
llegáis, Santa penitente,
agua ofrecéis a la fuente
que lava nuestros pecados;

V Ora pro nobis beate Maria Magdalena

y pues de santa aflicción,
os reconocéis deudora,
Alcanzados, etc.

Sustenté vuestra piedad
al que es sustento divino,
y seguís en el camino
al que es camino y verdad;
y pues tan dichosa acción
vuestro mérito alcanza,
Alcanzados, etc.

A Lázaro vuestro hermano
resucita el Salvador,
haciéndole este favor
antes que al género humano,
con tan grande compasión
del delto el horrible llora,
Alcanzados, etc.

Lloró Cristo enamorado,
y olvidando sus enojos,
se le anticipan los ojos
a la llaga del costado;
pues qué más consolación
para un alma pecadora,
Alcanzados, etc.

Al pie del sacro madero
recogéis en amorada
aquella tierra regada
con el sangre del Cordero;

R Ut digni efficiamur, etc.

adorando en su pasión
lo que el mundo ciego ignora,
Alcanzados, etc.

De Cristo resucitado
sois primero luz hermosa,
y de esta ciudad dichosa
sol hermoso y agraciado,
y desde la fundación
sois de su fe protectora,
Alcanzados, etc.

Elevada en alto vuelo
siete veces cada día,
oís la dulce armonía
de los ángeles del cielo;
y pues de aquella región
sois eterna moradora,
Alcanzados, etc.

Que tus lágrimas nos déis
en esta ermita, no rapamos
los que en Castellón moramos,
a libéral nos eméis;
en tan santa petición
sednos madre en toda hora,
Alcanzados, etc.

Pues Cristo ofrece el perdón
a quien vuestro auxilio implora,
*Alcanzados, fiel señora,
verdadera contrición.*



2012 IMPRIMERIA MARCA GARCILLAN



Gozos a Nuestra Señora de la Balma

Para ser fuente de amor
os vieron en esta cueva.

*Dadnos consuelo y amor,
Madre de la Balma tierna.*

Os agrada la humildad,
la pureza y el amor,
por eso, toda bondad,
apareciséis a un pastor;
es que vuestro corazón
es humildad y pureza.

Dadnos, etc.

En la Balma aparecida,
en ella queréis morar,
y veloz, desde Zorita,
regresáis a vuestro hogar;
por lo cual os levantó
un altar en vuestra cueva.

Dadnos, etc.

Ese tu manto divino
es el paño de ternura
donde enjuga el afligido
las gotas de su amargura.
No desguis la oración
del enfermo que a Ti llega.

Dadnos, etc.

Desde el peñón de la Balma
estés mirando a Zorita,
que te adora y te idolatra,
y te invoca noche y día.
Escuda su corazón
con una fe verdadera.

Dadnos, etc.

Tres faro rutilante
en este mar de la vida,
do asulraga el navegante
que no te invoca, ¡oh María!
Brilla en nuestro corazón
desde el nido de tu peña.

Dadnos, etc.

Así como de la muerte
librasteis al sentenciado,
salvasteis los inocentes
de los suyos desterrados,
por ser ministros de Dios
defensores de tu herencia.

Dadnos, etc.

Cuando el granizo y la piedra
amenazan nuestros campos,
imploramos nos protejas
con la sombra de tu manto;
pues ya ves que el labrador
te ama con fe sincera.

Dadnos, etc.

Al quemar vuestras capilla
aquella chusma incendiaria,
floraba toda Zorita
con el alma lacerada;
jurando en su corazón
que sería siempre vuestra.

Dadnos, etc.

Si la ingratitud quemó
vuestra Imagen primitiva,
el amor filial salvó
tu camareza querida.
Premia, Madre, tal acción
de los hijos de tu tierra.

Dadnos, etc.

Como río desbordado,
de fervor y confianza
enfermos y atribulados
se postran a vuestras plantas,
a buscar consolación
en tu mirada materna.

Dadnos, etc.

Para ser fuente de amor
os vieron en esta cueva.

*Dadnos consuelo y amor,
Madre de la Balma eterna.*

Ruega por nosotros Santa madre de Dios. Para que seamos dignos de alcanzar las promesas de Jesucristo.

OREMOS

Te pedimos, Señor, que nosotros, tus siervos, gocemos siempre de salud de alma y cuerpo; y, por la intercesión gloriosa de santa María, la Virgen de La Balma, libranos de las tristezas de este mundo, y concédenos las alegrías del cielo. Por Jesucristo nuestro Señor.

GOZOS EN HONOR
DE
NUESTRA SEÑORA DE L'AVELLÀ



Pues en vuestra mano está
auxiliar al desvalido:
Amparad al afligido.
Ob Virgen de l'Avellà.

En vuestro templo, Señora,
vuestra imagen venerada
es la prenda regalada
del cristiano que os implora.
En ella siempre hallará
el consuelo apetecido.
Amparad...

Frente a la iglesia una fuente
de agua riquísima y pura,
es fama que siempre cura
la enfermedad del paciente.
Mejor salud obtendrá
si os invoca arrepentido.
Amparad...

Junto a la fuente una anciana
que estaba ciega y leprosa,
con el agua milagrosa
la dejasteis buena y sana.

Rendidas gracias os da
por el favor recibido.
Amparad...

Corre a Cati emocionada
a contar la maravilla,
y queda toda la villa
conmovida y asombrada.

Y el pueblo a la fuente va,
exclamando agradecido:
Amparad...

Un Te Deum el pueblo canta
entonado por el Cura,
y una Salve, con ternura,
brota de cada garganta.
El pueblo diciendo está,
a vuestras plantas rendido:
Amparad...

Y Cati, en su fe sencilla,
le dedica reverente,

cerca de la misma fuente,
una devota capilla.
Y la capilla será
de vuestra imagen el nido.
Amparad...

Cuando terrible sequía
todo lo seca o marchita,
el pueblo sube a la cernita
en devota romería.
Presto la lluvia dió
que este grito habéis oído:
Amparad...

Remedio de nuestros males,
Madre de Misericordia,
centro de unión y concordia
de los miseros mortales.
Dichoso siempre será
el que os invoca rendido.
Amparad...

Pues en vuestra mano está
auxiliar al desvalido:
Amparad al afligido
Ob Virgen de l'Avellà.

Y. Ruega por nosotros, Santa Madre de Dios.

¶ Para que seamos dignos de las promesas de Jesucristo.

OREMOS

Te pedimos Señor, que nosotros tus siervos, gocemos siempre de salud de alma y cuerpo; y por la intercesión de Santa María, la Virgen; libranos de las tristezas de este mundo y concédenos las alegrías del Cielo. Por Jesucristo, Señor nuestro. Amén.

Text dels Goigs publicats a la NOVENA impresa a: - Imp. Hijos de F. Armengot. CASTELLON. 1963. -
Dibuix per R. Vives i Sabaró de la imatge de Na. Sra. de l'Avellà, tal com os veteu ara abans de l'any 1936.
Amb llicència col·lectiva. Any 1978.

GOZOS A NUESTRA SEÑORA DE LA BALMA
Venerada en la Villa de Zorita.



Pero ser fuente de amor
en vuestro en esta cueva.
Dadnos consuelo y amor,
Madre de la Balma siema.

Os agrada la humildad,
la pureza y el amor,
por eso, toda bondad,
apareciste a un pastor;
es que vuestro corazón
es humildad y pureza.
Dadnos...

En la Balma aparecida,
en ella queréis morar,
y vales, desde Zorita,
regresas a vuestro hogar;
por lo cual os levaste
un altar en vuestra cueva.
Dadnos...

Eso te mantó divino
es el pozo de ternura
donde enjaga el afligido
las gotas de su amargura.
No desojas la oración
del enfermo que a Ti llega.
Dadnos...

Desde el pozo de La Balma
elías mirado a Zorita,
que te adora y te idolatra
y te invoca noche y día.
Escucha su ruego
con una fe verdadera.
Dadnos...

Eres feroz rutilante
en este mar de la vida,
do naufraga el navegante
que no te invoca, ¡oh María!
Brilla en nuestro corazón
desde el nido de tu peña.
Dadnos...

Así como de la muerte
liberaste al sentenciado,
salvaste los inocentes
de los supos delirantes,
por ser ministros de Dios
defensores de tu herencia.
Dadnos...

Cuando el granizo y la piedra
amenazan nuestros campos,
imploramos nos protejas
con la sombra de tu manto;
pues ya ves que el labrador
se ama con la siequera.
Dadnos...

Al queasar vuestra espilla
aquella hermosa tecondieria,
lloraba toda Zorita
con el alma lacrimosa;
jurando en su corazón
que sería siempre vuestra.
Dadnos...

Si la ingratitude quemó
vuestra imagen primitiva,
el amor filial salvó
tu camareta querida.
Paventa, Madre, tal acción
de los hijos de tu tierra.
Dadnos...

Como río desbordado,
de fervor y confianza
enfermos y atormentados
os peduran a vuestras plantas,
a buscar consuelación
en tu mirada materna.
Dadnos...

Pero ser fuente de amor
os vieren en esta cueva,
Dadnos consuelo y amor,
Madre de la Balma siema.

Y. Ruega por nosotros, Santa Madre de Dios. ¶ Para que seamos dignos de las promesas de Jesucristo. OREMOS: Te pedimos, Señor, que nosotros, tus siervos, gocemos siempre de salud de alma y cuerpo; y por la intercesión gloriosa de santa María, la Virgen de La Balma, libranos de las tristezas de este mundo, y concédenos las alegrías del cielo. Por Jesucristo, Señor nuestro. Amén.

0 400 400 400 400 400 400 400 400 400

Text escrit per Mn. Francesc Pastor, fill de Zorita, durant la darrera persecució religiosa. Al·legria d'oro -
Gozos a Na. Sra. de la Balma, venerada en el barrio del Mar de la Ciudad de Cege... editada el siglo
passat a - S. Guzmán - Imp. de Terra Calle S. Eusebio, n. 6 - - Amb llicència col·lectiva. Any 1978.



CALENDARI

Localitat	Santuari/Ermita	Dia celebracio	Terme on es va
Albocasser	Ermita de St. Pau	3 ^{er} dia Pasqua Resurreccio Dumenge Pasqua Pentecostes Dissabte anterior Pasqua Pentecostes 29 de juny	Albocasser Albocasser La Torre d'En Besora Benassal
Albocasser	Ermita Ntr ^a .Sr ^a de l'Esperança	18 de decembre	Albocasser
Albocasser	Ermita de St. Miquel	8 de maig	Albocasser
Albocasser	Ermita de St. Pere Martir	29 d'abril	Albocasser
Albocasser	Ermita de St. Joan	24 de juny	Albocasser
Alcora	Ermita S. Cristofol (Festa "Rollo")	Dilluns de Pasqua Resurreccio	Alcora
Alcora	Ermita de St. Vicent	2 ^{na} dumeng. despres de Pasqua Resur.	Alcora
Alcora	Ermita de St. Salvador	6 d'agost	Alcora
Alcudia Veo	Ermita Stm. Crist	29 d'abril	Alcudia Veo
Almassora	Ermita de St ^a . Quiteria	21 de maig	Almassora
Altura	Santuari Cova Santa	Ultim dumenge d'abril 8 de setembre	Altura Altura
Altura	Santuari Cova Santa	2 ^{na} dissabte d'abril	Teresa
Altura	Santuari Cova Santa	Ultim dissabte d'agost	Viver
Altura	Santuari Cova Santa	1 ^{er} dissabte de setembre	Xerica
Altura	Santuari Cova Santa	1 ^{er} dissabte d'octubre	Sogorp
Ares Maestre	Ermita Sta. Elena	3 de maig	Ares del Maestrat
Artana	Ermita Sta. Cristina	24 de juliol	Artana
Atzeneta M.	Ermita St. Joan Batiste	2n dilluns despres de Pasqua	Atzeneta
Bechi	Ermita de St. Antoni	17 de gener	Bechi
Benafigos	Ermita Verge de l'Ortisella	1 ^{er} dumenge de maig Dilluns de Pentecostes 8 de setembre	Benafigos Benafigos Benafigos
Benassal	Ermita de St. Cristofol	Dilluns de Pasqua Pentecostes	Benassal
Benassal	Ermita de St. Roc	16 d'agost	Benassal
Benicarlo	Ermita de St. Gregori	Segon dissabte de maig	Benicarlo
Benlloch	Ermita N ^a S ^a del Adjutori	En les dos Pasques 30 de juliol 8 de setembre	Benlloch Benlloch Benlloch
Borriol	Ermita de St. Vicent	Dilluns de l'octava de Pasqua	Borriol
Burriana	Ermita St. Crist Ecce Homo	¿12 d'octubre?	Burriana
Cabanes	Ermita de les Santes	Dissabte ant. al 1 ^{er} dumenge de maig	Cabanes
Calig	Ermita de la Verge dels Socors	6 de setembre	Calig
Castellfort	Ermita de la Verge de la Font	24 d'abril	Ares Maest.
Castellfort	Ermita de la Verge de la Font	1 de maig (Venen de St. Pere)	Cati
Castellfort	Ermita de la Verge de la Font	2 ^{na} dissabte de febrer	Morella
Castellfort	Ermita de la Verge de la Font	22 de maig	Castellfort
Castellfort	Ermitori de St. Pere	1 ^{er} dissabte i dumenge de maig	Cati
Castellfort	Ermitori de St. Pere	Pasqua de Pentecostes	Morella
Castello	Ermita de la Magdalena	3 ^{er} dumenge de Quaresma	Castello
Castello	Santuari Verge del Lledo	1 ^{er} dumenge de maig	Castello

Cati	Ermita de St. Vicent	Dumenge anterior St. Vicent	Cati
Cervera	Ermita de la Verge de la Salut	Darrer dumenge de maig	Traiguera
Cervera	Ermita Verge Soletat	31 de maig	Cervera
Cinctorres	Santuari Verge de Gracia	3 de maig Darrer dumenge d'agost	Cinctorres Cinctorres
Cortes d'Arenoso	Ermita St. Vicent de Pedrahit	Dia de St. Vicent	Cortes de Arenoso
Culla	Ermita St. Cristofol	Dilluns Pasqua de Pentecostes	Culla
Chert	Ermita de St. Marc	25 de març	Chert
Forcall	Ermita de St. Cristofol	8 de maig	Forcall
Hortells	Santuari de la Balma	8 de maig i 28 de setembre	Sorita
La Mata	Ermita Sta. Barbera	4 de decembre	La Mata
Les Useres	Santuari St. Joan de Penyalgosa	Darrer divendres/dissabte d'abril	Vistabella
Llucena	Ermita St. Miquel Torroselles	2 nd dumenge de maig	Llucena
Llucena	Ermitori de St. Vicent	Dia de St. Vicent Llucena	Llucena
Llucena	Ermita de St. Antoni	17 de giner	Llucena
Morella	Santuari Verge de Vallivana	1 ^{er} dissabte de maig (23 d'agost)	Morella
Navaixes	Ermita de St. Vicent	Dia de St. Vicent	Navaixes
Onda	Ermita del Salvador	5 - 6 d'agost	Onda
Onda	Ermita del Salvador	1 ^{er} divendres d'abril	Fanzara
Onda	Santuari Mare de Deu del Carme	16 de juliol	Onda
Peniscola	Ermita Verge Ermitana	9 de setembre	Peniscola
Pina de Montalgrao	Ermita de Sta. Barbera	22 de maig	Pina de Montalgrao
Portell de Morella	Ermita de St. Pere de Castellfort	Pasqua de Pentecostes (desapareguda)	Castellfort
Salsadella	Ermita de St. Josep	2 nd dia de Pasqua	Salsadella
St. Mateu	Santuari N ^a S ^a dels Angels	2 nd dissabte despres de Pasqua	Sant Mateu
Sogorp	Ermita Ntr ^a Sr ^a de l'Esperança	1 ^{er} dimecres d'agost	Sogorp
Sorita	Santuari de la verge de Balma	8 de setembre, 2 nd dia de les dos Pasqües i 16 d'agost	Sorita
Sorita	Santuari de la Verge de Balma	8 de maig i 28 de setembre	Hortells
Sorita	Santuari de la Verge de Balma	Dumenge infraoctava de l'Ascensio	Chiva de Morella
Sorita	Santuari de la Verge de Balma	Dia de St. Vicent Ferrer	Villores
Traiguera	Santuari de la Verge de la Salut	1 ^{er} dissabte despres de Pentecostes	Traiguera
Traiguera	Santuari de la Verge de la Salut	8 de setembre	Traiguera
Vallibona	Ermita St. Domenec	1 ^{er} dissabte d'agost	Vallibona
Vilafames	Ermita St. Miquel	4 ^{ta} Dumenge Quaresma	Vilafames
Villahermosa del Rio	Ermita St. Bartolome	24 d'agost	Villahermosa del Rio
Vilafranca Cid Vilafranca Cid	Ermita St. Miquel de la Pobleta Ermita Ntr ^a Sr ^a del Llosar	3 ^{er} dia Pasqua Pentecostes Dilluns octava de Pentecostes 8 de setembre	Vilafranca Vilafranca
Vilarreal	Ermita Verge de Gracia	1 ^{er} divendres de setembre	Vilarreal
Vinaros	Ermita St. Sebastia	20 de giner Dumenge octava de l'Ascensio	Vinaros

Vistabella	Santuari St. Joan de Penyalgosa	Darrer divendres/dissabte d'abril	Les Useres
Vistabella	Santuari St. Joan de Penyalgosa	2n dia Pasqua Pentecostes 24 de juny i 29 d'agost	Vistabella Vistabella
Vistabella	Santuari St. Joan de Penyalgosa	Dilluns abans del Corpus	Culla
Vistabella	Santuari St. Joan de Penyalgosa	Dilluns despres Stm ^a Trinitat	Chodos
Zucaina	Ermita Sta. Ana	3 de febrer i 1 de maig	Zucaina

INDEX

PROLEC.....	9
I CONSIDERACIONS	15
II DESCRIPCIONS	21
ALBOCASSER	23
L'ALCORA	26
ALCUDIA DE VEO.....	29
ALMASSORA	30
ALTURA.....	32
ARES DEL MAESTRAT.....	36
ARTANA.....	38
ATZENETA DEL MAESTRAT	40
BECHI	42
BENAFIGOS	43
BENASSAL	45
BENICARLO	48
BENLLOCH	49
BORRIOL	50
CABANES	51
CALIG	53
CASTELLFORT	54
CASTELLO	56
CATI	60
CERVERA.....	64
CINCTORRES	65
CULLA.....	67
CHERT	69
CHIVA DE MORELLA	70
HORTELLS.....	71
LLUDIANT/LUDIENTE	72
LLUCENA/LUCENA DEL CID	73
LA MATA	75
MORELLA	76
ONDA	78
LA POBLA DE BENIFASSA	80

PORTELL DE MORELLA	81
SANT MATEU	82
SOGORP/SEGORBE	84
SORITA DEL MAESTRAT	86
SUCAINA	89
TRAIGUERA	90
LES USERES	93
VILAFERMOSA/VILLAHERMOSA DEL RÍO	95
VILAFRANCA/VILAFRANCA DEL CID	96
VILARREAL	98
VILLORES	101
VINAROS	102
VISTABELLA	104
III GOJOS.....	105
IV CALENDARI DE CELEBRACIONS	135



Este llibre, escrit en Llengua Valenciana,
s'acabà d'imprimir en "Gráficas Ronda"
el dia 2 de Maig de 1999,
festa de la Mare de Deu de Lledo,
Patrona de Castello, en el 75 aniversari de la seua
coronacio.